

YU ISSN 0486-0187

РАСКОВНИК

Из садржаја:

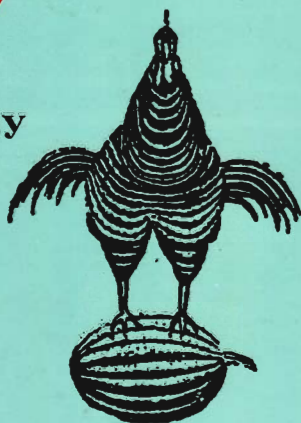
**КРАЉЕВИЋ МАРКО
У НАРОДНОМ СТВАРАЛАШТВУ**

**НАРОДНА РАДИНОСТ
И ЗАНАТИ НА КОРДУНУ**

КАЗИВАЊА О ВИЛАМА

**О ХЛЕБУ
У НАРОДНОЈ КУЛТУРИ**

**ВЕРОВАЊА
И ПРАЗНОВЕРИЦЕ
О МЕСЕЦУ**

Ј е с е н
З и м а
1 9 9 6.

Расковник је некаква
(може бији измишљена)
шрава,
за коју се мисли
да се од ње
(кад се њоме дохваји)
свака брава
и сваки други заклой
ојвори сам од себе.

Из Вуковог „Рјечника”

РАСКОВНИК

часопис за књижевност и културу

Први број изашао 1968.
Београд, јесен-зима 1996.
Година XXII, број 85-86.

УРЕДНИШТВО

Александар Лома
Ненад Љубинковић
Добривоје Младеновић
Љубинко Раденковић
(главни и одговорни уредник)

ИЗДАВАЧ

Народна библиотека
"Вук Караџић" – Београд
Гирила и Методија 2

РАСКОВНИК

Појављује се у пролеће, лето, јесен и зиму.

Рукописе откуцане машином у пуном прореду слати на адресу:

Народна библиотека "Вук Караџић" (за "Расковник"), Ул. Ђирила и Методија 2, 11000 Београд.

Рукописи се не враћају.

Годишња претплата износи 40 динара. Претплату уплаћивати на жиро рачун Библиотеке града Београда 40806-603-2-7038 са назнаком: претплата за "Расковник". За иностранство: Сједињене Америчке Државе 15\$, СР Немачка DM 25; Француска Frf. 75.

Технички уредник:

Иван Злајићковић

Секретар уредништва:

Гордана Љубановић

Телефони уредништва:

(011) 423-483, 403-018, 422-003

Уредништво прима уторком

од 13 до 15 часова

Тираж 800 примерака

Штампа: Народна библиотека Србије,

11000 Београд, Скерлићева 1

На основу мишљења Републичког комитета за информације број 651-760/87-02 од 02. 09. 1987. часопис "Расковник" је ослобођен пореза на промет.

УДК 82(05):39

Народне умотворине

НЕОБЈАВЉЕНЕ ПЕСМЕ О МАРКУ КРАЉЕВИЋУ ИЗ РУКОПИСНИХ ЗБИРКИ АРХИВА САНУ

О Марку Краљевићу (око 1335 до 1395), најопеванијем јунаку српске, јужнословенске и балканске усмене народна традиције, објављен је до сада велики број песама у оквиру сакупљачких збирки, антологија и часописа. Усмена легенда о овом јунаку стварала се у различитим националним подручјима шест векова (најстарији записи и помени песама, иначе, јављају се половином 16. века), опстајући и бивајући значајном све до наших дана – подстичући многобројне усмене ствараоце да је граде, допуњују и уобличавају на основу сопственог поимања историјског, епског и митског наслеђа, али и на основу тренутних догађаја и друштвених кретања. На тај начин, усмено стваралаштво о Марку Краљевићу постаје и својеврсно битно обележје културе свеукупног балканског простора, уткајући у себе мноштво заједничких, али и различитих представа, идеја, тема и мотива.

Свеколика Маркова поетска биографија, сложена и слојевита, представља нам се опусом од око десетак хиљада песама (!), штампаним у збиркама, зборницима, антологијама, часописима, али се многи записи, још увек, налазе у рукописним збиркама и необјављеном архивском материјалу. Поменимо, овде, бар неке од сакупљача и истраживача у чијој се рукописној зао-

ставштини и етнографским збиркама налазе многобројне песме о Марку Краљевићу: Никола Т. Кашиковић, Вук Врчевић, Тихомир Р. Ђорђевић, Јован Л. Срећковић, Атанасије Петровић, Јован Ђ. Зорић, Душан Зорић Драгош, Јован Мутић, Сима Д. Милеушнић, Андрија Лубурић, Петар Бесаровић, Крста Божовић (неки примери песама из необјављених рукописа штампани су ове године у *Анџиологији народних њесама о Марку Краљевићу*, приређивача Милана Лукића и Ивана Златковића). Веће интересовање научних радника и издавачких кућа за рукописне фондове наших архива, било би од вишеструке користи за проучавање усменог фолклора, као и за обухватније сагледавање Маркове поетске биографије.

Песме о Марку Краљевићу, које се овом приликом објављују на страницама "Расковника", потичу из Етнографске збирке Архива САНУ, представљајући само сегмент грађе из рукописа неколиких сакупљача. С обзиром да потичу са различитих говорних подручја, тежило се очувању језичке и дијалекатске изворности, као и тематско-мотивском јединству. Овим творевинама лирског карактера, употпуњује се Марков лик и указује на варијантност мотива и мотивску разноврсност која га прати, чиме се потврђује и чињеница да Марко Краљевић представља исходиште усменог певања у којем се сједињује свеколики свет фолклорних представа.

1.

Моли Бога, лијепа ђевојка,
Да јој даде лјепу годиницу,
Да јој пусти по пољу маглицу,
Да одјави у Церовац овце
У ливаду Краљевића Марка.
Што молила, то је домолила,
Бог јој даде л'јепу годиницу,
Она јави у Церовац овце.
Истом она сајавила овце,
Док ето ти незнана јунака

5

10

На високу – на коњу зеленку. ”Божја помоћ, лијепа ђевојко! Чија стаза, чија ли ливада? Чија ли је лијепа ђевојка?”	
Одговара лијепа ђевојка:	15
(”)Ливада је Краљевића Марка, А стаза је Бјелића Богдана, А ђевојка ком буде суђена. (”) Насмија се Краљевићу Марко, Па он узе лијепу ђевојку, И баци је за се на зеленку, Два је пута опасао пасом, А трећи пут од сабље кајасом. Кад су били под гору зелену, Ту су ’ћели ноћу преноћити, Ал[’]кад Марко натраг погледао, Али сунце у крв огрезнуло. Пита Марко лијепа ђевојке: ”Кога јеси рода и племена? Али јеси рода господскога, Ил си можда рода светачкога?”	20
Вели њему лијепа ђевојка: ”Ја нијесам рода светачкога, Ја од рода немам никог свога, Веће брата Краљевића Марка”.	30
Кад дјевојку Марко разумио, Досјети се, шта је учинио, Мал још своју не огрјеши душу. Ту се Марко сестри казивао И одоше свом бијелом двору.	35
	40

Душан Зорић Драгош, “Српске народне умотворине. Женске ђесме”, АСАНУ, еџн. зб. 167/2, бр. 108. Песма је записана у Пркосима, 1902. године, од Сџоје Керкез. Једна од рукописних варијанти ове ђесме налази се и код Јована Ђ. Зорића, еџн. зб. 42/1, бр. 4.

У еџн. зб. 167 налази се 188 јуначких и женских ђесама (3 су о Марку Краљевићу), записаних у Босни и Херцеговини, а највише у Босанској Крајини и Лици у ђериоду 1898–1907.

2.

Девојћа је Бога помолила:
"Дај ми, боже, лето ладовито,
И у лето жито положито,
Да отидем у Марка на жетву,
Да се није с Марка наджиљамо! 5
Бог вој даде лето ладовито,
И у лето жито положито,
Та отиде у Марка на жетву,
Та се они с Марка наджиљаше 10
Марко наже двеста и два снопа
А девојћа триста и три снопа.
Па т'г седе Марко Краљевићу,
Т'га седе у сред у постата.
Марку мајћа потијом говори: 15
"Девојћа је много ђаволита.
Јуже крати, а рукољће кради!

Тихомир Р. Ђорђевић, "Народне умотворине у иприојском округу", АСАНУ, еиин зб. 90/1, бр. 54 а (иод бројем 54 налази се варијантиа ове иесме о наджњевању девојке и Јанка).

У еиин зб. 90 налази се 149 еиских и лирских иесама (3 иесме су о Марку Краљевићу), иприоветије, иословице и загонетије. У рукоиису нема иодаишака о иевачима, а збирка је иримљена 1902. године.

3.

Шетао се Краљевићу Марко,
Шетао се од лада до лада
И он тражи од јаблана лада.
Бог му даде и неђеља млада, 5
Нађе Марко од јаблана лада
И у ладу удовицу младу,
С' удовцом лијепу дјевојку,
Оне сједе па у Марка гледе,

Марко стоји па дукате броји,
 Па он мисли: коју би љубио? 10
 Све он мисли па на једно смисли:
 Па он љуби удовицу младу.
 Ал' говори Краљевић Марко:
 (")Волим злато полак подерато,
 Него сребро из нова ковато!(") 15

Милан Обрадовић, "Женске народне њјесме из Славоније", АСАНУ, еџн. зб. 45, бр. 78. Песма је заџисана у Ољасима, 1899. године.

У еџн. зб. 45 налази се 246 лирских њјесама и балада (3 њјесме су о Марку Краљевићу), а њјесме су из околине Славонске Пожеге. Највише њјесама учиџио ѓ М. Обрадовић љрикуџио је у Заџадној Славонији, а њјесме је заџисивао и у Срему и Босни (у његовим рукоџисним збиркама има љреко 1000 заџиса).

4.

Синоћ мајка оженила Марка,
 А јутрос га до зорице тражи:
 "Ђе си, Марко, ниђе те не било!"
 Марко мајци потио бесједи: 5
 "Не питај ме, моја стара мајко,
 "Срио јесам Туркињу љевојку,
 "А ја пођо, да по крај ње прођем,
 "Запе моја кука од рукава
 "За њезину струку од гендара, 10
 "Запе моја кука од тозлука,
 "За њезине лаче од памука,
 "Кад ја пођо да разапнем, мајко,
 "Смијешиси се брци и солуфи.(")

Јован Ђ. Зорић, "Срџске народне женске њјесме". АСАНУ, еџн. зб. 42/2, бр. 15.

У еџн. зб. 42 налазе се 142 женске и јуначке њјесме – 7 њјесама је о Марку Краљевићу. Највише народних њјесама богослов Јован Ђ. Зорић, заџисао је 1888 и 1889. године у кладањској, власеничкој и сарајевској околини.

Шеће љуба Краљевића Марка
 По бостану и по ђулистану:
 Мој бостану и мој ђулистану,
 Ти цвјетаваш а семена немаш,
 Ка ни љуба Краљевића Марка.
 (Да не било Дуке Сенковића
 Не би знала што је мушка глава).

Пејтар Мирковић, "Женске њесме из Босне", АСАНУ, еџн. зб. 53/2, бр. 5. У еџн. зб. 53 (у оквиру ње је и еџн. зб. 21) налази се 113 јуначких и женских њесама – 6 је о Марку Краљевићу. Ову њесму је заџписао Симо Мирковић у Колунићу, 1885. године.

Пејтар Мирковић, учџиџељ у Зеници, сакуџљао је и заџписивао народне умоџворине крајем 19. века у околини Би-хаћа, Цазина, Кључа, Удбине, Круџе, Пејџровца ... Имао је и досџа сакуџљача који су му слали њесме.

Приредили
 Милан Лукић
 Иван Злаџковић

БОЖИЋНЕ ПЕСМЕ ИЗ ПОМОРАВЉА

1.

И де Божић коледо, и три дана коледо!
Дуну ветар коледо, са планине коледо,
И донесе коледо, врана коња коледо,
И на коњу коледо, мушко чедо коледо.
У Божића коледо, три ножића коледо:
Један сече коледо, славски колач коледо,
Други сече коледо, чесницу коледо,
Трећи сече коледо, печеницу коледо.
Слава Богу и Божићу,
Сва три дана о Божићу!

2.

Иде Божић бата,
Носи киту злата,
Да позлати врата,
Све од боја до боја,
И ову кућу до крова.

У Божића три ножића:
Један сече колачиће,
Други сече чесницу,
Трећи сече печеницу.
Слава Богу и Божићу,
Сва три дана о Божићу.

*Записао од своје мајке Стојан Ж.
Михајловић, село Бошњане (Варварин).*

ПРЕДАЊА ИЗ БОСНЕ

1.

ПРИЧА О ПОКРИВАЊУ ЗЕМЉЕ

У прастара времена Земља је била равна и површином већа од Неба. Богу никако није полазило за руком да ју сву прекрије Небом. Сваки дан је размишљао, али до рјешења није долазио. Чуо је како му се ђаволи, из својих мрачних ћошкова, по'смевају. Онда он посла муху на мјесто гдје се ђаволи окупљају да чује шта то они причају. Ђаволи муху одмах примјетише и убише. Бог потом, посла 'челу. Она дође у дворану, гдје су ђаволи пиروвали, и сакри се у кључаоницу. Након неког времена, један ће ђаво рећи: "Бог се мучи како да прекрије сву земљу, а да оде на њен крај и да удари у њу три пута руком, обавио би и тај пос'о". Кад то пчела чу, зазуја и побјеже ђаволима, а ови је уклеше клетвом: да јој кућа увијек буде нечиста. Кад исприча Богу све шта је чула и пожали се на клетву, он јој рече: "Не брини, нека та нечист, у твојој кући, буде мирисни мед!" Бог оде на крај Земље, удари трипут руком и рече: "Нек' нарасту стјене и планине; нека се створе брда и долине!" Онда се Земља смањи, постаде неравна и мања од Неба.

2.

УКЛЕТО БЛАГО

У селу Грабовцу, испод једног великог камена, пронађе неки човјек ћуп дуката, а веле да је у њему било и неког накита и стари' сребрних пара. Однесе он све то кући и поче помало трошити. Ал' то му не до-

несе добра. Не прође много времена а њему се разболе жена па се и престави. Мало потом у постељу паде и син једињак, па онда занеможе и 'ћерка, и обоје брзо умријеше. Онда онај човјек оде некој жени што је знала гледати у восак да види оклен зло долази, а она му рече: "Врати оно што си наш'о оклен си и узео и ником за то не казуј". Он послуша ону жену па врати ћуп са благом што је још остало на старо мјесто, и отада је живио мирно.

Синко, добро упамти, у ђаволије се не дира.

3.

ЖИЖНИЦА У УЗЛОМЦУ

На Жижници, у Узломцу, оставише чобани, који су ту преко дана чували стоку, ватру уз једну стару букву. Буква се запали и изгори. Ту ноћ пролазила су ту да путем два уморна путника па, видјевши да на оном мјесту свјетлуцају жишке из луга, један рече: "Ајде да се нује мало одморило и запалимо по лулу". Напунише луле, па разгрн'ше луг да узму жижке, кад оно нису жишке већ злато. К'о ван себе они напунише торбе, па полети кући. Онај човјек, што је први додирн'о дуката, кад дође кући, нађе сина како лежи болестан. Не прође задуго, умре му син, а смрт се усели у кућу и не оде док не намири на троје. Послије је тај човјек живио у тузи, а дукате је мјењ'о за жито. Кажу да је то благо уклето било, није се смијело дирати док се на том мјесту не закоље нека животиња. Оно мјесто у Узломцу завикаше Жижница, по оним жишкама.

4.

ПОГИБИЈА ДЕВЕТОРО БРАЋЕ

У Карачу, крај данашње цркве, има неко старо камење гдје је некада била стара црква, а доље испод ње,

крај ријеке Укрње, тако се прича, био је град. Црква је била велика и богата имањем. Ал' дођоше ратови и наљегоше свакакве војске. Попалише и разрушише онај град па и цркву да не оста ни камен на камену. Часни оци у оно камење, што се и сада види, сакрише много црквено благо и завјетоваше да се не могло наћи док на томе мјесту у једном дану не погине деветоро рођене браће. Прошло је много времена па се на све то и заборавило. А онда, једног љетњег дана наиђе туда неки просјак, па ће шести уз оно камење да мало отпочне. Како се био разгрио на сунцу, почеше му из дроњака што је имао на себи излазити буве. Он и' поче једну по једну 'ватати и туцати а кад уби девету, отвори се оно камење и указа се завјетовано благо.

Прошак се силно обогати, па од оног блага, мало даље од Карача уз Укрању, подиже манастир Липље.

5.

ОРЛОВЕ ЗЛАТНЕ НОГЕ

Одувијек сам волио приче везане за велико животињско царство. Ево једне, коју ми је испричала моја бака Велинка Поповић из Горње Шњеготине, када сам је запитао: "Зашто љети орао пијуче кружећи високо у небу?"

"Неког давног љета", ноћиње бака причу, "сунце је из дана у дан све јаче и јаче пржило. Све животиње су биле жедне, а воде није било. Заједничка невоља их је натјерала, па су се договориле да све сложено копају бунар на мјесту гдје су држале да би могло бити воде. У то вријеме све животиње су имале лијепе позлаћене ноге, па су се неке мало премишљале, јер копајући – позлата ће спасти, али жеђ је била јача од жеље за љепотом, па су све пристале, осим орла. Он је био исувише ташт и поносан на своје позлаћене ноге да би пристао. Животиње су копале и копале и позлата с ногу је спала, али хладна и свјежа вода је шикнула. Сретне, све су животиње пиле и купале се до миле во-

ље, све осим орла који је још једини имао златне ноге.

И увијек, кад је љети велика суша, орао лети високо у небу и жедан пијуче, јер му остале животиње не дају да пије са њиховог бунара.

6.

КАМЕН

У селу Камен, код Гламоча, на једној ливади налази се велики камен. Један стари мјештанин прича: "Тај камен ту стоји од давнина. Неки су људи покушали да га уклоне са њиве, али кад су га помјерили из три пиљка, на којим је стајао, потекла је крв. Ништа им друго није преостало, већ да врате камен на његово старо мјесто. Након тога крв је стала. Камен је, како се види, и данас ту и нитко га више није дир'о. По њему је и село добило име.

И заиста, и данас камен огромних димензија стоји ту на три малена каменчића и изгледа као да огромни слон стоји на три мала мрава.

Казивали: *Драгана Јазих* (Челинац) – 1; *Благоје Радујковић* (Грабовац) – 2; *Момчило Појовић* (Г. Шњеготина) – 3, 4; *Горан Амиђић* (Челинац) – 5; *Вера Јакишић* (Гламоч) – 6.

Записао
Момчило Сисасојевић

НАРОДНЕ ПОСЛОВИЦЕ И ИЗРЕКЕ ИЗ БИЈЕЛОГ ПОЉА И ОКОЛИНЕ

Ако имам у кошу имаћу и у дому *(важно је да се има ња ма гдје било)*.

Ако је неко алован мало му је и камења *(грам-зивом никада ничега није довољно)*.

Одјени пањ изгледаће бан *(значи да лијепо одијело краси човјека)*.

У сита кмета скупа пшеница *(сити човјек не зна шито је глад, он скупо продаје)*.

Не продаје Тоса него ћоша *(ћромети много зависи од мјесца гдје је дућан смјештен)*.

Прионуо као гука на дрво *(каже се за нешто чега се човјек не може лако ослободити)*.

Пошла је Мара од наћвара *(значи- вратила се од газде ња јој није добро као када је била код њега)*.

Суви вјетар је врући град *(значи- шитоли вјетар исуши земљу, а град уништи љитину, ња су једнако шитоли усјевима)*.

Еј, море, ничија до зоре *(не треба се њонијети у добру, јер ничије добро није за свагда)*.

По одијелу те сријетају по бесједи испраћају *(узалуд се лијепо и одјенути ако њаметино не говориш)*.

Празна је врећа најтежа.

Боље је у најам него у зајам *(боље је и служиши ња имаши него молиши за зајам)*.

П'јана глава барјак не носи *(њијаница њада, њосрће ња није за њакву часи)*.

Будали мани – она се помама (избјегавај шалу са будалом јер се брзо љути).

Нити ме нуди нити ми се чуди (каже се када неко из неког њему познатог разлога неће на нешто да присијане).

Гдје маже ту пуца (каже се за подла човјека који једно говори а друго ради).

Луда младост – брза старост (брзо ситари онај који развратно преведе младоси).

Глава креће, али ноге неће (каже се када ситароси и немоћ овладају човјеком, али разум служи).

Мртвима за душу, живима у гушу (мисли се на јело припремљено за даћу покојника).

Гдје је пао ту је и остао (каже се за човјека: где се доселио иу се и наситио).

Прво трчи па потом срчи (да би имао да једеш, ваља радиши).

Свак наводи ваду на своју ливаду (прво се жели добро самом себи. Вада је јаз покојан ради наводњавања).

Када нема сира нека нема ни сурутке (када нема чега бољег, није ми ситало ни до лошијег).

У селу кнез у кући јеж (каже се за човека који ван своје куће дјелује благо и пријатно, а међу својим укућанима понаша се набусито и ситро).

Записао
Јован Челебић
(Бијело Поље)

Наш народни живот

НАРОДНА РАДИНОСТ И ЗАНАТИ НА КОРДУНУ

Под насловом "Народна радиност и занати на Кордуну" остао је у рукопису рад Станка Опачића Ђанице. Рукопис је обиман (37 страница) и зато из њега издвајамо само занимљивија мјеста о народној радиности из прошлости Кордуна. Ријеч је о пословима који су чинили и свакидашњи живот у борби за опстанак. Иако се овдје у наслову наглашавају и занати, у основи је народна радиност, самоникла дјелатност за потребе људи, из које су се неколико вјекова и на просторима Крајине развијале клице будућих заната.

Нводимо најприје дословно неколико уводних напомена аутора. На наредним страницама казивања о појединим занатима биће знатно скраћена, али основне одлике описа рада и производа неће се мијењати. С прве странице рукописа преписујемо слиједеће редове:

"У неразвијеној и примитивној привреди граничарског села постојала је само домаћа радиност која је задовољавала тадашње потребе, а која се уситњавањем кућних задруга постепено претварала у одвојене занате. Иначе, нема сумње да су своје вјештине у изради предмета за домаћинство граничари донијели из старе постојбине јер су до Другог свјетског рата, отприлике, многе израђеване задржале сличне облике са

онима из Србије, Босне и Црне Горе, а каквих сјеверно од Купе није било”.

”Сви су ти занати почивали на вјековном искуству из којег се понегдје развило право умијеће ...”

”Док су постојале велике кућне задруге (заједнице), и то све до почетка овог вијека, оне су саме имале скоро све за то вријеме потребне занатлије: *коваче, коларе, бачваре, кројаче, обућаре, дрводеље, седларе* и друге. Уколико у некој од њих није било неког мајстора, оне су сарађивале са другим задругама и то искључиво у замјену за друге израђевине ... Касније, кад су се задруге уситниле, настао је велики преокрет у тој сарадњи јер је у кући недостајао већи број заната. Али тада је већ модерно занатство у градовима дјелимично преузимало многе занате, као нпр. обућу, посуђе и дио одјеће, што се почело куповати за новац. Ипак, трагови старих односа задржали су се ту и тамо све до Другог свјетског рата ...”

ДРВОДЈЕЛСТВО

У старим великим кућним задругама дрводјелство је било најмасовније занимање. Израђивати предмете од дрвета учила су дјеца од десетак година, а мало већа мушка дјеца као пастири већ су обавезно правила корисне предмете, као што су дрвене *жлице* (кашике), *преслице*, *врейена* и сл. Украшавањем шарама тих предмета почиње и школа дубореза. Око Петрове горе, као и у српским селима око Дрежнице, до Другог свјетског рата, задржао се обичај да је сваки младожења био обавезан да направи млади *преслицу* и *врейено*. Тај обичај је присиљавао младиће да још у дјетињству праве минијатурне преслице, као играчке, да би као старији умјели направити праву преслицу. Ту се развијала утакмица у украшавању. ”Пронашао сам двије преслице које потјечу из тих обичаја. Једна носи годину 1888. и установио сам да ју је правио Раде Вучковић из Клокоча својој млади, а другу Станко Цвијановић из Брезове Главе, коју је правио негдје око 1900.

године. Истина је да су ти младићи радили по старијим узорима, али никад није ишло, по правилу, да се створи једнообразно. Свако се трудио да буде друкчији. Кад је Кордун погорио у Другом свјетском рату, изгорјеле су хиљаде *шара* (разбоја), *сйуџа*, *џреслица* и *коловраша*. На њима је било безброј мотива који су нестали заувјек ...”

Дрвјелство као грана радиности све до око 1900. године није се значајније гранало на специјалности. Од нпр. шест мушкараца у кући, петорица су знали бар тесати грађу и правити једноставне дрвене алатке за пољопривреду као што су *виле*, *грабље*, *држалице*, *дрљаче* и др. Највеће умијеће захтијевало је срезивање *сјека* (ћошка) за кућу од брвана, а од алата *шара* (разбој). То су на око груби послови, али они су захтијевали прецизност до милиметра. Прецизност се такође тражила и код прављења точкова за кола и плугове, за каце, бурад и *вучије* за ношење воде. За ове предмете увијек је било оних којих су то боље радили од других. Временом су се одабирали специјалисти за израду појединих предмета.

У вријеме развојачења Војне крајине (1873) било је много кућних задруга које су биле у стању да саме, без позајмице из села, направе зграду у току љета између пољских радова ... Кад је, на примјер, грађена кућа или која друга зграда, онда су сви чланови задруге имали свој посао. Једни су сјекли и довозили грађу, тесали су сви, а срезивали су они који су то знали. За покривање кровова је такођер требало стручности. Било је мајстора за покривање кровова раженом сламом, чији су кровови били тако солидно урађени да су трајали од 50 до 70 година, а да никад нису прокисли. Ако се покривало даском, што су чиниле само јаке задруге, било је право мајсторство изабрати дрво које ће се лако цијепати. За ове кровове ковач је ковао чавле који, осим за врата и даску на крову, код градње куће нигдје више нису били потребни. Све остало закивано је дрвеним клиновима, тзв. *можданицама*. Кад је била диоба задруга на помолу, често су све зграде за

новог подјељеника биле готове прије диобе, а онда су само расклапане и преношене. Ако је ново кућиште подјељеника било близу и до њега раван терен, зграде се нису расклапале, него су цијеле преношене на *ваљцима* ...

Мање задруге су градиле узајамно са рођацима и кумовима. Плаћање мајстора за градњу зграда почело је тек пред Први свјетски рат, кад је већ било много људи који су доносили и слали новац из Америке. Помоћ удовицама и задругама са слабом мушком радном снагом била је, по старом обичају, обавезна све до Другог свјетског рата. Њима се обично радило празником. Било је домаћина који никад нису недјељом упрезали коње за своје послове јер су вјеровали да је то гријех, али за помоћ сиротињи то су радили без устручавања. Била је изрека: "Кад помогнеш сиротињи, не треба ти ићи у цркву". Тај обичај међусобне помоћи одржао се искључиво у кућним задругама и потиче из осјећања обавезе према заједници, а био је потребан кроз читаву прошлост испуњену сељакањем и страдањем.

Одавно су били на гласу по љепоти израде кућа од дрвета мајстори око Петрове горе. Између два рата су се издвајали неки мајстори око Перне и неки Рашићи и Шпановићи од Крстиње. Неки који су преживјели Други свјетски рат, послје рата поделали су исто онако лијепе куће какве су градили и прије рата. Највише их је око Петрове горе: у Кључару, Крстињи и око Вргинмоста. Утицај стила са сјевера Хрватске на Кордуну је потпуно превладао тек послје Другог свјетског рата када је потпуно ишчезао у првом реду источњачки кров на четири воде, а зиданице се граде у стилу градске архитектуре.

Једини занат у дрводјелству била је столарија у којој су домаћи самоуки мајстори били слабији од учених мајстора. Новитети у столарији долазили су из градова. Стари начин израде грађевинске столарије и покућства на Крајини био је одвише примитиван да би се у њему развили мајстори који би могли ићи уко-

рак с временом. Учени столари су у покућство унијели ону исту једноставност и равне линије какве су обичајене код врата, прозора и друге грађевинске столарије, али је баш она гробар умјетничких израђевина од дрвета. Настајале су дјевојачке *шкриње клобучаре* од јаворова, трешњева или орахова дрвета, украшене дуборезом, а на њихово мјесто су дошле једноставне јелове шкриње и ормари, обојадисани уљаним бојама.. Даље од градова, то старинско се задржало дуже. На примјер, из Скрада је око 1924. године, из имућне куће лугара Дојчиновића, дошла Даница за Милу Опачића и донијела руво у двије такве клобучаре, украшене и сада већ лакиране прозирним лаком, тако да су се истицале природне боје три врсте племенитог дрвета, пресијавајући се као огледало...

На Кордуну и Банији, изузев кршевитог дијела слуњског котара, куће споља никад нису кречене ни шаране, и зато су на пролазнике остављале врло скроман утисак. Са својом сивом патином биле су неупадљиве и изгледале су сиромашно. Тај се обичај одржао све до развојачења Крајине, а потиче из времена живота под Турцима, а ни на Војној граници није било добро истицати се иметком јер су и ту турски пљачкаши упадали и, наравно, нападали најимућније. Али када би се о празнику ушло у граничарски кућу, тек онда се могло оцијенити богатство куће. У кући је било све украшено од жлице до колијевке. Кревети су били покривени вуненим прекривачима, *шареницама* или *биљцима*, богато ишараним. Испод вунених покривача спуштали су се до земље бијели везени прекривачи (*којерџије*) од платна. На зиду је висила готово редовно само једна слика и то икона свеца крсне славе домаћина, и пред њом кандило. У ријетким кућама је била још по која слика неког претка. Око слика висили су извезени светосавски пешкири и ките босиљака. Иначе су зидови били празни. Никад и нигдје у српским кућама није било ни распела ни мајке божије ...

Послије развојачења Крајине набрзо се јављају, најприје око Петрове горе (Перна, Бовић, Кључар, Цреварска Страна, Крстиња, Војнић и др.) све љепше куће, украшене споља дрворезом. По томе узору су мајстори Рашићи и Шпановићи последије Другог свјетског рата саградили много кућа, као и дом сељачке радне задруге у Тушиловићу, који су многи туристи сликали за успомену.

Због одласка омладине са села и других промјена, дрворез на Кордуну нестаје. Умиру стари мајстори а са њима и тај обичај и та умјетност ...

Послије Другог свјетског рата све више кућа и разне помоћне зграде израђују се од цигле. На Кордуну није био развијен зидарски занат и зато често мајстори зидари долазе са стране, и то врло често и комплетне екипе из Србије. Оспособило се и нешто млађих домаћих мајстора, али је све то било недовољно и зато је тај занат био најскупљи.

Једна од грана у дрводјелској дјелатности је и израда *крстова* – надгробних споменика, као и остале погребне опреме од дрвета. Једино се на Кордуну још и сада могу видјети, поред малих, и високи крстови као надгробни споменици, али их сада масовно замјењују мермерни. Разликовали су се мушки и женски крстови. Мушки су били високи од 3 до 5 метара, а женски нешто нижи, а рађени су од храстовог или кестеновог дрвета. На врху стуба на велики крст стављени су крстићи и све је то оперважено дашчицама. У новије вријеме то је изрезивано од лима и прибијано на стуб (слике тих крстова објављене су у "Расковнику" бр. 37, стр. 25, 27, 29 и 31; о крстовима на Кордуну објављен је и прилог Станка Опачића Ћанице у "Расковнику" бр. 11, март 1971, стр. 150–151).

Коларски занат је један од сложенијих. Тај посао је нарочито изискивао прецизност у вријеме док су сви дијелови кола били од дрвета, а то значи и врхунску вјештину колара. Временом поједине дијелове замјењује метал па су и ковачи учествовали у изради кола или је, пак, исти мајстор радио оба посла. Почетком овог вијека више није било кола са дрвеним осовинама, али их је све до краја прошлог вијека било. Иначе, кола су по правилу солидно грађена и окивана и могла су издржати терет и до три тоне. Поред јаких точкова и осовина горњи дио састојао се од чврстих дрвених *лоштри* и *стиуцаца*. Овај дио је био обојадисан у плаво или зелено. Са стране је било име власника. За свечане прилике стављана су по два од прућа исплетена *сједала* (*кошићи*). На сједишта су стављени јастуци, а наслони су прекривани *којерџама* (платненим прекривачима за кревет) и *шареницама*. У новије вријеме све више преовлађују кола са гуменим точковима и без украса на лотрама.

Бачвари су у свом послу, исто као и колари, спајали дрво и метал. Али њих је почело нестајати прије него колара јер се ситно посуђе (*барила*, *вучије*, *каблице*, *шкљови* и др.) поодавно замјењује металним. Остале су им каце и бачве за израду, али тога мало треба па је и мајстора све мање.

Да је љубав за дрво усађена у душу Кордунаша, може посвједочити и случај породице Вучковић, оца Душана и сина Срђана. Љута прогнаничка судбина довела их је са Кордуна, из Клокоча, из сусједства прослањеног малог Дејана Поповића, у једно посамотамнавско село недалеко од Владимираца. У вријеме најсвежијих доживљавања прогона, бијега, насилног расстанка од родног краја и дома, Срђан је своју тугу уре-

зао у дрво – у макету своје куће, у макету куће свога брата, свога ђеда Станка Опачића. Поред малих, љупких кућа, са полице новог станишта, стидљиво вире кордунашка кола, јарам, лотре, пушке, јеленске главе с роговима ... На крају, на постољу метар са метар савијено је цијело Вучковићево домаћинство: кућа, шта-ла, сјеник, суша, свињци, кокошињици, кућице за псе ... и воћњак. А у новом дому већ су у функцији гајбе за зечеве, гајбе за пилиће, нов свињац и кокошињац, кућица за псе, *џерлица* и *џракљача* (справе за прање рубља), нове држалице, столице ... Све још ново и бијело, све од дрвета ...

ОДЈЕЋА

”Положај досељеника граничара који су ратовали о свом ”руву и круву”, како се тада говорило, погодовао је развоју кућне радиности у сваком погледу, а посебно у погледу одјеће. О љепоти те одјеће говоре многи историчари од Валватора до Лопашића и Фроса.

Да жене саме ткају сукно и шију војсци одјећу, говори и Бернштајн, министар царице Марије Терезије. Да је одјећа била на завидној умјетничкој висини, доказ је и то што је Двор изабрао најљепше примјерке ношње коју су носили шережани са Војне крајине, и њима украшавали разне параде као нека врста касније гарде. Били су обучени у црвене ћуркове и хлаче са гајтанима”.

Израда одјеће, обуће, покривача и других предмета од вунене и пртене тканине била је изузетно важна дјелатност. Поред знања у изради и вјештини умјетничког обликовања сваког предмета требало је и знања из хемије код бојадисања предива, и још много умјешности за успјешан посао. У овим пословима био је развијен и такмичарски дух. Оцјена успјешности тога рада добијала се нарочито на црквеним зборовима кад се нарочито гледало како је која дјевојка обучена. Љепота веза, ткања, плетива и свега што је чинило

женску и мушку "зборовску робу", одавала је способност жена, а не дубину цепа као данас, јер су оне биле једини креатори и израђивачи одјевних предмета на себи.

Иначе, брига за успјешан рад почињала је већ на Божић. Симболичним отпочињањем свих послова, који ће се обављати у току године, дјевојке су обично стављале повјесмо на преслицу и, кад би почеле да преду, жене би их питале: "Шта то радиш?" Прелја би одговарала: "Предем свилу и кадифу". А баке би додавале: "Да Бог да све ти било свилено, дијете моје!" Започињано је исто тако и ткање, плетење, везење и сви други радови везани за израду одјеће и постелине.

"И уз сјетву лана и конопље дуго су се одржале неке чаролије. Још око 1925. године, сјећам се, да су у бисаге са сјеменом стављена јаја са жељом да предиво буде бијело као јаја. То је била радост и за дјецу која су се сакупљала око сијача који им је поклањао јаја. Тих година се сијало толико предива да су поткрај лета Радоња, Корана и све њихове притоке смрдјеле од кисељења".

Рад око предива сматрао се женским послом, али око одсјецања лана и конопље, кисељења и набијања, помагали су и мушкарци, без зазора, јер је то био тежак посао.

Набијање конопаља и лана било је и прво вечерње окупљање младежи послвије лјетњих моба: копања и жетве. До дуго у ноћ чуле су се ступе, али и двојнице, коло и пјесма. Младеж се истовремено такмичила ко ће више *ручица* набити (*ручица* је руковет конопље или лана). Било је кућа које су имале и до три хиљаде руковети, а једна особа је могла без замјене да набије и до тридесет и више *ручица*.

Касније сву дораду и ткање радиле су искључиво жене. То предиво се звало *иршено* или *иршешће*. Платно од домаћег предива никада се није бојадисало, већ се бијелило на сунцу и искључиво такво употребљавало. Платно за *рубине*, женске и мушке, ткало

се у два, а сватовски *йешкири*, *йлахџе*, *сџолњаџи*, *вређе* и *сџрожаџи* у четири нита.

Друго редовно припремале старије жене. Предиво је морало бити танко, без ковржица и задебљања.

Врхунац умијећа у обради тканина било је бојадисање, нарочито у вријеме кад жене нису знале ни за *сџпџису* ни за друга хемијска помагала. Подаци из осамдесетих година прошлог вијека говоре да сељанке, поред домаћих средстава, већ употребљавају *чивџџи* (плаво), као и *зелени* и *бијели камен* за припремање вуне за бојадисање. Бојадисале су у шест основних боја: *црвена*, *йлава*, *жуџџа*, *зелена*, *смеђа*, *црна* и природно *бијела*, и у двије нијансе: *йтамна* и *свијетџла*. Пастелне боје нису биле на цијени и звале су се *шуђмурсџџе*.

”За вријеме великих кућних задруга бојадисало се у свакој кући, а касније, кад су се задруге издјелиле, поједине жене помагале су онима које су биле мање вјеште. Сјећам се из дјетињства да је моја ујна Смиљана Гријаковић учила моју мајку да вунену пређу не смије кувати дуже од неколико минута, те како да направи мјешавину за плаву и зелену боју и друго. За ове боје скупи се *дјечја мокраћа* у корито. У то се стави чивџџи и у растопљену и мало загријану течност ставља се предиво. Оно се пет дана преокреће у тој течности, а затим се испере и осуши. Ако се жели тамнија боја, стави се више чивџџита. Зелено као трава се правило од тога раствора са додатком *йрокисељене коре од йасљеске*, која се киселила у изворској води, и бијелог камена. У то се стави предиво из плаветнила и добија се зелена боја.

Потпуно сличне рецепте донијела је моја жена Драгица из Клокоча, 1928. године.

Недавно ми је дошла у руке књига *Живџџи и обичаји Срба граничара* од Николе Беговића и из ње сам сазнао да је то бојадисање било раширено по цијелом Кордуну као обична ствар. Он је описао у детаље 16 рецепата за 6 боја и то углавном од особа са Кордуна: Стевана Поштића из Перне, Данице Опачић из Ми-

хољског, Пере Грбе из Слушнице, Илије Перића из Доњег Будачког ... Према искуству ових људи најтеже је било бојадисање у црно и црвено. Иначе, постизана је таква постојаност боја да нису блиједиле ни на сунцу ни у прању. Ево, наћох остатак шаренице, стар око 50 година, код Милке Љеповић из Тушиловића, коју је још као дјевојка ткала, а мати јој фарбала. Шареница се већ распала од старости, али су боје: плава, зелена, црвена и ватрено црвена, још јасне као да су јуче обојадисане ...”

Пред Други свјетски рат жене су куповале за потку шареница и ћилима офарбану вуницу или готове анилинске боје, али су све те фабричке боје биле непостојаније од домаћих.

За покриваче ткане су двије врсте сукна. Откано сукно је ваљано у воденичким ступама. Када се тако обрађеном сукну додавало *киће*, вунене ресе разних боја по цијелој површини, такви покривачи су се звали *биљци* (*биљац* одговара јамболији), а без реса су се звали *сукненке*. *Биљци* су били шарени а *сукненке* су остајале бијеле. *Биљци* су били тешки и до 15 килограма и служили су као зимски покривачи. Затим се ткало танко сукно, од тањег предива, које је такође ваљано и од њега су кројени одјевни предмети: *ћуркови*, мушки и женски, те *ћрслуци* и кратки мушки јахаћи *хаљинци*. То се све бојадисало у црвено и плаво. Од тога сукна су шивене и мушке хлаче, али су оне остајале бијеле.

Од обојеног предива ткане су *шаренице* и *ћилими*, *мали дјечји покривачи* (ном. *биљак*), *разне ћорбе*, покривачи за коње и коњске зобнице. Ћилими се разликују од шареница по томе што по цијелој површини имају извучене *ћешљице* од разнобојне вуне, а добија се тако што се при ткању потка премеће преко округле шипке.

Кљечање је било посебан начин ткања по систему ткања ћилима на југу Србије. Тако су ткане женске прегаче, ручне торбице и велике торбе које су ношене на леђима, те женски појасеви и др. У појасеве је утка-

вана и златна и сребрна жица. Мотиви на овим израђевинама били су искључиво источњачки. Свуда су утквани ромбови који су се звали *кола*, велика и мала, затим кукице и вијуге у много варијаната уз врло често уткавање српске тробојке. Шаренице и ћилими су скоро обавезно били оивичени српском тробојком. Као чест мотив на шареницама били су слика св. Ђорђа и манастири. Цвијеће у ткању граничарки није се појављивало. Руже на женским радовима на Кордуну јављају се пред Други свјетски рат, под утицајем народних везова из хрватских крајева.

”Колико су код Срба били сачувани ти радови до рата говори и слиједећи догађај: у марту мјесецу 1942. године, једна партизанска чета дочекала је у засједи у Петровој гори одјељење усташа које је носило опљачкану робу из Селакове Пољане. Они су били толико натоварени рухом из дјевојачких шкриња да смо довели за рањенике у болницу у Петровој гори пуна двоја кола труба платна, гомилу сватовских пешкира и свих врста вунених покривача. До 1941. г. на Кордуну се није знало за творничку ћебад. Рањеници у првој партизанској болници у Врлетним странама, па све до половине 1942. године, покривани су шареницама, биљцима и ћилимима, а завоји за ране су кројени од сватовских пешкира и домаћег платна. Прва ћебад је стигла у болнице тек 1942. године кад су партизани почели ликвидирати веће непријатељске гарнизоне ...”

Одјећа се на Крајини развијала као и све друго. Поједини комади су постепено одбацивани, па се за неке зна још само из предања. Све до Другог свјетског рата на плоднијем, сјеверном и сјевероисточном, дијелу Кордуна женске и мушке *рубине* прављене су искључиво од домаћег платна, а шарена творничка платна освојила су најприје најсиромашнија села јужно од Слуња и Цазинску крајину. На фотографијама из Календара ”Србобран” из 1912. и 1914. године, види се народно коло у Бовићу и још неким имућним селима. Уочава се да се од народне ношње измјенила само кецеља. Тешку кљечану кецељу од вуне замјенила је кецеља од фабричког платна у боји.

Мушка одјећа

Рубине – гаће и кошуља, шиване су од домаћег бијелог платна. Кошуље су дугачке, два прста изнад колена. Ношене су одвајкада и зими и љети, само што су зими преко њих навлачене панталоне. Прслуци су тамноплави и црни, кратки до изнад појаса. Раније су шивани од домаћег сукна, а касније од фабричког, тзв. тускина. *Маје* (џемпери) су плетени од бијеле вуне, а на прсима су опшивани шареном тканином. Копчани су гајкама за бијела дугмета. Хлаче до Првог свјетског рата биле су бијеле од домаћег сукна, украшене жутим или црним гајтанима на бедрима.

”Познате су три горње *хаљине*. Најстарији је *ћурак* од црвеног сукна, оперважен крзном. Такви се могу наћи по музејима на сликама шережана, а до краја прошлог вијека могли су се још видјети око Петрове горе (Перна, Крстиња и др.). У мом дјетињству старци су их добро памтили. Поред *ћуркова* ношени су кратки *јахаћи хаљинци* који су допирали педаљ испод појаса. Они су били оперважени везом околу и испод џепова. Били су црни или црвени. Моја жена Драгица, кад је била дјевојка, везла је такав хаљинац ђувегији своје старије сестре Милке кад се удавала за Стевана Бјеливука. То је био и последњи хаљинац рађен у тој кући 1925. године. Најдуже и послвије Првог свјетског рата задржале су се дуге бијеле хаљине од домаћег сукна, са врло мало украса. Њих су замијенили творнички капути”.

”*Шубара* од кратког јагњећег крзна остала је стална народна капа, све до уношења шешира са запада негдје покрај овог вијека, али се шешир споро ширио тако да је и између два рата било још увијек у селу више шубара него шешира. Осим тога, у мом дјетињству ношене су капе јако сличне црногорским. Имале су околу црно крзно, а дно је било од црвене кадифе на коме је било нешто извезено. Богатији су носили крзно од астрагана, а сиромашнији од вуненог предива оплетеног по систему ћилима ...”

Чараје су биле разнобојне. Навлачене су преко хлача и сезале су до колена. Старији су носили бијеле или црне, док су млађи носили свијетлије боје (црвене, зелене и сл.). Преко ових чарапа навлачени су *нараци* (ном. *нараџак*), такође плетени од вуне, а копчали су се копчама са унутрашње стране ноге. *Нараци* су били кратки и били су украшени везом и тракама од златне и сребрне срме.

До Првог свјетског рата ношени су само опанци, црни или жути, са каишчићима (*џеркијама*) који су се намотавали око наратака изнад глежња. Са појавом ципела отпали су и опанци и *нараци*”.

Ћемер је кожни појас који су носили искључиво мушкарци. Био је смеђе боје, широк од 12 до 14 центиметара и сав украшен жутим месинганим пулијама. Носио се и љети и зими и задржао се све до овог рата. У *ћемеру* су се носили новци и прибор за пушење, а за *ћемером* кубуре и јатагани. Око 1908. године Аустрија забрањује ношење оружја и одузима га, али *ћемер* остаје.

Женска ношња

”Моја бака Милица Цвијановић је као млада донијела капу *џулијашу*. То је била плитка капа, потпуно слична херцеговачким, околно накићена пулијама, а са доњег руба су висили сребрни или златни новци”. (Око 1970. године, Станко Опачић је са људима из села копао темеље за породичну гробницу на гробљу у Брезовој Глави, недалеко од Цвијановића, и тада су наишли на стару гробницу у којој је била сахрањена непозната особа. Над гробом више није било никаквог знака. По томе што су нашли остатке женске капе, закључили су да је дјевојачки гроб. На капи се распознавао обод од чоје и дно, а околно на чоји нешто украса од срме. То се чувало у етнографској збирци Станка Опачића све до 1995. године. Сада се не зна је ли уништено). Те капе су рано почеле нестајати, а остале су само мараме разних боја. Код жена су се задржале ис-

кључиво бијеле повезаче, оперважене бијелим чипкама, исто онакве какве носе хришћанке око Козаре и Грмеча. Дјевојке су до удаје носиле црвене или жуте, а никад бијеле, мараме.

Рубине су биле једнаке за љето и зиму: бијеле *рокље* (сукње), доста набране у струку, и кратки бијели *кошуљац* (блуза), или кошуља. Око рукава, низ прса и на рокљама одоздо пришивана је бијела чипка. Рокље и кошуље биле су увијек умјерене дужине, по педаљ испод кољена, тако да се виде украси на нарацима. Израђиване су обавезно од домаћег бијелог платна.

Прслук је био до појаса. Раније је прављен од домаћег плавог сукна, оперважен црном траком или стакленим зрњем (перлама). Касније је прављен од фабричког тањег сукна, црн и без украса.

Појас је био или кљечан од вуне и срме, или везен на зеленој, плавој и црвеној чоји, богато украшен тракама од срме.

Кецела је била све до краја прошлог вијека или ткани на *кола* као шаренице, или кљечана од вуне са златном и сребрном жицом, као и ручне торбице. Таква кецела била је прва која је испала из народне ношње и замијењена "фертуном" од обојеног твреничког глота (сатена). Дјевојке и младе су носиле црвене, розе, наранџасте и друге свијетлије боје. Жене су носиле свијетлоплаве, зелене и љубичасте, а баке само смеђе и црне.

Прегаче се опасују отрага. Оне су се у неким селима одржале до Другог свјетског рата. Прегача има око 25 цм широко кљечано поље, обавезно од вуне, те златног и сребрног конца. Испод тога је бордура од веза и срме, а одатле виси *киће* (*ресце*) дуго и до 60 цм, од тамноплаве или црне вуне.

Чарапе су плетене од вуненог предива у боји према старости особе, исто као и кецела, а биле су дуге до кољена. Преко чарапа су обувани *нараци*, извезени везом од разнобојног конца и срме, те златним и сребрним тракама. Били су много богатији украсима од мушких.

Опанци су прављени од црне или жуте коже, често са плетеним капицама, јако слични босанским опуташима, а копчани одговарајућом копчом.

Све се то носило и љети и зими.

Дјевојке су носиле *ђердане* од правих аустријских дуката и то на два начина. За зиму дукати су пришивени на попрсје од тамноцрвене кадифе и то је пришивено на прса испод прслука. Љети су дукати ношени на свиленим врпцама око врата. Жене су носиле само по једну ниску а дјевојке и више. Ђердани су ношени само празницима и ношени су све до Другог свјетског рата.

Од *горњих хаљина*, зимских, најстарији који је на Кордуну познат био је свијетлоплави *ћурак*, дуг до изнад глежњева. Био је оперважен црним крзном, најчешће од зеца, а понекад од домаћег плетива. Поред тога била је борлурa од црних стаклених перли од врата налође, па и око рукава и џепова. Њих су већ пред Први свјетски рат почели замјењивати калути од творничког сукна, без шара, и кратки (јакне) који су ношени све до Другог свјетског рата.

Маје (џемпери) плетене су најпре од домаће вуне, обојене према старости особе, а касније од творничке вунице, и жене су их саме плеле.

Кројачи

”У вријеме постојања великих кућних задруга и за грубо домаће сукно углавном је свака кућа имала свог мајстора, а највећи дио одјеће израђивале су жене. Кад су задруге уситњене, и кројачи за грубе хаљине подмиривали су потребе већег броја кућа и радили су за новац, жито или неки други рад. Звали су их снајдерајима или абацијама. Посљедњи абација у мом крају био је Драгић Маринковић који је занат учио од оца, Умро је 1960. г. у Млаковцу код Крњака. Његова кћи Марија удала се у Цвијановиће у Брезовој Глави и од оца је донијела занат, али је највише шила мушке

и женске прслуке на стари начин, а остало према савременим кројевима. Умрла је 1965. године”.

Сву осталу мушку и женску одјећу шиле су жене само за своје породице. Од старијих училе су млађе. Идући за говедима, дјевојчице и дјевојке обавезно су носиле плетиво, 'еклерај, вез или шивење. Од грубљег платна шило се на руке. Некима је тај посао ишао од руке боље а некима слабије, али су морале све знати све ручне радове. И сада се сјећам приче моје мајке Драгице да се за неку младу чобаницу говорило како је пред ноћ, кад није успјела да сашије оно што јој је заповјеђено, јадиковала код говеда: "Згаћите се, гаће! Ево ноћи, не смијем кући!"

Приредила
Вукосава Ойачић-Лекић

ВОДЕНИЦЕ НА ГРАДАШНИЧКОЈ РЕЦИ КОД ПИРОТА

Околина Пирота, узета као целина, обилује воденим токовима и има добру мрежу воденица које покривају укупне потребе. Сам Пирот има највише воденица на Градашничкој реци, десној притоци Нишаве, која се у Пироту улива у њу. Ова река има јаке изворе, неки од њих су топли; има и погодан нагиб, налази се близу путева а ка њој су усмерена села која трпе летњу и зимску оскудицу у води. Најближа села су: Копривштица, Нишор, Добри До, Бериловац, а даље: Понор, Мали Суводол, Велики Суводол, Блато, Расница, Барје Чифлик и друга. Због тога су све воденице на овој реци без потешкоћа даноноћно радиле.

Сви ови подаци, а и они које ћемо даље наводити, односе се на стање до шездесетих година овог века. Отприлике, тада су електрични млинови преузели улогу воденица па је почело њихово запуштање, тако да данас ради само њих десетак.

Највеће и најбоље воденице су оне које су ближе ушћу поменуте реке. Велики број тих воденица раније су држали Турци. Касније су их, у одласку, продавали новопеченим пиротским газдама или појединим селима која нису имала своје сталне воденице у довољној мери. Најпознатије воденице на Градашничкој реци су: *Нишорска селска, Добродолска, Цућина воденица* и ваљавица, *Цекулинова* (Нишорска), *Лелебабина, Височка, Цицанова* и *Чарлина, Љућина, Тодорћина* (некада *Луканска*), *Цајина, Изворска, Ћосина, Волејина, Мандина, Банкова, Бегова* (касније *Блајска*), *Шаћина, Гаћина, Даскалова, Турска воденица* (касније, у турско време, *Гајџанџиница*) и *Богданова. Цућина, Даскалова*

и *Богданова* имале су још и ваљару за сукно, *Турска* воденица је покретала машине за израду гајтана, а имала је и она ваљару за сукно, док је *Мандина* имала уређај за производњу електричне енергије. Неке су имале још и *дрндару* за разбијање старих крпа. Највеће воденице, оне према ушћу, имале су и по десетак витала, а у горњем току биле су претежно воденице са једним, ређе са два витла. Разлог је што се у кањону не може лако обезбедити већа акумулација због уског корита, а и због врло јаких бујица које носе све пред собом, па и воденице. Воденице у доњем току су често продаване и препродаване, а неке су и померане, или им је мењан јаз, а сада су још и порушене, па им је тешко одредити и име.

У кањону, а то је изнад Градашнице, градитељи су бирали место за воденицу које је безбедно од бујица, обично иза неке стене у мртвом углу или високо уз падину изнад нивоа најјачих бујица, па је вода вођена помоћу балвана и дасака, од јаза до воденице, преко врло стрмих и непогодних стена. Погрешно постављену воденицу бујица је односила са целокупним њеним инвентаром. У доњем току воденица се више прилагођавала погодном месту за јаз и за чување *ваде* (воденог канала) од одношења и заројавања.

Осим великих воденица према ушћу, које су зида-не од печених или непечених цигала и имају кров покривен црепом, највећи број осталих воденица је зидан од *камена*, са кровом на четири воде најчешће покривеним *ћерамидом*. А већи број воденица изнад то-плог извора Бањице, које су користили Копривштица, Добри До и Нишор, има јаку и ниску кровну кон-струкцију и покривен је каменим плочама. Све воде-нице у горњем току имају две просторије: једна и нај-већа је за мељаву и држање млива и брашна, а друга, врло мала, за боравак воденичара и муштерија које су принуђене да ноће. У просторији за боравак налази се само кревет и пећ – бубњара, покоја столица, а ретко трпеза или боља пећ на којој се може припремити је-ло. Велике воденице према ушћу имају настрешницу,

велику просторију за мељаву и мливо, обично више од једне просторије за боравак воденичара, његових помоћника, муштерија које ноће и гостију. Ове су просторије обично окречене. Уз неке од тих воденица иду и свињци, живинарници, *казанице* и подруми са судовима за комину и пиће са казаном за печење ракије, ако газда има велико имање околу – воћњаке, баште, њиве. *Простиа* воденица се закључава кључарком одн. дрвеним кључем, ређе гвозденим, а брава је дрвена.

Воденице у кањону су само у неколико случајева власништво једног домаћинства. Најчешће су власништво многобројних ортака који се периодично, најчешће месечно, смењују сразмерно уделу који имају и према коме учествују у одржавању, приходима и расходима. Оне ретко обављају услуге другима. А воденице у самој Градашници и испод ње, па све до ушћа, претежно раде за помељаре и врло често имају само једног власника. Муштерије довозе *жиишо* (пшеницу), *морузу* (кукуруз), *јечъм*, *овъс*, *рж*, *црнеж* (уродицу), *йремлину* (смешу некавалитетног зрна било којих житарица намењену стоци). Од пшенице се добије *чистио*, а од кукуруза *морузно* брашно. Сезона припреме брашна одн. навала муштерија из далеких села је у касну јесен, када се заврше пољопривредни радови, и траје све до раног пролећа, када почињу пољопривредни радови. За дужи период до шест месеци, ретко и до једне године, припрема се пшенично брашно јер се оно најбоље чува, најмање квари, а кукурузно брашно се припрема највише за три месеца, пошто може да ужегне. За летњу сезону у сиромашним селима припремало се по сто килограма пшеничног брашна по сваком члану домаћинства.

Водени ток се *зајазу* (прегради), направи се *јаз*, и то од горунових, а ређе багремових греда дужине око 7 метара, а јаз је у кањону просечне ширине 6 метара. Греде се стављају једне преко других а затим добро учвршћују, а јаз се поставља косо у односу на корито, како би лакше подносио снагу воде и бујице када наи-

ђе. Јаз има *прелив* око 40 цм изнад нивоа воде како би се преливао вишак воде у случају бујице. Велике воденице према ушћу имају модерне бетонске и дуге јазове. Из јаза вода се усмерава у *ваду*. У њу улази преко дрвоног браника од греда или преко бетонског прстена који задржава *шљамак* (шљам, одн. траву, грање, крупну нечистоћу, муљ, све што доноси вода а не сме ка воденици), а спречава да ка воденици иде више воде него што је потребно. *Вада* је канал који води воду до *буке*. Ако се обавља оправка у гнезду воденице, онда се подигне *ушћава* (*двска за одврцање, кайак, ћерей*), па вода заобилази воденицу преко *савака*, заобилазног канала. Испод *буке* у самој вади налази се проширење које се зове *улива*, а уста *буке* затвара вертикално постављени *чешаљ* од дрвета да задржава крупније предмете, а и да се не би неко удавио. *Бука* се прави од издубљеног дрвета тополе а са горње стране се затвара даском – целом дужином. На њеном доњем делу налази се *цивун*, јако сужени левкасти део са кога вода пада на воденичко коло под великим притиском. Испред самог цивуна, са горње стране, налази се на самој буки дрвени поклопац – *сурме*, који се отвара да би се цивун очистио од већих предмета. Ако са *буке* или цивуна негде пролази вода у виду тањег млаза, онда се у току протицања воде у буку сипа помало плеве, па плева тако затвори рупице и пукотине. Са воденичког кола одн. витла вода пада у *гнездо* одн. гнездо. Воденично коло има двадесетак искошено постављених пераја, прима снагу воде од цивуна, који наводи млаз на пераја (*перја*) и преноси је на вертикално постављено *вретено* / *вретенце* (вратило), за које је причвршћено и око кога се окреће. Доњи крај вретена је од метала, шиљаст је, зове се *бад* и лежи на покретном уређају који се зове *крс* или *кобилка*. Сам бад налаже *кременицу* која је од метала, а *рак*, који је у виду латиничног слова "V" онемогућава бад да се "шета". *Кобилка* је око 2 м дужине, а испод ње је у самом гнезду лежиште од горуновог дрвета. *Сивављало* или *заусиављало*, уз помоћ *заглавке*, *ирља* (дугачке и јаке полуге)

или матице и навоја, покреће се из воденице па подиже или спушта кобилку, а тиме и бад и вратило чији је он део, и тако укључује или искључује рад воденице и регулише *ззор* између каменова при мељави, подешавајући оштрину брашна. Рупа на доњем непокретном, а и на горњем покретном камену, зове се *врањ*. Кроз рупу *доњих каменова*, затворену дрветом које се зове *кужал* / *кужеж*, пролази горњи, метални део *вретена* који се зове *сењ*. Вретено преноси снагу воде на *џајрицу/крс* и предаје је *горњем камену* у који је она *узубена* одн. уштемована. Само у неколико случајева горњи камен се окреће улево, иначе се окреће удесно. Пречник *виџла* је једнак пречнику горњег и пречнику доњег камена и износи 1 м код воденица које користе трстенички камен, што је најчешћи случај са воденицама на Градачничкој реци. Стари каменови су прављени од пешчара из покровеничког, лукањског и темачког атара, мање су одговарали, били су лакши и имали су 82 цм у пречнику. На месту додира оба камена имају удубљење, *ззор*, који је најдубљи у средини, а све мањи ка периферији, те се тако добро зрно, постепено уситњава и претвара у брашно.

Мливо се засијује / сийује у кош, обрнуту четворострану пирамиду од дасака. Под притиском зрно излази из отвора на дну коша и пада у *куџлицу* или *гуску*, сандуче за које је причвршћена горњим крајем *крећешалка* (*кречешалка*, *џрећешалка*, *џрећешало*, *џрећенде*). То је лака и пљосната дрвена полука, дашчица, која слободним крајем, када воденица меље, скакуће (*дрнка*, *грома*, *џрећешиче*) и ствара карактеристичну буку, преносећи, сразмерно броју обртаја камена, његову снагу на гуску, која се тресе и "дозира" жељену количину зрна у јединици времена. Ако је горњи камен истањен јер се истрошио, па је повећано растојање између њега и гуске, онда се у његов отвор (*врањ*) ставља лим у виду чунка да смањи растур зрна при притицању. Зрно упада у *врањ* горњег камена, а затим у средину где је највећи *ззор* (20 цм) који се зове *груди*. Затим иде у *брашнилку* (10 цм), "која се кове по-

крупно, не кове се много”, и иде према *ивичњаку*, а после у *мучник*, сандук за брашно. Нешто мало брашна се на почетку издваја око камена, и то се брашно зове *околиш*. Око камена се налазе *мусџачи*, два дрвена лука са леве и десне стране по један. Зрно у коме има влаге меље се спорије и притицај је мањи, како би могло боље да се самеле. Ако је притицај зрна већи него што треба, онда се воденица *задавља*, долази до застоја. Пред крај мељаве ”испада мливо веч, воденицата искарује това мливо”, *домиља* (завршава мељаву), а затим, ако се не заустави, почне да клопара (*чаколи, џаколи, дрнка*).

Улијена (углачана) површина каменова се *кове* (изоштрава) двема врстама чекића. Камен се помера из лежишта и подешава за изоштравање уз помоћ полуге која се зове *џрљ*, (*кајле*) одн. *заглавке* и, евентуално, ваљка, а многи користе и *чулу*, трокраку направу коју ставе у мучник, да могу безбедно да пусте и окрену камен. У Градашници, ”да не би воденицата дџнгубила” четворица ”кову камик”, два горњи а два доњи, а очи штите крпама или наочарима.

Брашно се у мучнику *гребе, џрегриба, џријрдза* (привлачи), *одгриба* помоћу дрвене равне лопатице, или помоћу *грејке, или џејара* који има донекле ваљкаст облик, а може и помоћу дубоког и доста широког бакреног калајсаног тањира који се зове *сан* и који, као и лопатица, *грепка* и *пејар*, служи као средство за грубо мерење. Брашно се затим *прегриба* у *сџндџк*, а најчешће се пуни са њим *вреча* (врећа), *џак*, *дисадзи бреме* и сл. У врећу и *џак* оно се сабија помоћу краћег *џрља*, дрвене полуге, а када се врећа напуни онда се *засџиља*, (затвара крпом) ”сас застиљу” и везује врпцом на карактеристичан начин. У неким околним селима уста *врече* се зову *усџја*, а доња страна *дује*. Најбоље мерење је кантаром уз помоћ дрвене полуге која се зове *џебрњак*, тако да терет вреће држе на рамену двојица. Грубље мерење мањих количина врши се и помоћу *џинџика* (ниски дрвени ваљак шупљине од 10

или 15 ока), или помоћу *шаниче*, које има два пута мању запремину.

Ујам се узима од 5 до 6 посто као надокнада за услугу а и за покривање растура (стрвња, разнос). Један део поједу пацови, други оде на земљу а нешто оде и као фина прашина *иасџаљ* или *мъ*. Поткрадањем муштерија баве се неки несавесни воденичари тако што у врећу ставе неглеђосану тестију пуну воде и запушену, па вода капиларним путем иде постепено из суда у брашно. Други начин је да се гурне врећа према отвору за надгледање воденичког кола. А трећи – задржавање околиша, у случају када се неке чини услуга без накнаде.

У воденичаре су ишли обично старији људи, често и сиромашни, спремни на муку и самоћу. Међу њима је било много оних који су држали до своје части и као такви били познати, али је било и оних других, нечасних. Воденица је била место окупљања, размене прича и знања, склапања познанстава; за радознале прилика да науче оно што не могу у свакодневном животном кругу. Каже се у шали: "Попромешал се с народ, може за кмета: бил три пути у воденицу и једампут у ваљавицу".

Страх од нечистих сила у току ноћи помиње се у само неколико случајева. Воденичари и њихове жене ишли су до воденице у било које доба дана и ноћи, не плашећи се ничега. А долином Градашничке реке, у свако доба дана и ноћи, врвело је много народа.

Казивали: *Владимир Манић, Ђорђе Анђић, Александар Пејчић, Најден Мићкић* (Градашница); *Гојко Ранчић* (Пирот).

Записао
Драгољуб Злајиковић

ЉУБАВНЕ ЧИНИ У НЕГОТИНСКОЈ КРАЈИНИ

Треба узети воде са три извора, ту воду помешати и сувим босиљком прскати раније пронађено птичије гнездо са младунцима. Том приликом се изговарају следеће речи: "Како се сеница вила (или друга птица) око свог гнезда, тако се и он (она) вио око мене". Том приликом се спомене име оног који се жели.

Кад девојка хоће да излуди момка како би овај оставио другу девојку, треба да ишчупа једно влакно из своје косе, удене у иглу и крадом прошије кроз неки део његове одеће.

Девојка или жена којој је стало до неког мушкарца, мора да има његов доњи веш, треба тачно у поноћ да узме бакрач пун воде и односе га на гувно. Ту подложи ватру и сачека све док вода не проври, а затим доњи веш натопи, притискајући га глоговим коцем. Том приликом се говори: "Како ово врело, тако његова душа, мисли и тело, врело за мном". Ово треба поновити три пута, па ће јој вољени доћи и никад је неће оставити.

Ако девојка жели да је неки момак заволи, треба једним новчићем да закоље слепог миша, а затим га увеже у свилену мараму. Првом згодном приликом тим замућком треба да удари момка, па ће овај сле-

по јурити за њом. Може и да сачува крилица од слепог миша, па да кроз њега погледа жељену особу.

Кад женска особа сазна да мајка и ћерка истовремено доје, што је редак случај, може да их замоли за коју кап млека, како би замесила колач. Кад колач буде испечен, она ће дати момку да га поједе, а он онда трчати за њом све до гроба.

У ноћи уочи Ђурђевдана, девојка треба да поплаши свиње, а оне да појуре за њом. Том приликом се говори: "Како свиње трчале за мном, тако и (спомене му име) трчао па стигао и за свагда имао".

Ако момак или девојка желе да придобију жељену особу, сачекаће да неко умре из села. Кад угледају погребну поворку, треба да испред ње проспу мало воде, говорећи: "Кад се овај мртвац својој кући вратио, тад се он (она) вратио код које је до сад био". А то значи да ће се прекинути љубав оног који се жели – са другом особом.

У случају да девојка има више момака, па не може да се одлучи за кога ће поћи, може да посади онолико струка зумбула или лала колико их има. Сваки струк ће наменити по једном момку, па који струк највише израсте, нека се за тог момка и уда. Тај ће јој бити једина срећа у животу.

Девојка ноћу треба да оде на незнани гроб, и са собом понесе воду узету са витла воденице која меље на лево. Гроб унакрсно прелива водом и говори ове речи: "О, незнани покојниче, како ја за тебе не знам, тако (спомене му име) за другу не знао, осим за мене".

Кад момак оде на косидбу, треба да изоштри добро косу, па кад је спусти на земљу да изговори: "Како ова коса траву косила, тако и ја њу покосио, у стог саденоу, па је својој кући довезао". Овако ће чинити три пута, па вољена девојка неће имати снаге да се одупре, баш као и покошена трава.

Кад девојка остане неудата и зађе у године, а жели да се уда, треба да обуче чист веш и ново одело, па у пола ноћи оде у цркву, помоли се Богу и преда, односно поклони цркви неки нови предмет. За све то време не сме ни са ким причати, него да одмах закључа цркву и врати се кући.

У глуво доба ноћи треба узети сапун и прамен косе вољене особе, па отићи на шумско раскршће. Тај прамен омотати око сапуна и све то привезати око леве ноге, а затим три пута изговорити ово: "Како овај сапун све пере и чисти, тако се његове мисли испрале и памет очистила, па се мени вратио и са мношћом остарио".

Кад девојка или момак чују кукавицу изјутра, нека испод десне ноге узму мало земље и ставе је под јастук да преноћи, док спавају. Кога пожелеле те ноћи, тај ће им бити муж или жена.

Записао
Злајимир Панић
(Штубик)

НАРОДНА ВЕРОВАЊА ИЗ ЧАЧАНСКОГ КРАЈА

КУЋА

- Н**е ваља кућу правити где је некад било гробље.
Не ваља звиждати по кући (*вабе се мишеви*).
Не ваља седети на кућном прагу.
Не ваља кад на кући напрсне прозор – неко ће умрети.
Не ваља у туђу кућу са угарком ући.
Не ваља постављати темељ куће где је стрехокап.
Не ваља у кућу уграђивати нити уносити дрво у које је гром гађао.
Не ваља кућна врата леђима затварати.
Не ваља секиру у кући оштрити (*јер се чељад на свађу ошћире*).
Не ваља у кући ружне речи изговарати (*о свађи, умирању, болесџи, угинућу сџоке*).
Не ваља ништа кроз прозор узимати.
Не ваља на праг куће нагазити кад се у кућу улази.
Не ваља у кући ложити врбово и јовово дрво.
Не ваља почињати кућу на празник.
Не ваља се у нову кућу усељавати ако си рушан за неким.
Не ваља у туђој кући вуну прести.
Не ваља у туђој кући клупко смотати.
Не ваља јарам уз кућу прислањати.
Не ваља циганку испред куће отерати.
Не ваља испред куће садити жалосну врбу.
Не ваља држати отворена врата на кући кад се једе.
Не ваља леденицу у кућу уносити.
Не ваља седети на огњишту, кућном прагу и столу јер то слути на сиротињу.
Не ваља у кућу ући први пут празне руке.
Не ваља се у кућу усељавати залушних дана.

Не ваља у кући окретати оштрицу ножа навише (*биће наојјако у кући*).

Не ваља кад ти се учини да су се отворила кућна врата.

Не ваља из замрле куће узимати пелцере цвећа.

МЛАДА

Не ваља ако се на кући не остави сито које је млада бацила, јер се неће млада зауставити у новом дому.

Не ваља да млада дохвати ногом праг приликом доласка у кућу јер се верује да се у прагу налазе душе предака.

Не ваља да млада уђе у кућу док не пољуби праг.

Не ваља да млада уђе у кућу, нови дом, док пре тога не пије воде на некој реци, извору.

Не ваља да млада преко јарма прелази.

Не ваља да млада једе месо на свадби јер ће се сватови потући.

Не ваља да млада први пут крочи у кућу левом ногом.

Не ваља да млада даје неком своје хаљине док не прође година дана.

Не ваља младе да се сретну (*ако се среј̄ину ѿреба их ѿокриј̄и*).

Не ваља да се млада окрене на родитељски дом приликом одласка из њега (*хоће деца да личе на њене*).

МРТВАЦ

Не ваља да мртваца прескочи мачка или нека друга животиња (*хоће да се ѿовамѿири*).

Не ваља ако се мртвацу не запали свећа и ако се не опоје, јер ће се повампирити.

Не ваља мртваца неокупана упопати.

Не ваља мртвацу опанке обувати.

Не ваља мртваца пре подне упопавати.

Не ваља када мртваца понесу, пут му пресећи.

Не ваља прескочити мртва човека.

Не ваља за мртвацем ноћу нарикати.
Не ваља мртваца носити (сахранити) преко воде.
Не ваља мртво некрштено дете у гробље сахрањивати.
Не ваља да се мајка за првим мртвим дететом руши.

НОКТИ

Не ваља са ноктију стресати воду на шпорет (*добијају се занокџице*).
Не ваља резати нокте у гостима.
Не ваља, истовремено, на ногама и рукама сећи нокте.
Не ваља мешати нокте са руку и ногу (*неће жеља да се исџуни*).
Не ваља пред пут нокте сећи.
Не ваља нокте сећи увече (*добићеш занокџице*).
Не ваља нокте бацати у ватру.
Не ваља нокте бацати куда се иде.

НОЋ

Не ваља ноћу ићи где кокоши слећу.
Не ваља се ноћу одазивати ако те неко зове.
Не ваља ноћу ићи на раскрснице, буништа, код виро-ва, поред гробља.
Не ваља се ноћу окретати.
Не ваља у глуво доба ноћи излазити из куће.
Не ваља ноћу оштрити ножеве.
Не ваља ноћу пепео износити.
Не ваља ноћу мрве посипати (*однеће орао кокошке*).
Не ваља ноћу паучину скидати.
Не ваља ако ноћу петао кукуриче, кад му није време.
Не ваља ноћу ићи где је вода стајаћа.
Не ваља ноћу ићи без белог лука у цепу.
Не ваља ноћу пити воду на извору.
Не ваља устајати ноћу и пити воду.
Не ваља ноћу веш простирати.

САН

- Не ваља се у сну одазивати мртвацу (*умрећеш*).
Не ваља сањати особу чије име почиње словом *Ј*.
Не ваља сањати теле.
Не ваља сањати да се оре онде где се никад није орало (*умреће неко*).
Не ваља сањати бистру воду (*ѿлакаћеш*).
Не ваља сањати рибу (*наћи ће ѿе бриге*).
Не ваља сањати мртваца (*ѿашиће снег*).
Не ваља сањати дугу косу (*наћи ће ѿе бриге*).
Не ваља сањати свињу (*десиће се зло*).
Не ваља сањати новац (*доживећеш несрећу*).
Не ваља сањати тежину (*доживећеш нешѿѿо ѿешко*).
Народ каже за ѿежину: "У спу се не снило".
Не ваља сањати мутну воду (*разболећеш се*).

ТРУДНИЦА

- Не ваља не дати трудници кад нешто тражи да једе, јер ће мишеви све изгристи ономе од кога тражи, или ће дете бити стално гладно.
Не ваља да трудница прескаче конопац и ногом затвара врата, јер ће се дете целог живота саплитати.
Не ваља да трудница краде воће јер где се дохвати по телу остаће белега детету кад се роди.
Не ваља да трудница једе са ножа јер ће дете имати расечену усну.
Не ваља да се трудница руши за мртвима.
Не ваља трудници давати пиће из окрњене чаше.
Не ваља да трудница гледа у ватру (*родиће се деѿѿе са црвенилом ѿо ѿелу*).
Не ваља да трудница у недоба иде на раскрснице или на ђубришта.
Не ваља да трудна жена туче мачку (*родиће кљакаво деѿѿе ѿо погама и леђима*).

Не ваља преварити трудну жену (*неће се имаџи њоро-
да у фамилији*).
Не ваља да трудница седи на врећи.
Не ваља да се трудна жена мери.
Не ваља да трудна жена бере јабуке (*имаће деџе њада-
вицу*).
Не ваља да трудна жена гледа кад се коље стока.
Не ваља да трудница нагази на крв.
Не ваља да се трудница окреће.
Не ваља да трудна жена пређе конопац.
Не ваља да трудница једе зечије месо (*родиће разроко
деџе*).
Не ваља трудној жени нешто одбити.
Не ваља да се трудна жена шиша (*краџи век деџеџу*).
Не ваља да трудница пије кафу из окрњене шоље.
Не ваља да трудна жена неког мрзи.
Не ваља да трудна жена види некога са нечим белим
преко главе (*оџаџе му коса*).

Записала
Гроздана Комадинџ

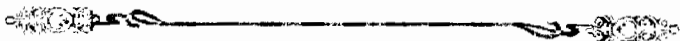
ВЕРОВАЊЕ О ТИОДОРУ У СЕВЕРНОМ БАНАТУ

Свети Тиодор се обележава прве недеље ускршњег поста. Кад се смркне не ваља бити те недеље ван куће, а у кући се увече не пали светло из страха од Тиодора. Прича се како су једном момци и девојке изашли на рогаљ у Тиодорову недељу и играли до касно у ноћ. Из даљине се зачуо звекет. Појавио се човек с копитама и мамузама на ногама и ухватио се у коло. Један за другим почели су да беже момци и девојке кућама, на крају је и последња девојка једва побегла. Дошавши кући сви су превртали предмете, само је једна девојка заборавила да преврне сланик. Тиодор је дошао до њених врата и повикао: "Сланик, отвори ми врата!". Сланик је кренуо према вратима. Девојка је успела да зграби сланик и разбије га, па је тако избегла ударац копитом у главу.

За време Тиодорове недеље напољу се може бити све док се могу на земљи разазнати копита, после се бежи у кућу.

*Записала од баке Данице из села Ђала,
1985. године, Даница М. Кнежевић из Но-
вог Кнежевца.*

Сведочења

КАЗИВАЊА О ВИЛАМА – ИЗ ОКОЛИНЕ ТОПОЛЕ

1.

Од великог Божића до Малог божића не смемо да идемо ноћу, кажу "некрштени дани", појављују се виле, караконце, ухвате па јашу, кажу, човека. Терају га... Причају како девојку виде са косом дугом. Онда ћути, стоји, не помиче се, не говори ништа.

Виђали су коло вилино да игра, чују се звечке, свирке. Само из дубине, само цигуља. Онај ко види коло разболи се, није добро. Ја сам имала овде у дворишту кругови. На три места круг. Сагорела трава и круг. Кажу да је ту вилино коло. Пошто ми је муж умро, одмах је се то појавило. Уочи његови четрдесети дан нашли смо кругови. Четири-пет мањи а три велика круга. Сагорела трава. Лепо, ко да си обарио. Чисти кругови. И ми одемо кад неког врачака, овде у село, Блаже. Каже, то немој да дирате, то је вилино коло. И то како смо то поорали, ја сам то поорала и разболела се. Он рек'о ми је: "Немој то да ореш, ниси требала то да ореш". То су сестре, каже, посестриме.

2.

Било раније овде у забрану, имало виловско коло. То ми баба прича. И тачно круг, нема трава. Само

круг. И она увеже црепуљу ону, узме и остави ту масти, чешаљ и поред ватришта онога. И оду они.

Кад ујутру, оно свуд неке шапице око онога. И познаје се, узимана она маст и чешаљ. Те се чешљале, каже...

Нема више вила, нема тих планина.

3.

Играле виле. А њему се допало, он ишао из гостију, малко попио. Па чекај де, да игра и он. Па залети, па међу њих у коло, у'вати се да игра. Малко попио. Он играо. И ајд' да крену. Попењу га на коња, па јаше коња. Сад оне створиле то. И даду му као буклију да носи. Вино, шта је било у буклију. И ишли они, он иде с њима, мисли да јаше коња. Кад је свануло, он на вр' дрвета једног. Как'и коњ, богати. Он на дрвету и држи коњску главу и чутуру. На врх дрвета га попеле, има десет метара. То био моје мајке тетак. И оде кући и разболи се. И боловао дуго и умро.

4.

Кад су вукли жито са Црног поља, у Трнави, закаснили су и смркли, малтене то је негде било дванаес' сати ноћу. Прелазили су преко једне реке. Деда је покојни водио волове, тата је био поред њега и волови су стали и почели да шмркћу. И ондак је деда зовнуо тату и каже: "Дођи да погледаш нешто". Кад је тата дошао, ту је био један вир само, воде, од те речице, и онда су они видели две девојке и једно дете како купају у том виру, у дванаес' сати ноћу. Волови су почели да шмркћу, стали су ту, онако запрепашћени. Кад је било прошло дванаес' сати, запеваше петлови, и све је нестало, и тих вила и свега, волови су се смирили и кренули.

5.

Био је један круг. Мене су родитељи казали: "Немој ту да згазиш, то су виле играле". То је била као једна пешачка стаза. Околу тог дрвета свуд је трава расла, само ту није. Мене је тата причао да је њега деда покојни, мојега оца отац, једне ноћи око дванаес' сати пробудио и казао му: "Изиђи да погледаш какве кочије иду путем".

То је био зимски период, снег, у ствари то нису биле кочије, него саонице са коњима. Он је изашао и гледао, баш са правца карауле, поред наше куће. Крећу се коњи, саонице, девојке, момци у колима. Они су од тог дрвета кренули и пошли, као, кроз село, ал' чим су петлови запевали, ондак ничега није било.

6.

Причали су ми да има неки извор, доле у Божурњу, где је у ноћ изгубио живот један младић. Играле су, каже, девојке расплетене и он је узео једну мотку да и' разјури од тога извора, да он пређе да пије воде. И су-традан је, каже, изда'но због тога. Причали су ми то старији, где је се превиђало и где је било виловско коло да не сме ту да се иде, да не сме ту да се гази ни дан ни ноћ.

7.

Ишао сам с ујаком у Велику Плану, по ракију. Прoшли смо Пашаначко грoбље, и кад бесмо близу грoбља, коњи неће да иду. А ујак спава, ја будан – јој, брате, кад поче да свира у ћемане, да вришти коло, само 'уји. Ја га муну, реко':

– Е!

– Шта је?

– Погледај, да ви'ш: музика, свирачи, ћемани само откидају.

– Пст, ћути – каже – превића се, покри' се по глави.
И чим прођемо гробље, коњи иду ко пре.

8.

Ја сам превићо, овако кад идем, радим. Има ту један поток, чешма, па идем, оно месечина као дан, она стоји уз пут и гледа у мен', па се смеје. А ја не смем, ако проговориш, ко зна где си после и шта си. Ја оставим њу па пођем мало тамо, оно маче, поред мен', па јауче само да га ухватим ја. Јок! Ја после гор' даље, треба д' уђем у шуму, оно на прелазу стоји мечка. Све се предуметала. Ја исчупам пиштољ: шкљоц, шкљоц – неће да упали, не вреди. А ја се врнем и изиђем на пут гор' – није имало ништа. Исчупам пиштољ: дум, дум – пуче. Ја одо' кући па причам покојном оцу. Каже: "Што си пуц'о?! Да си пуц'о на њега, да је опалио пиштољ, ти би погинуо".

9.

Ја и моја сестра рођена и сестра од стрица отишли по шуми да тражимо 'тице. Ми наиђемо у јаругу, а вила само док излете, о'здо па за шуму навише. Сва у белим оделу, као младе кад обуку бело одело. Лепа ко слика, црна ко Циганка, коса дуга. Нија мала, бре, ја сам мислио мала, јок – велика. Нешто је извуче навише, и оде, не видиш је ти после горе. Ми побегнемо кући горе и причамо код покојног оца и код мајке.

– Па, каже, има њино коло туне, оне ту бораве.

– Как'о коло?

– 'Ајдете да видите.

Па нас одведе тамо у шуму, оно тамо толико у круг, нема травица нигде, само гола земља.

– Е, каже отац, ту оне играју, ту не ваља да газиш.

10.

Овде ми је причао један старији човек, рођен негде 1850. да је он иш'о у друго село и укр'о овцу, па кад је наиш'о ту преко једне речице, и, жена пере кошуље, и оно чешињавао раније било, пракљача, дрвено једно пљоснато дрво, па лупаш, згодно, она лупа. Он каже: "Која ово лудија пере ноћас?", а она их потегне с оном пракљачом. То кажу да је вила ваљда, шта ја знам. Жена обична, дуга коса, имала је ношњу, она старинска.

Није то добро кад се види вила, од тога народ се чува. Превиђаш је, ту препада и болест кад се нешто превиди, кажу, превид'о си своју болест и смрт. Ако неко види вилу и разболи се, после га врачаре лече. Само кажу: "Нагазио си на виловско коло." Оне знаду, ваљда то обају, отприлике и оне имају ту мешавину.

11.

Зденута цела ливада у пластове, 'нако у пластове. И сад, он је наиш'о ту и, каже, кад је ту био код тога дрена, један се пласт диже, па да, други иде, онај се диже, а ми рачуњамо, реко', ти си био пијан, па ниси вид'о. Как'и пласт. То он мисли да су виле. Није, али оне се чују. И кажу да је све утапкано ту око дрена где су играли, оно све круг утапкано.

12.

Има две године, ја сам ту са два другара био пош'о у Пласковац. Неки буразер ми био дош'о из Ковина, и кад смо пошли били у Пласковац и ту има једна раскрсница, а ту је близу и гробље. И сад, стоји женско. Бела коса и у белом. Ма, ту има нека... Ми смо мислили да је она. И, мен' тера неки ђаво да звиждим. Негде

било, кол'ко је било, било једанаес' сати, пола дванаес'. Ми смо закаснили и пошли да идемо пешке. И ја звизн'о, оно нит' мрда нит' ништа, нит' се јавља. Онако смо прошли, нема ко до капије. И прођемо ми доле, и сад треба да пређемо ту реку, Јасеницу, доле за Пласковац. Уђемо у неки кукуруз, сад, знамо ту треба да је пут, ал' никако д' изађемо из кукуруза. Терај по оним кукурузима, терај, овај другар упадне у Јасеницу, ја га извадим. "Шта да радимо?", каже он. Ал' после кад смо изашли та њива са тим кукурузом није већа од овог дворишта, нема можда пет ари. А ми не мож' никако да изађемо. И овај буразер мој каже: "Људи, ја не могу више д' идем, да седнемо, запалимо цигару". Како смо ми сели, запалили цигару, пут стоји, овако, нема десет метара од нас. А ми никако нисмо могли да изађемо.

13.

Разлика је вила, разлика је вештица. Вила, каже, има тако неку друкч'у моћ, вила иде, она је као девојка, видиш је онако целокупну, и она има своје коло виленско, каже. У то коло, а то смо ми, ја се сећам тога, дође, и свуд зелена трава. И видиш тако круг један, као да си сип'о врућу воду околу, трава изгорена. И кажу стари: "Немо', децо, ту да наилазите, разболите се", шта ја знам. И сад, виле, оне могу и да помажу, кажу. Ако је неко болестан, виле се заузму ту да се излечи. Кажу, она може да те излечи, она ти припреми неке мелеме, она ти даје и онда те она излечи.

14.

Виле имају своје скупљање, кажу, код нас је био неки Томића камен, где је ћоше овако, зидани су они зи-

дови раније, камени поред куће. И ту један камен спојен као клупа. И виле, каже да оне ту седну, одмарају. И нека је жена причала, биле су у болници жене. Једна наша О'сиштанка, и пита је нека онако, каже, одакле је. "Ма, пусти ме, жено, каже, не знаш ти, ја сам од Крагујевца, из једног села". "Које село?" "Из Овсишта." "Ма, кажи ти мени од које си фамилије?" А та је жена била из Азање, доле. Стара та што је била у болници. "Ма, откуд ти знаш да ти кажем?" "Па, кажи ми, каже, јеси близу онога града зиданог где има камен, онај на ћошку?" Она каже: Баш сам ту испод". Каже: "Сто пута сам се одморила на тим камену". Она њој каже. И каже шта ће да уради, да узме неку шољу са медом и да јој она састави тамо нешто у болници, и каже:" Немој слободно да примаш те ињекције и да се лечиш. Ово да идеш да узимаш да пијеш. И не бој се ништа, оздравићеш, ти си седела на том камену. И зато си се разболела. Ти си наишла у неко глуво доба, кад ниси смела ту да седнеш." И као сад, кол'ко то истина, кол'ко знаш оног човека, он кад је болестан у све верује. Ал' могуће да има нешто. По томе ја мислим да ту има нешто. Како је она могла да зна, рецимо из Азање, тај камен у Овсишту. А жена! Да је то човек, као што иду људи сад, па колима путују, па пролазе, ал' онда није имало ни ауто ни ништа. Једноставно је била вила и она је имала то друштво своје с ком је летела, ишла.

15.

И, каже, било је, скупи се друштво вила и иде. И виле те занесу, човека, да чујеш ти музику и песму и идеш у то. И то ти измиче, а невидљиво ти је уопште. Ја знам, људи су ми то причали, рецимо да су их виле водиле по десет километара. Враћају се с игранке, једноставно дечаци, иду са игранке, враћају се и чују музику. И они, као, то ти је прело, то је комишање, неко

ил' је нешто. Чујеш га сад као према оној Мићиној кафани. Они дотле им опет толико измакли. Они опет тако и то их вара, вара и одведе их оно већ док зора, петлови запевају. Нестане то, тек се они тргну. То је могуће, каже, да иду виле.

16.

Виле се јављају само ноћу. Искључиво, и то кажу у глуво доба од дванаес' сати па док пет'о не запева. Време од дванаес' до три сата, то би било најкритичније за виле.

Вилу видиш као најлепшу девојку, најбољу даму, обучену. Али, каже, невидљива је, већином ти измиче да не мож' да је видиш. А ако је видиш, видиш је као најлепшу глумицу. И косе дуге и лепе хаљине. Има можда коме је дадено да је види, а има коме није дадено да је види.

Већином се скупе више вила. Виле кад се скупе, оне су масовно. Већином је друштвено то. Оне праве, као чује се тако то, као да је игранка, као да је музика, као да је све нешто у том смислу.

17.

Сад, каже, ако неко, рецимо, у том времену, пролазили су људи кад има виле. Па наиђу негде, оно гори свећа. Они, не знајући шта је, неко узме ону свећу па је угаси. И он се разболи после, и почиње да иде по врачаре. Е, сад је то контра једно другом. Као, виле учине нешто човеку, а врачаре су постојале које могу да то рашчине, да помогну. Па онда одлазе мајке и узму воду, па однесу код тих врачара, а оне узму угасе угљевље, понесу живу ватру из шпорета, шта ја знам, па то угасе, па прате како тај угљев иде по води. Оне се по тим после управљају, ако иде ово угљевље тамо,

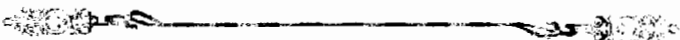
спасиће га, остаће живо, ако иде доле, потапа, умреће, неће моћи да се спаси од вила што су му урок тај дали.

Виле то учине човеку ако он тамо њихово нешто премећа. Уколико, каже, с никим ништа не говори, не појављује се, само запали цигару и ћути, виле, каже, не може, нема ништа, немају моћ да те може да... Када запали цигару, тада он се ослобађа, оне, каже, бегају од ватре, од светлости.

Казивали: *Љубинка Маринковић* (Јунковац) – 1; *Милан Симић* (Горња Трнава) – 2,3; *Живко Михаиловић* (Божурња) – 4,5; *Анђелија Јакиковић* (Винча) – 6; *Живомир Живановић* (Горња Трнава) – 7; *Драгољуб Вукић* (Горња Трнава) – 8,9; *Радиша Радвановић* (Божурња) – 10,11; *Радиша Радвановић*, унук (Божурња) – 12; *Влада Радвановић* (Овсиште) – 13,14, 15, 16, 17.

Записала
Ташјана Стојановић

Расправе

О. Н. Трубачов

БЕСЕДА О ЦРНОМ И БЕЛОМ ХЛЕБУ

Наш језик и наша култура прожети су поштовањем према хлебу. *Хлеб наш насушени* – с правом зовемо то што обезбеђује наше свакодневно бивствовање. Говорећи о духовним тежњама, ми и ту не заборављамо хлеб: *не живи човек само због хлеба*. Све оно најбоље, без чега се не може проћи, ми називамо речју *хлеб* (*што је мој хлеб; ексер је хлеб градињелсџва*). Сlikовни језик народних говора није случајно назвао речју *хлебац* цветни прах који скупљају пчеле. Лексика руског језика везана за хлеб је огромна, што се да објаснити давном и развијеном културом земљорадње и ратарства. Језик није заборавио и оне који праве хлеб, нпр. руска реч *хлебник* – онај који пече или продаје хлеб, а од њега надимци, имена, презимена руских људи, називи руских села – староруско *Хлебникъ*, руско *Хлебников, Хлебниково*.

Реч *хлеб* је врло стара. Ипак историја језика и културе поуздано зна да се она није увек употребљавала, већ се појавила пре хиљаду и нешто година код наших предака – Словена, за означавање важне новине – хлеба од киселог теста. Наш старији хлеб је био дру-

гачији – то су биле пресне лепиње. Није случајно да старе књиге и касније разликују *квасни, кисели хлеб* од *пресног*. Ново се није примало одмах: тек од XI до XII века Словени су свугде прешли на хлеб од киселог теста. До данашњег дана део становништва бивше Југославије назива хлеб посебном речју – *крух*. И овде се назире још већа старина. Њу памти и руски језик: "Домострој" (XVI век) још памти "укрухи, сирѣчь хлѣбцы пшеничны". То је и најстарији назив пресног хлеба; он је брзо постајао тврд, био је крт, и њега је погодније било *ломити* него резати (*ломљење хлеба*), краће речено, он се *крунио* (*мрвио*), одакле и потиче етимологија речи *крух* (староруско *оукроухъ хлѣба* биће од *крошитъ, крушитъ*).

А какав је био хлеб наших предака? Црни? Бели? Зашто ми тако кажемо: "црни хлеб"? Има ли овде грешке или потцењивања ражаног хлеба? – питамо се. Не, то није грешка. То је наша историја која се одразила и у нашем језику и вреди о њој нешто испричати, бар укратко.

Пре хиљаду година кренула је пшеница с југа на север, а заједно с њом и раж, у почетку као коров, али, како се каже, са бољом будућношћу. Што се ишло даље на север тиме су се јасније уочавала корисна својства скромне и ненаметљиве ражи. Прву, најстарију рунду у одржавању и прилагодљивости добила је раж. Очигледно је раж најстарије хлебно зрно код Словена. И не само код Словена. Називима сродним нашој речи *раж*, називају га сродни балтијски и германски народи: литавско *rugys*, немачко *Roggen*. Ево и одговора какав су хлеб јели наши древни преци: они су јели *црни хлеб*. Али продужавала се акултурација пшенице; безимени селекционар – народ постепено ју је привикавао на север и хладноћу. Пшеница је такође одавно распрострањена код Словена, па и код Старих Руса. Истина, ипак касније је дошла од ражи, њен назив је млађи и јасан: *пшеница* значи "млевено жито". Тај назив се укоренио, мада би природније било очекивати

за златасту лепотицу пшеницу одговарајуће називе, као: "бела" или "белица". Тако је, између осталог и називају у низу других језика. Пшеница даје бело брашно, бели хлеб. Њему су се постепено привикавали и стари житељи наших, климатски суровијих држава. Упознавајући друге државе, они су с пажњом бележили, на пример: "Турки хлебъ ядятъ белій по ихъ языку якмень, вина не пють..." ("Турци бели хлеб једу, на њиховом језику јакмень, вино не пију...") Само тако, путем уобичајеног поређења, почела је употреба и израза *црни хлеб*. Природно, док је такав хлеб био једини, није било потребе да се потенцира његова тамна боја. Репутација благороднијег хлеба постепено се везивала за бели, пшенични. Историја црног хлеба добијала је социјално обележје, и то не само код нас – о томе сведочи и француски филм о сељацима и радницима под називом *Црни хлеб*. Такво је значење француског pain noir.

Упоредо с историјом иде географија: јужније, благодатније земље давно су навикле на бели хлеб, северније су се сродиле с црним. Када се крајем XVIII века револуционарна Француска сукобила на немачкој граници с непријатељском коалицијом, оштроумни савременик Гете је запазио – како је бели и црни хлеб био као бојни поклич између непријатељских логора. Ево какве је оштроумне стихове тим поводом, испевао велики песник:

Nein, hier ist es keine Not:
schwarze Mädchen, weites Brot;
Morgen in ein ander Städtchen,
schwarzes Brot und weiße Mädchen.

*(Нема оскудице овде, заиста нема:
црне девојке – бели хлеб,
суџира – у други градић
црни хлеб – беле девојке.)*

Истина, црно – то је често синоним нечег лошег, што се не уважава (сви знају шта значи "*Держать ко-го в черном теле*" ("Некога лоше хранити и одевати, лоше се према њему односити")), *радијти на црно* итд. Зато и свима нама, јужњацима који су одрасли на белом хлебу, и северњацима, верним црном хлебу, савремена наука с новом снагом саветује: волите и цените црни хлеб од брашна крупно млевеног. И с уважавањем га зовите својим именом: *црни хлеб*.

С руског превео
Љубинко Раденковић

ПРОСО

II окушаћемо да се надовежемо на дражесну причу академика Олега Николајевича Трубачова о црном и белом хлебу, указавши на једну некада веома важну, а данас у великој мери заборављену житарицу. Срби су познати по томе што једу велике количине хлеба уз малтене сва јела. Има и комичних ситуација, када наши сунароџници у италијанским ресторанима траже хлеб као прилог уз пице или спагете, или када у кинеске ресторане, где хлеба по правилу уопште нема, иду са векном под мишком. Данас једемо углавном бели хлеб, али не само познаваоци наше прошлости, него и мало старији читаоци из сопственог искуства знају да, као ни код Руса, ни код нас није одувек било тако. Од белог пшеничног брашна са квасцем су некад мешени само обредни хлебови, колачи, често премазани медом, попут славског колача или чеснице. У свакодневной исхрани више се употребљавало пројино, тј. кукурузно брашно, било у виду проје – бесквасне погаче, било као каша (качамак, палента). Кукуруз је у наше крајеве и у Европу стигао сразмерно позно, тек након открића Америке, али сам назив *проја* је стари српски, старији од ствари коју означава – колико год то парадоксално звучало. Та реч изворно је гласила *проха* и она стоји у вези са речју *просо*, што значи да се пре појаве кукуруза у нашим крајевима проја правила од проса. Просо је, дакле, а не пшеница, у давнини представљало основну намирницу, и то не само у Срба, него и код осталих Словена, и других европских народа. По ботаничкој класификацији, просо – научни назив му је *Panicum miliaceum* –

спада у траве, и некада је морало расти дивље, али у том виду до данас није откривено. Као културна биљка јавља се најпре у Кини пре скоро пет хиљада година, а археолошки налази (остаци плеве, зрна, просене каше, отисци на керамичким предметима) сведоче да је већ у млађе камено доба било раширено у Европи, где сеже на север до 56 упоредника, пењући се и до знатних надморских висина. И ископине старих словенских насеља у Пољској, Русији, Чешкој, Моравској, Бугарској, па и код нас, сведоче о распрострањености проса и његовој важности за наше претке. С почетка десетог века хришћанске ере располажемо извештајем једног арапског географа, Ибн-Русте, који, описујући Словене и њихову земљу, између осталог пише да они највише сеју просо; кад дође време жетве, узму на лопату просеног зрневља, подигну га према небу и кажу: "Господе мој, ти си онај који нас храни; испуни нам то (наше жеље за добру летину)!" Ибн-Руста не именује бога коме је молитва била упућена, но један нешто доцнији писац, с краја XII века, Данац Саксон (Saxo Grammaticus), описује нам жетвени празник паганских Словена који су настањивали острво Рујан (немачки Rügen) у Балтичком мору. Главно божанство не само рујанских, него и свих околних Словена био је Свентовит, и цео обред вршио се у његовом светилишту, пред његовим монументалним кипом с четири главе. Између осталог, Свентовитов свештеник би стао пред народ кријући се иза округлог колача необичне величине, која је готово достигала људски раст, па би питао да ли га виде, и на њихов потврдан одговор пожелео, да га догодине не могу видети, тј. да жетва буде обилнија од овогодишње и колач још већи. Сасвим сличан обичај *милања* са чесницом чува се код херцеговачких Срба. Чесница се меси од пшеничног брашна, а за Свентовитов колач Саксон каже само да је био заслаћен медом, а не и од каквог је брашна био умешен; но без обзира на то, ова обредно изражена жеља за добар род морала се односити пре свега на онај усев који је обезбеђивао

основну исхрану – а то је било просо. У светлу ових података и сазнања, веома је занимљива старинска српска песма, која описује вегетациони циклус проса:

*Јелесије њпросо сије,
Иде Виде да обиде;
Што је никло, да је дикло,
А што није, нек не ниче.*

Реч је о два узастопна свеца у календару: просо се обично сејало на Св. пророка Јелисеја, који пада уочи Видова дне – 27. јуна по новом, 14. по старом рачунању. Видовдан је у Срба заједно са Мратињданом и Михољданом један од најстаријих хришћанских празника, усвојен још у прво доба покрштавања на латинском Балкану, пре црквеног раскола чија је последица да сада те светитеље (Свети Вит, Свети Мартин, Арханђео Михаило) у те дане слави само католичка, а не и православна црква. Поред те околности, о старини ових култова код нас сведоче језички облици трију светитељских имена, а и древне паганске представе и обичаји везани за њих. Подсетимо се, на пример, Светог Мрате као вучјег пастира. Што се тиче Св. Вита/Вида, хришћанског мученика из доба Цара Диоклецијана, већ су га средњовековни хроничари, због сличности имена, повезивали са рујанским Свентовитом, а има индиција да је на неким другим местима у словенском свету Свети Вит дошао као хришћанска замена за Свентовита, тако нпр. код Чеха, где му је посвећена прашка катедрала, а и код Срба и Хрвата. Топомастички трагови култа Св. Вита (Сутвид, Видова Гора, Видово Поље и др.) посебно су чести на некадашњој територији племена Неретљана, који су дуже од околних Словена одолевали христијанизацији, па их стари писци, као Порфиригенит, називају Паганима. На другој страни, коледске песме које је Вук у првој половини прошлог века забележио у пожаревачком крају, опевају Белог Вида, победоносног борца против

сила таме. Стога се чини вероватно да су и пагански Срби знали за Свентовитов култ, који су донели на Балкан са севера, и да покровитељство Светог Вида над растом проса у нашој песмици представља одраз сличних представа и веровања на каквима се заснивају обреди које описују Ибн-Руста и Саксон Граматик. Наша песмица, осим тога, садржи и једну језичку занимљивост. То је спој *ѝпросо сије*, који по пореклу може бити етимолошка фигура (*figura etymologica*), како називамо везе у којима су подмет и прирок изведени из истог корена. Својевремено сам (у "Јужнословенском филологу" XLVI/1990, стр. 93-94) претпоставио да је назив *ѝпросо* у вези са глаголом *ѝро-сејаѝи*, и да је, као рус. *просев*, изворно значио напросто "усев", с обзиром на чињеницу да је просо старим Словенима било основна житарица; веза истог глагола са истим префиксом потврђена је и у другим индоевропским језицима: староирском, готском, хетитском. Иначе се у фолклору реч *ѝпросо* везује за *ѝпросиѝи*, нпр. у љубавним враџбинама, а можда је то био случај и у ритуалу који описује Ибн-Руста, који се своди на молитву за просо: *ѝрошење ѝпроса*.

Просо је било готово заборављено, и тек у најновије време поново улази у употребу код макробиотских дијета. Но проја је од свакодневне, елементарне хране постала национални специјалитет, нарочито у својој "омршеној" варијанти, са додатком сира. Можда ће наша причица о просу пружити понекоме ко је прочита додатну димензију уживања у јелима од кукурузног брашна, придодавши укусу и мирису житарице доспеле из Новог Света дашак словенске старине.

ХЛЕБ У НАРОДНОЈ МАГИЈИ БАЛКАНСКИХ СЛОВЕНА

Хлеб као ритуални предмет саставни је део многобројних обреда у народној култури балканских Словена. О томе сведоче и речи Димитра Маринова: "Обред без хляб не е обред; религиозен обред, какъвто и да е бил той, без хляб не може да бъде".¹ И заиста, он је саставни део обреда везаних за рођење детета, за женидбу или удају, за посмртни култ, за кућну и сеоску славу, за годишње празнике, за кризне ситуације.

Хлеб може изражавати вишеструки симболизам. Прво на основу елемената који га чине – *брашна, соли, воде*, код киселог хлеба још и *квасца*. Затим на основу процеса добијања: *квашење, мешање, њриџискање, одлагање, ферментирање, њечење* (убацивање у ватру – вађење); по облику – *округао, увијен, крстџолик, шуџаљ, аџиџројоморфан, зооморфан*; по времену када се припрема – *уочи њразника, њо рођењу деџеџа, на свадби, сахраџи, у глуво доба, њосле заласка сунца, за време њуног месеца, за време њо мрачења сунца или месеца, у одређеџи дан*; по месту припреме – *у воденици, у кући, на оџвореном њросџору*. У припреми хлебова за магијску употребу често морају бити поштовани и неки други захтеви, као што су: да се узме прво брашно из нове воденице, да брашно буде из воденице која меље на лево, да се просеје на ситу наопако окренутом, да се сито у сејању држи иза леђа, да се брашно донесе из

1 Димитџр Маринов, *Народџи вџра и религиозџи народџи обичаџи*, БАН, Софиџа 1994. 216.

више кућа, да хлеб буде осушен на сунцу а не испечен итд.

Поступком мешења и печења хлеба брашно (тесто) за кратко време из аморфног стања прелази у жељени облик, из пресног у кисело, из непостојаног у постојано, чиме на симболичком плану може бити исказана конкретизација идеје о понављању рађања, умирања и васкрсавања. Веровање да није добро за кућу ако остане без квасца (соли и сирћета)² може се тумачити да се преко ових елемената успостављала веза с умрлим прецима, који осигуравају потомство породици и њено богатство. На острву Хвару се веровало када се у кући прави хлеб да се тада око куће врте зли духови. Да не би нашкодили малом детету стављали су му у повој мало теста пре него што ставе хлеб да се пече, а такође и мало топлог печеног хлеба када се извади из пећи³. Кисели хлеб извађен из врућег пепела (=с оне стране ватре, доле) могао је бити схваћен као дар оностраног света а тиме и његов репрезент. Отуда, вероватно и могућност да хлеб у одређеним случајевима може служити као амајлија или као њен део. Тако, у Љубовији (Србија), амајлија је прављена од вучјег зуба, длака животиња, тамњана, тисовине и комадића хлеба.⁴ У Босни и Херцеговини, ако је било нужно изнети дете из куће после заласка сунца, да му не би наудиле зле силе, поред њега су стављали луч и комадић хлеба⁵. На острву Хвару се веровало да детету треба ставити у повој комадић хлеба као сигурно средство које ће га штитити од урицања⁶, а у селима око Охрида у Македонији људи су стављали у недра мало хлеба када увече излазе ван куће, да не би "нагазили" на демоне (цине)⁷.

2 *Исјо*, 217.

3 Тихомир Р. Ђорђевић, *Зле очи у веровању Јужних Словени*, СЕЗБ LIII, 1938. 204

4 *Исјо*, 177.

5 *Исјо*, 202.

6 *Исјо*, 204.

7 *Исјо*, 205.

У народној магији хлебом се успоставља равнотежа између човека и невидљивих сила које угрожавају његов живот или он служи као чаробно средство за остваривање људских намера. Прва функција најчешће се остварује *даривањем хлеба*, а друга се заснива на могућности да хлеб може преносити нека својства за која се сматра да могу деловати на онога који дође у додир с њим.

Даривање хлеба нечистој сили

Један рани облик даривања хлеба божанству посведочено је у опису једног магијског ритуала из времена новохетитског царства (13. век п. н. е.). Ако је човек учинио скврнуће, или се жени не држе деца, вршен је обред ослобађања од *нечисти* који су називали "обредом Реке": "Када Стара Жена дође на обалу реке, она одломи мали комад хлеба за Божанство Обале Реке, и ставља га на обалу реке, и она баца брашно и комадиће колача на обалу, и посипа по обали вино и говори..." (следи бајалички текст).⁸

Код Срба и Бугара посведочено је више магијских поступака у којима се кроз бајање, или без њега, неким замишљеним бићима дарује хлеб. По правилу та бића су у женском роду. Тако, у лесковачком крају носили су увече дете које много плаче на раскршће, а са њим још и три мања хлеччића (кравајчики), три ките цвећа и јабуку. После бајања бацали су хлеччиће, цвеће и јабуку у оном правцу куда су "слали" дететов плач.⁹ Срби и Бугари остављали су хлеб као дар чуми или баба Шарки. Тако, у Бугарској да не би чума ушла у село, остављали су јој хлеб на мећи два атара.¹⁰ Баба Шарки хлеб су остављали на прозору куће, на раскршћу или поред извора.¹¹ У бољевачком крају у Србији

8 Луна, *упавијая с неба. Древняя литература Малой Азии*. Пер. Вяч. Вс. Иванов, Москва 1977, 212.

9 Драгутин Ђорђевић, *Животи и обичаји народни у лесковачком крају*, Лесковац 1985, 158.

10 Станка Јанева, *Български обредни хлябове*. София 1989, 55.

11 *Исјо*, 38–39.

•испраћали су чуму из села на следећи начин: "чиста" (невина) девојка у име села носила је у новој торби у шуму погачу, пиле и буклију вина и, окачивши торбу о дрво, враћала се кући без окретања.¹² Хлеб је често коришћен да би се умилостивиле виле (самовиле, самодиве), које су сматране узрочницима неких болести код људи. Веровало се да виле кажњавају људе ако нагазе на њихово место, тако што им одузму (укоче или искриве) неки део тела. Да би се вратило пређашње стање ношене су у пољу или шуми понуде вилама, које су се најчешће састојале од погаче (пресан хлеб), вина, воде и меда (шећера). Тако су у лесковачком крају носили у поље или брдо *кравајче* од пшеничног брашна које је просејано на ситу наопако окренутом, флашу с водом, парче шећера и део болесниковог доњег рубља или одела и остављали поред траве самовиле (*Cuscuta L.*). Сутрадан су долазили да виде, да ли је кравајче начето – ако јесте то је знак да ће болесник оздравити.¹³ У Левчу и Темнићу у ту сврху остављали су испод клена или глога у пољу погачицу, чашу вина и воде, мало соли, цвеће, коњску потковицу и ексер.¹⁴ По другом, новијем, запису из истог краја остављано је на калемљеном дрвету: колачић, чаша вина и свећа.¹⁵ Код Срба и Бугара тежи болесници одвожени су уочи Спасовдана или Ђурђевдана у поље или брдо да преноће испод биљке јасенак, код Бугара – росен (*Distamnus albus*) и тада се поред њих стављало: хлеб, чаша воде, чаша вина, понекад суд с медом и воштана свећа.¹⁶ У Странци у Бугарској, описан је поступак лечења болесника "от ђаволско", под називом "малката

-
- 12 Саватије М. Грбић, *Српски народни обичаји из среза бољевачког*, СЕЗБ XIV, 1909, 240.
 - 13 Драгутин М. Ђорђевић, *Животи и обичаји народни у Лесковачкој Морави*, СЕЗБ LXX, 1958, 579.
 - 14 Станоје М. Мијатовић, *Народна медицина Срба сељака у Левчу и Темнићу*, СЕЗБ XIII, 1909, 294.
 - 15 Велибор Лазаревић, *Ваља се – не ваља се. Народна веровања из Стариог Левча*, "Расковник" VII, 1980, бр. 26, 28.
 - 16 Slobodan Zečević, *Jasenak*, "Traditiones" 5–6, 1976–1977, Ljubljana, 395–400.

каница”, где се на ритуалан начин нуди ђаволима хлеб с медом, да би ”ослободили” болесника. Вероватно да се овде ради о турском начину придобијања демона, познатих као цини, који су преименовани. За ту прилику код болесника увече дођу три бабе, а једна од њих донесе квасни хлеб (”целеник”), који је тог дана умесила и испекла. Када сви укућани оду на спавање, оне ставе хлеб на сто и на хлебу чинијицу с медом. Све три ћутећи откину по залогај од тог хлеба, умоче га у мед, изнесу напоље и баце на кров куће. Овај поступак понављају три пута у току ноћи.¹⁷ У селима на обронцима планина Копаноник и Гоч, у случају градоносних облака пред кућу су износили сто или лопар и на њима постављали хлеб, со, свећу и вино (обично остављено од славе). То је било намењено олујним демонима, (најчешће тзв. ”нечистим” покојницима, удављеницима, обешечацама).¹⁸ У источној Србији се помиње обред под називом ”слава теткама”, где жене одлазе на изабрано место ван села и тамо односе храну (погача, сир, пиле, вино или ракија), пале свеће и међусобно размењују ту храну, опраштајући се од тетка (вероватно се овде ради о русалкама).¹⁹

У свим поменутих случајевима бићима опасним по човека, најчешће се нуди пресан хлеб, као покушај стварања узајамне везе *узимање – давање*. Подразумева се да је довољно да таква бића окусе од понуђене хране (узимање) да би одговорила давањем (здравља), чиме се успоставља изгубљени ред и равнотежа.²⁰ Зато се после обављеног обреда тражио неки знак да су би-

17 Горо Горов, *Сиранджански фолклор*, СБНУ LVII, 1983, стр. 932.

18 Жив. Ј. Белобрђанин, *Врачања да не пада град. Из околине Врњачке Бање*, ”Кића” VII, 1911, бр. 21; Милорад Јел. Милошевић, *Народне израживице у коџаоничким селима у Ибру*, ГЕМ XI, 1936, 51–52, итд.

19 Сребрица Кнежевић, *Слава теткама – архаични ритуал за заштитиу здравља*, ”Развитак” VII, Зајечар 1967, бр.6, 75.

20 Анна Zambrzycka-Kunachowicz, *Kulturna funkcija dara*, Problemi etničke distance, Etnoantropološki problemi knj. II, Odeljenje za etnologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd 1987, 15.

ћа која се дарују заиста посетила болесника, а још боље ако постоји доказ да су од те хране и окусила. Избор пресног хлеба вероватно долази отуда што је пресно ближе природи и да код њега одсуствује обележје рашћења, бујања, па је отуда погоднији медијатор између човека и митолошких бића. Иначе, претпоставља се да су Словени много касније почели да месе квасни хлеб, а да су раније справљали само пресан, одакле и долази назив "крух" у западним српскохрватским говорима, као "онај који се круни, распада на ситне честице".

Хлеб као магијско средство

Хлеб може постати посебно магијско средство ако се умеси у одређено (свето) време и на одређени начин. Он тада "захвата" сакралну снагу тог времена и чувајући је у себи, ослобађа је оног тренутка када човек такав хлеб поједе или га супротстави демонској сили. Тако, у бољевачком крају у Србији, када дође до помрачења сунца, напољу су пљувачком месили колачић, који су чували и у случају болести потапали у воду, а затим ту воду давали болеснику да пије.²¹ Срби у Левчу давали су болеснику од падавице да поједе део колачића који је умешен у време помрачења месеца и који се називао "изед"²²; слично се поступало и у Јадру²³ и околини Сокобање²⁴. Уместо хлеба у време помрачења сунца или месеца припреман је квасац за лечење разних болести, као што су то чиниле бабе бајалице у Хомољу (од три бабе у кући најмлађе од њих донесу воде, захваћене с три места, и сипају у тепсију

21 Саватије Грбић, *Српски народни обичаји из среза бољевачког*, СЕЗБ XIV, 1909, 334.

22 Тодор М. Бушетић, *Народна медицина Срба сељака у Левчу*, СЕЗБ XVII, 1911, 560.

23 Сребрица Кнежевић, *Здравствена култура и проблеми народне медицине у Јадру*, ГЕМ 27, 1964, 495.

24 Тих. (Р. Ђорђевић), *Медицински обичаји Срба, Пројив болова у сивомаку*, "Карашић" IV, 1903, бр. 2, 125–126.

коју је неком донео кум удовац на свадбу; тепсију с водом остављале су у дворишту на трокракој столици између два родна дрвета; од те воде, када се у њу "огледне" месец, и непросејаног кукурузног брашна, уз сложу процедуру, спремале су лековити квасац).²⁵ У Бугарској, од Игњатовдана до Васиљевдана, жене су "двориле" квасац ("пазене кваса"), који је касније служио као лек од разних болести. Уочи Игњатовдана, жене су се скупљале у једној кући и ту, док су остале играле коло, две девојке (прва у мајке и задња у мајке) замесиле би квасац окренуте леђима према нађвама. У брашно су стављале у прах истуцане лековите траве и угљевље од леске, јавора и цера. Квасац су увијале и остављале га у угао собе, а поред њега је целе ноћи бдила једна девојка или жена, док су остале за све време играле коло. Следеће вечери квасац су носиле у другу кућу и према њему се на исти начин поступало. Тако су чиниле 12 ноћи, с тим што су коло играле три ноћи: уочи Игњатовдана, на Бадње вече и уочи Васиљевдана.²⁶

У Бугарској (Клисура) од окађеног брашна са Бадње вечери месили су мали хлеб, чије су делиће потапали у воду и давали болеснику као лек од страве. Брашно за тај хлеб сејали су на ситу обрнутом наопако, а тесто су прво делили на девет, затим на седам па на три дела, да би га на крају поново сјединили²⁷. У преславском крају болесницима од беснила давали су да пију размућене лепиње прављене од квасца осталог од Игњатовдана (Игнажден) и узетог зупцима два дарака (врста гребена)²⁸.

Хлеб може постати посебно магијско средство ако се у његовом мешењу додају неки елементи од култ-

25 Сава М. Милосављевић, *Обичаји српског народа из среза хомољског*, СЕЗБ XIX, 1913, 397–401.

26 Димитър Маринов, *наведено дело*, 387–388.

27 Станка Јанева, *Български обредни хлябове*, София 1989, 17.

28 Лиуба Дечева, *Етнографски материали от с. Смедово (Преславско)*, Известия на семинара по славянска филологија при Университета в София, књ. VII, София 1931, 427.

ног значаја, тј. они који носе митолошку поруку, као што су: стуцане *косићи од ијице, крв иеиџла, ђурђевданска роса, млеко од мајке и ћерке* итд. Такав хлеб по правилу је друкчијег облика од уобичајеног, а најчешће је с рупом у средини, тзв. "шупаљ колач". Коришћен је у љубавној магији, за заштиту од градоносних облака и др. Овде ће бити указано на неке од начина справљања таквих хлебова, на њихову намену и скривену поруку коју они носе.

На Црногорском приморју, у околини Бара, девојка ухвати птицу *иџскавицу*, скува је и извади све њене кости и однесе их на реку. Тамо их пусти у воду и гледа која ће од њих кренути уз матицу, па њу узме, ситно је истуца и стави у брашно које је узела с четири млинска точка. Уз помоћ комадића воска од тога сачини *колачић, шупаљ* у средини и кроз његов отвор погледа момка за кога жели да се уда²⁹. У бољевачком крају девојка која жели да опчини момка, на Ђурђевдан пре сунца марамом "обере" *росу* са жита, исцеди је у суд и њоме замеси од пшеничног брашна округли колачић с рупом на средини. Кроз њега прво погледа сунце, па онда момка кога воли и за кога жели да се уда³⁰. У Босни је шупљи колачић правио момак од *првог брашна* новог млина и бушио га *стиарим вреиеном*. Кроз отвор колачића крадом је гледао девојку говорећи: "Како се је онај млин окретао, који је ово брашно мљео, онако се и ти за мном окренула". Било је потребно да изабрана девојка мало од тога колачића и поједе³¹. У нишкој околини колачић за опчињавање момка мешен је водом која се сливала *низ леђа* и која је хватана на *задњици*³². У Босни је момак колачић за опчињавање девојке бушио *ногом мачеиша* које *још није ипрогледало*, говорећи: "Како год ово маче никог не ви-

29 Miloš M. Jovović, *Crnogorski prilozii. Iz Bara i barske okolice u primorskoj nahiji*, ZNŽ, 1, 1896, 103.

30 Милисав Мијушковић, *Љубавне чини*, "Народна књига", Београд 1985, 65.

31 Милисав Мијушковић, *наведено дело*, 79.

32 Радисав М. Ђорђевић, *Да човек иде као слиј за женом*, "Кића" III, Ниш 1907, 1.

дило, онако не видила ни дјевојка (Анђа) другог до мене”³³. Код Муслимана у Власеници (Босна) девојка која је желела да опчини момка примењивала је следећи поступак: пошто замеси тесто и растањи га газећи по њему, узме живу жабу и стави је на то тесто (јухку), па је са два лескова штапа куцне вичући: ”Зови ми тог и тог (по имену)”. После скине жабу с теста и на његовој средини исече кружни отвор кроз који се провуче гола, а од извађеног теста направи питу масленицу и даде је жељеном момку³⁴.

У љубавној магији код балканских Словена често се помиње шупљи хлеб умешен *млеком мајке и ћерке* које доје децу у исто време, а у неким случајевима умешен млеком две сестре. Припрема оваквог хлеба спомиње се у Србији, Босни, Хрватској и Бугарској. Тако по податку из XIX века који се односи на Србе крајишнике у Хрватској, девојка је млеком од мајке и ћерке које доје, или од две сестре, у младу недељу пре сунца месила прстенасти хлеччић (”укува коврџањчић”), који је стављала на млински точак да се три пута окрене, а потом га сушила на сунцу. Овај хлеччић носила је у недрима и кроз њега гледала жељеног момка, а комадић му давала да поједе³⁵. У Левчу и Темнићу (Србија) такође је постојало веровање да девојка може опчинити момка ако га погледа кроз шупљи колачић умешен млеком мајке и ћерке које су родиле по мушко дете, и од новог пшеничног брашна (”од јаре пшенице”)³⁶. У Височкој нахији у Босни веровало се да тесто за такав хлеччић треба замесити шапом мачета које још није прогледало³⁷. Код Каравлаха у Босни постојало је веровање да тесто треба умесити млеком од две сестре које доје децу, пшеничног брашна и уз додатак калопера (*Tanacetum balsami-*

33 Милисав Мијушковић, *наведено дело*, 80–81.

34 А. Шкаљић, *Чарања*, Архив Земаљског музеја у Сарајеву, бр. 3214. О–V.

35 Никола Беговић, *Животи Срба граничара*, ”Просвета”, Београд 1986, 259.

36 Милисав Мијушковић, *наведено дело*, 78.

37 Милисав Мијушковић, *наведено дело*, 59.

та) и лоја од козе. Брашно је требало просејати на прекренутом ситу иза леђа и при томе говорити: "Како се ово сито окреће, онако се (име момка) за мном окрећу". Овде је било потребно умесити девет колачића а пробушити их са девет вретена на којима се још није прело. Кроз те колачиће девојка погледа изабраног момка и даде му бар један да поједе³⁸. У Србији се веровало да млада треба да погледа младожењу кроз шупаљ колачић и да обоје окусе од њега, да би лепо живели заједно. Колачић је било потребно умесити ноћу на огледалу, од украденог брашна и млеком мајке и ћерке³⁹. У Малешеву у Македонији, да се муж и жена не би свађали давали су им да поједу парче колача, замешеног млеком мајке и ћерке, које имају по мало де-те⁴⁰.

Погача умешена млеком мајке помиње се у више предања о владару који убија бријача зато што бријући га открива неки његов физички недостатак (најчешће да има козје уши). Пошто владар (змај, псоглав) окуси од погаче коју је својим млеком умесила мајка младића који га је бријао, опрашта му живот јер, једући такву погачу он с њим склапа добратимство⁴¹. Иначе успостављање сродства по млеку било је познато у обичајној пракси Јужних Словена⁴².

Уколико у припреми шупљег колачића доминира антипонашање⁴³ и кроз њега се погледну двоје, он тада може добити намену изазивања одбојности и мржње између мушкарца и жене. Тако у Босни, ако жена или девојка примете да их муж или момак варају с другом, на *ћреврнућом* ситу просеју брашна на *ћревр-*

38 Милисав Мијушковић, *наведено дело*, 59.

39 Милисав Мијушковић, *наведено дело*, 92.

40 Јеремије М. Павловић, *Малешеве и Малешевци, Етнолошка истраживања*, Београд 1928, 279.

41 Маја Вошковић-Stulli, *Narodna predaja o vladarevoj tajni*, Institut za narodnu umjetnost, Zagreb 1967, 74, 224, 254, 272.

42 Миленко С. Филиповић, *Сродство по млеку код Јужних Словена*, Човек међу људима, СКЗ, Београд 1991, 405–452.

43 Љубинко Раденковић, *Народна бајања код Јужних Словена*, "Просвета", Балканолошки институт САНУ, Београд 1996, 88–95.

нућом лопару и од тога умесе и на сунцу испеку шупаљ колачић ("ковртанић"), кроз који њих двоје погледају, говорећи три пута: "Како год ја овај ковртанић на изврнуто сито сијала, а на изврнуту лопару кувала, нако се и он (име мужа или момка) на њу изврта". Сматрало се да ће магија бити успешнија ако од тога колачића муж или момак мало поједу.⁴⁴

Шупљи хлеб коришћен је у обредне сврхе за време неких годишњих празника, затим приликом прве муже оваца и прве пролећне сетве. У благоевградском округу у Бугарској, на Тодоровдан су месили шупаљ колач око чијег отвора су стављали со, бели лук и девет целих ораха. Од тога колача давали су стоци, а средишњи део остављан је за случај појаве градоносних облака. Веровало се да је довољно погледати облаке кроз тај колач па ће престати опасност од града.⁴⁵

Магијски поступак *прогледавања* кроз шупљи хлеб с циљем да се одабрана особа "приволи" на брачну везу, може бити остварен и кроз прстен умрлог човека, пробушеног слепог миша, њушку или водопуст прасета божићара, мртвачку свећу, пробушено срце кртице, ивањски венчић, осушену главу гаврана, коњску узду, босиљак, сито, ногавицу гаћа итд. Овај поступак може се објаснити поређењем с раширеним магијским поступком *провлачења*, који је примењиван у лечењу од разних болести или за добијање порода. Он је обављан кроз шупљи камен, ивањски венац, вињагу, јарам, вучји зев, узду, точак, бројанице, тесто, обруч за каце или испод жила дрвећа, непознатог гроба, одра покојника, плаштанице у цркви итд.⁴⁶ Прегледом реалнија у оба поступка уочавају се битна поклапања међу њима, као што су: предмети везани за покојнике, ивањски венац, коњска узда, тесто, неке животиње и биљке. Сви ови предмети схватају се као граничници између света живих и хтонског света. Међутим, по

44 Милисав Мијушковић, *наведено дело*, 96.

45 Станка Јанева, *Български обредни хлябове*, 37.

46 Љубинко Раденковић, *Народна бајања код Јужних Словена*, 78–83.

значењу ова два поступка се могу сматрати инверзним. Провлачење је симболички одлазак у онај свет, да би се отуда појединац вратио као поновно рођен, ослобођен болести, или, ако се ради о немогућности рађања, са наклоношћу хтонских бића за продужавање потомства. У прогледавању, особа која то чини већ се налази иза поменутих граничника који деле два света. На тај начин она узима положај као да је у хтонском свету, где погледом "уводи" жељену особу, доводећи је на "врата" хтонских бића која једино сигурно могу спајати и раздвајати људе. Такође, све што је створено у хтонском простору има карактер непроменљивости и вечитог трајања. Исто тако, чест захтев да колачић за прогледавање мора бити "испечен" на сунцу, а не на ватри, такође говори о његовој хтонској обележености. Тако у завршници грчке басме нечиста сила се истерује у пуну планину, "тамо где сунце пече малом детету колач"⁴⁷. Употребом млека мајке и ћерке у мешењу таквих колачића, појачава се идеја везивања, јер се тиме ствара симболички ланац – мајка са својим дететом и њена ћерка са својим, спојени су млеком у један бечуг.

Хлеб за магијску намену мешен је и додавањем *крви иејила*. У Дубовцу у Војводини, био је обичај да се на Светог Илију крвљу закланог петла замеси погача, освети у цркви и чува у кући као лек од урока. У истом делу Србије, у Томашевцу, колач с крвљу закланог петла месила је "чиста" удовица (која више нема однос с мушкарцима) и он је чуван као лек од било које болести. По истом извору, у Избишту петловом крвљу месили су колаче у виду лутки, које су после печења мазали медом и такође сматрали лековитим⁴⁸. У Левчу и Темнићу жене којима су умирала деца месиле су лепињу крвљу из кресте црног петла без белеге, божићним квасцем и вином. Пошто је осуше, носиле су је

47 Љубинко Раденковић, *Симболика светиња у народној магији Јужних Словена*, Балканолошки институт САНУ, "Просвета", Ниш 1996, 69.

48 Мила Босић, *Годишњи обичаји Срба у Војводини*, Музеј Војводине, Прометеј, Нови Сад 1996, 367.

све до порођаја ушивену у појасу, заједно са сребрном паром и парчетом злата⁴⁹. У околини Лесковца, ако настану тешкоће између младе и младожење у првој брачној ноћи, давали су им да поједу парче хлеба намазано крвљу из кресте петла⁵⁰. У истом крају месили су лепињу ("кравајчић") *крвљу божихара* (по правилу је то било прасе) и пекли га у глуво доба. Тај хлеччић су чували и давали га свињама у току године у случају помора⁵¹.

У Кратову (Македонија) болеснику од великог кашља у глуво доба ноћи месили су погачу састављену од брашна, пепела, катрана, коприва и *млека црне марице*⁵².

У народној магији био је у употреби хлеб на коме су биле уцртане магичке формуле (обично шестокрака или петокрака звезда, позната под именом "Соломуново слово"), или записи. Најчешће су таквим хлебом лечени људи од уједа бесног пса. У Левчу и Темнићу за такву употребу умешен је квасни хлеб од "пшенице јарице" (рана пшеница, сејана у пролеће) у воденици која меље на лево. На њему је свештеник прнокорастим ножем или писаљком од црног глога уписивао "Соломуново слово" и болесник је био дужан да такав хлеб поједе⁵³. По другом сведочанству на лепињи су мастилом цртали 30 квадрата и у сваком квадрату је уписивано по једно ћирилично слово. Болеснику су давали да поједе (вероватно сваки дан) по један комадић хлеба на коме је исписан квадрат са по једним словом⁵⁴. У Кучају, у Србији, за болесника од уједа бесног пса скупљали су из 40 кућа по један зало-

49 Станоје М. Мијатовић, *Ваља се и не ваља се у домаћем васпитању*, "Учитељ" XVIII, Београд 1898, 502.

50 Драгутин М. Ђорђевић, *Животи и обичаји народни у Лесковачкој Морави*, СЕЗБ LXX, 1958, 478.

51 Драгутин М. Ђорђевић, *ирејходно наведено дело*, 340.

52 Stevan Simić, *Narodna medicina u Krtovu*, ZNŽ. 42, 325.

53 Станоје М. Мијатовић, *Народна медицина Срба сељака у Левчу и Темнићу*, СЕЗБ XIII, 1909, 297.

54 Драгољуб Дивљановић, *Народно веровање о њима и њихем бенилу у прошлости Срба*, Народна здравствена култура Србије, св. 5, Београд 1981, 129.

гај посаљеног хлеба и давали му по један сваки дан да поједе⁵⁵. У карловском крају у Бугарској уз помоћ хлеба вршено је превентивно бајање, како би се пас сачувао од беснила. На донето парче хлеба бајач је говорио басму, у ствари магијску формулу несловенског порекла, која је вероватно некад исписивана на хлебу: "Ера рептера моритена моритес ма слово за бес и други зверове". Пребајани хлеб даван је псу да поједе⁵⁶.

Ако се у кога посумња да је што украо, постојало је веровање да ће се одати, ако му се даде да поједе хлеб на коме су биле исписане речи: Фараексъ, Ериго, Ерафуга⁵⁷.

Обичан хлеб је могао постати магијско средство уколико је дошао у додир с реалитетом за који се везује неко митолошко обележје. Тако се сматрало да парче хлеба узето између *џса и мачке*, ако се баци између девојке и момка, или се момку спусти у џеп, може довести до свађе и раставе⁵⁸. Такође, постоји веровање код Срба да жена може опчинити мушкарца ако му крадом подметне да окуси *слейчеву њогачу* или парче *заборављеног хлеба из воденице* која меље на лево⁵⁹.

Као облик заклетве у јужној Србији је био познат обичај "гажења соли и хлеба". Наиме, у случају да се посумња да је неко из села бацио чини на кућу и тиме изазвао болест, или се сматра да је то узрок што је породица без деце, жена обеси на конопац хлеба и соли, а затим каже имена осумњичених за њену несрећу, па га зањише. Сматрана је кривцем она особа према којој су се њихали со и хлеб. Да би та особа показала да то није учинила, газила је на земљи со и хлеб, крстећи

55 Драгољуб Дивљановић, Јован Туцаков, Милена Михајлов и др., *Елементи етноветерине на јужном Кучају*, Народна здравствена култура у СР Србији, св. 3, Београд 1980, 152.

56 *Записване хляб на кучета*, АЕИМ, инв. бр. 30-II, 225.

57 Милан Ђ. Милићевић, *Живот Срба сељака*, СЕЗБ I, 1894, 330-331.

58 Милисав Мијушковић, *Љубавне чини*, 100.

59 Милисав Мијушковић, *наведено дело*, 95.

се и говорећи да се њој самој деси то зашта је сумњи-
че, ако је она бацила чини⁶⁰.

Хлеб може бити и посредник приликом истерива-
ња нечисте силе (отелотворене болести) из људског
тела у неки други простор. У Височкој нахији у Бо-
сни, ономе кога боли врат препоручивало се да *обзине*
комадић хлеба и да га баца *јсу* да пређе преко њега⁶¹.
У Вуковој заоставштини налази се и једно бајање "од
трупца" (красе на устима) које се изводило хлебом.
Бајач ухвати мачку и принесе јој комадић хлеба до
уста, говорећи: "Мачки трупац". Тај исти хлеб прине-
се болеснику до уста и каже: "А (Јанку) крушац". Тако
чини три пута, а четврти пут каже: "Мачки и трупац и
крушац", и даде јој то парче хлеба да поједе⁶². Бајање
хлебом који се потом баца псу посведочено је код Аси-
раца, почетком I миленијума пре нове ере. Ако дете
плаче, стављали су му поред главе хлеб и говорили
басму против страха, а затим тај хлеб повлачили од
његове главе до ногу и бацали га псу да поједе⁶³.

60 Миленко С. Филиповић, Персида Гомић, *Горња Пчиња*, СЕЗБ
LXVIII, 1955, 70.

61 Миленко С. Филиповић, *Животи и обичаји народни у Височкој
нахији*, СЕЗБ LXI, 1949, 298.

62 *Вукова грађа, Басме*, СЕЗБ L, 1934, 46–47.

63 *Лирическая поэзия Древнего Востока* Ред. И. М. Дьяконов, Мо-
сква 1984, 70.

Ненад Ђ. Јанковић

ВЕРОВАЊА И ПРАЗНОВЕРИЦЕ О МЕСЕЦУ

У нашем народу постоје многобројна веровања и празноверице о Месецу. Сматра се да Месец утиче не само на атмосферске прилике, већ, такође, на људе и животиње, на биљке и неке мртве ствари. Укоренено је схватање да се по положају Месеца на небу, по томе како су окренути његови рогови, по његовој боји и јасноћи, па и по халоу који га понекад окружује, може унапред сазнати какво ће бити време, а да је у одређено доба његове старости, о младини или уштапу, када му је утицај најјачи, добро нешто радити или не радити.

Веровања и празноверице о Месецу не постоје само у нашем народу. Међу онима која се срећу код нас и нема таквих која би се нарочито истицала и разликовала од празноверица и веровања других народа, па да би се могла сматрати самониклим. Постоји, међутим, могућност да су нека од њих заиста постала у нашем народу, независно од сличних веровања и празноверица другде у свету, јер понекад људи долазе на исте идеје, иако су једни од других растављени огромним пространствима континента и океана. Узгред се може напоменути да се најмање може веровати у самониклост веровања у дејство Месеца на земаљске догађаје, па с тим у вези и прорицања будућности по Месецу. Веровања ове врсте налазе се скоро искључиво у старим астролошким списима – луницима, громовницима – у којима није тешко открити инострани утицај.

Веровања и празноверице о којима ће се говорити, како по својој разноврсности тако и распрострањено-

сти, претежно су везани за појаву младог Месеца а касније ће се видети шта је томе узрок. Много мање рачуна води се о пуном Месецу, док су прва и последња четврт важне само за бројање дана. Пошто се Месец мења – час је "већи" а час "мањи", расте и опада – то, закључује се, и његов утицај на Земљу и све што је на њој мора бити променљив, час јачи а час слабији. Обично се сматра да почев од младине Месечев утицај јача, а од уштапа до следеће младине слаби. С тиме у вези је и веровање да се са обнављањем Месечевих мена и у природи све обнавља и мења. Постоје, разуме се, и веровања о Месецу која су независна од његова положаја у односу на земљу и Сунце.

* * *

Веома је распрострањено веровање да Месец утиче на људе. У једном од најстаријих градова, Уру, поштован је Син, бог Месеца, ради тога што се држало да он може на људе послати разне болести, нарочито лепру.¹ Плиније Старији наводи мишљење да са Месечевим растењем и опадањем расте и опада његов утицај, да су према овом утицају најосетљивија бића која немају крви, али да се и код људи крв повећава и смањује заједно са менама². Неједнак утицај Месеца у растењу и опадању помиње и Лукијан из Самосате, који тврди да је за њега знао већ Ликург.³ Са њим се слаже Апулеј, са тврдњом да су животиње под утицајем Месеца и да се са њиме повећавају и смањују.⁴ Нешто слично налази се и у Птоlemeја: Месец производи много влаге, те стога оно што је под његовим дејством омекшава и трули, а смењивање мена осећају и биљке и животиње.⁵ Нешто касније, Василије Велики, иначе противник астрологије, дозвољава могућност да Ме-

1 А. Н. Кrapпе, *Mythologie universelle*, Paris 1930, 323.

2 *Historia naturalis* II, 221.

3 *De astrologia*, 25

4 *Злајни магарцац*, Београд 1954, 227.

5 P. Duhem, *Le système du monde* II, Paris 1914, 364–365.

сец утиче на животиње, биљке и друге ствари на земљи.⁶ Ово гледиште није напуштено у средњем веку, те Алберт Велики тврди да Месец има најјачу снагу када је близу Сунца⁷, а Нићифор Грегора да мене утичу на болеснике.⁸

Наш народ такође замишља да Месец – а исти случај је са Сунцем и звездама – има велику снагу, те њо-ме испија снагу из људи.⁹ Ова снага је, разуме се, само мистична, јер у старо време народу не беше познато да наш сателит има и стварну физичку снагу, силу теже, којом дејствује на Земљу, док је његово топлотно дејство веома слабо и по народном уверењу.¹⁰

Верује се, затим, да како Месец расте, тако расте и мозак људи, тј. они постају све паметнији, а кад Месец опада и мозак слаби.¹¹ Спомен да ”људи узимају разум од Месеца” може се наћи и у глаголском луцидару XV века, уз објашњење да се по њему ”људи и вас свет знаменава”, јер је он састављен од четири елемента.¹² Уопште узев, Месец може утицати на болест, нарочито код жена, па отуда разне препоруке шта треба урадити или изрећи када се угледа млад или пун Месец.¹³

Доста података о утицају Месеца на људе и њихово здравље налази се по старим рукописима. Према тако-званом *Зборнику њоја Драгоља*, ако се неко разболи првога дана Месечеве мене, треба се за њега бојати до трећег дана, па ако дотле не умре, оздравиће.¹⁴ Другде стоји да, ако се човек разболи првога дана младине

6 *Беседе на шестоднев*, VI, 10.

7 *De secretis mulierum*, Amstelodami 1665. 57.

8 R. Guiland, *Correspondence de Nicéphore Grégoras*. Paris 1927. 216.

9 *Зборник за народни живот*, X, 1905, 224.

10 Gj. Daničić, *Poslovice*, Zagreb 1871, 2269.

11 ”Босанска вила” 1895, 7.

12 *Старине XXX*, 1902, 322.

13 *Срп. етногр. зборник I.XXI*, 35–36.

14 Љ. Стојановић, *Каталог народне библиотеке у Београду IV*, Београд 1903, бр. 466.

или уштапа, постоји опасност у току осамнаест дана.¹⁵ Сличне савете дају и други текстови.¹⁶ Громовници, којих има доста у старим зборницима, страног су порекла, али су се доста читали и тумачили у народу. У једноме од њих, у рукопису из XV века, стоји да грмљавина у септембру, док Месец расте, значи изобиље и здравље за људе¹⁷, а по другоме, ако се гром чује у септембру док Месец расте, свима предстоји обиље и здравље, а само цару болест¹⁸. Има и рукописа астролошког садржаја који обрађају пажњу на положај Месеца у зодијаку: ако се неко разболи кад је Месец у добром знаку, оздравиће, а ако је Месец био у злом знаку, тада ће умрети.¹⁹ У област астролошке медицине спада, на пример, и препорука из једног рукописа писаног босанчицом, из треће четвртине XVIII столећа, да у јануару не треба пуштати крв, да треба јести што је добро и слатко и пити црно вино наше срца, а лични савети дају се и за остале месеце у години.²⁰

* * *

Месечево дејство осећају и биљке. Некада су Јевреји држали да плодност земље зависи од росе и од утицаја Сунца и Месеца²¹, а Иранци да биљке избијају из земље под дејством Месеца.²² У Индији бог Месеца Сома живи у истоименој биљци²³, а и амерички староседеоци мисле да Месец утиче на биљке.²⁴ Пошто Месечев утицај свуда продире, Плиније сматра да га осе-

15 Ibid., бр. 475.

16 Посебна издања СХСЦ, бр. 200.

17 Стојановић, о.ц., бр. 522.

18 С. Новаковић, *Примери књижевности и језика старијег и српскословенскога*, Београд 1904, 612.

19 Рук. Народне библиотеке у Београду бр. 36, 1.15'-17.

20 Рук. Jugoslavenske akademije IV d 110, 31-34.

21 Моје. 33, 13-14.

22 А. Ф. Olmstead, *History of the persian Empire*, Chicago 1948, 28.

23 Н. Zimmer, *The art of Indian Asia*, New York 1955, 164.

24 Krappe, о.ц., 430.

ћају и лишће и трава,²⁵ па и по Григорију, сељаци за-
пажају утицај Месеца на семе и биљке.²⁶

Напоредна веровања налазе се и у нас. Мариовци
говоре да Месец од човека узима крв, а од дрвета сок.²⁷
Више се, међутим, верује да у време младине не треба
сејати зоб ни садити лук²⁸, или да у то време не ваља
сејати уопште, косити траву и резати виноград, али
ваља калемити и садити шљиве²⁹ или, пак, не ваља се-
јати бели лук и конопљу кад Месец опада.³⁰ Постоји и
изрека: "Кад се Месец ушне, не сиј ствари ниједне".³¹

И стари рукописи помињу утицај нашег пратиоца
на биљке. Према громовнику из Ходошког зборника
од 1390, ако загрми у јануару док Месец опада, неће
бити добро за плодове.³² Или, према другом громов-
нику, после грмљавине у септембру док Месец расте,
може се очекивати добар род пшенице и сочива.³³

Поменуто је да и неживе ствари могу бити подрвг-
нуте дејству Месеца. Ако нека жена пере хаљине о
младини, оне ће изгубити боју и неће дуго трајати;
ово се односи и на дрвенарију, коју у то време не ваља
сећи.³⁴ У неким крајевима за време целе *младе недеље*,
дакле првих седам дана Месечеве старости, сем што се
не пере, не топи се конопља, не боји пређа, не бели
платно, а углавном ове исте радње не преопоручују се

25 *Historia naturalis* II, 221.

26 Guiland, з.ц.

27 Зборник за етнографију и фолклор Јужне Србије I, 1931,
153-154.

28 Гласник Земаљског музеја 1907, 311-315.

29 N. Vegović, *Život i običaji Srba graničara*, Zagreb 1887, 185.

30 Српски етногр. зборник XIX, 10-11.

31 Daničić, о.ц., бр. 1538.

32 М. Сперанский, *Рукописи П. I. Шафарика въ Прагѣ, Москва*
1894, бр. 14.

33 Новаковић, о.ц., 528.

34 Српски етногр. зборник L, 20; Српски етногр. зборник XLVIII,
331-332.

- ни за време *расијне недеље*, тј. оне недеље која почиње од уштапа; тада не ваља такође шишати овце и козе.³⁵ Забележена су и друга слична веровања³⁶.

* * *

Месец се посебно посматра у сврху предсказивања временских промена. Испитују се његова боја, положај и оштрина рогова, хало и магла која га окружује. Најважнији и најсигурнији подаци добијају се из посматрања младог Месеца. Већ у Халдеји по Месецу је предвиђано да ли ће бити киша, поплава и томе слично. Арат је саветовао да се ради тога посматра Месец у појединим данима своје старости, а нарочито у време младине. Важност Месечевог изгледа за погађање промена времена истичу и неки римски писци.³⁷

Па и у нас обраћа се пажња на Месец ако се жели сазнати какво време предстоји. Код Срба Границара забележено је да "Ако је млађак узвит, биће љети суша, а зими студено, цича-зима; ако ли је подмотан, савио рогове, биће мокро, влажно".³⁸ Много се пази на то како су окренути рогови младог Месеца. У Хомољу очекују кишовито време за следећих месец дана, ако су рогови младог Месеца окренути надоле, а сушно време – ако су окренути нагоре. Уопште узев, јасан и светао Месец и звезде предсказују сушу и ветрове.³⁹ У Шумадији и Босни такође се по положају рогова предсказује време, а у Херцеговини се у ту сврху пази да ли су рогови Месеца окренути југу (тада ће бити кише) или северу (очекује се суша).⁴⁰

Поменуто веровање у нашем народу сасвим се слаже са оним које излаже Грегора. Арат је уочио, каже византијски историчар и астроном, да, ако је Месец

35 Српски етногр. зборник XIX, 10–11.

36 Српски етногр. зборник LXXI, 36–37.

37 Ciel et Terre LVII, 1941, 49–51 – L. Dufour, *Le folklore météorologique de la Lune*.

38 Begović, о.п., 185.

39 Српски етногр. зборник XIX, 10–11.

40 Српски етногр. зборник LXXI, 35.

трећег дана узан и чист, биће мирно време, ако је танак и црвен, треба очекивати ветар, а ако је дебео и рогови су му окрњени, може се ускоро очекивати киша. Осим тога, ако му је срп много нагнут, дуваће северни ветар, а ако је доњи део нагнут, дуваће јужни ветар.⁴¹ Гатање о времену по положају српа у време младине могло се наћи и у књигама које су кружиле по нашем народу. У зборнику из 1500. један одељак говори о томе шта ће бити ако Месец стоји право, а шта ако стоји "полого",⁴² што се с малим разликама понавља и у једноме зборнику из XVII века.⁴³ Слична пажња, да би се предвидело време, обраћана је роговима младог Месеца и другде у свету.⁴⁴

За прогнозу времена значајан је и хало који се понекад образује око Месеца. Његово посматрање и тумачење веома је старога порекла. По халоу су већ халдејски "метеоролози" прорицали ветрове и кише, док Плиније тврди да ће ветрови дувати с оне стране са које се хало прекине, а ако је хало вишеструк, треба очекивати олују,⁴⁵ Неки европски народи, и у новије време, због тога воде рачуна о халоу.⁴⁶ Није искључено да су ова "учења" отуда и дошла у наш народ, јер се слично томе у Шумадији тврди да "ограда" око Месеца значи скору кишу,⁴⁷ односно "слути на време".⁴⁸ И у другим крајевима хало је предзнак кише,⁴⁹ или се пак сматра да "млечни круг" око пуног Месеца предсказује кишу о уштапу.⁵⁰ Хало се, најзад, понегде тумачи и као предзнак ветра.⁵¹ Споменимо да се о халоу

41 Guiland, о.ц., 216.

42 Сперанский, о.ц., бр. 12.

43 Стојановић, о.ц., бр. 497.

44 *Ciel et Terre* LVII, 57.

45 *Ibid.*, 51.

46 *Ibid.*, 53–54.

47 Српски етногр. зборник I, 12.

48 Српски етногр. зборник XII, 238.

49 *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* I, 1896, 259.

50 Српски етногр. зборник XIX, 11.

51 Гласник Земалског музеја 1907, 311–315.

као веснику догађаја говорило и у неким руским рукописима XVII века.⁵²

* * *

Сем гравитационог дејства Месеца, услед којег долази до наизменичног дизања и спуштања водених и ваздушних маса, па и Земљине чврсте коре, данашња наука није могла утврдити никакав други утицај нашега пратиоца, а нарочито не на биљни и животињски свет. Иако плима утиче на стање атмосфере, она не доводи до временских промена, јер је њен утицај безначајан у поређењу са другим чиниоцима. Разуме се да изглед Месеца унеколико одражава стање атмосфере: његова боја и јасноћа, па и хало указују на постојање више или мање водене паре и прашине. То су ваљда и стари наслутили, па отуда њихово ревносно посматрање Месеца и њихов погрешни закључак да он изазива временске промене.

Но, убеђење да се по Месецу може предвидети време, односно да је он узрок временских промена, не може у довољној мери објаснити значај и улогу Месеца у народним веровањима и празноверицама, нарочито онима о младини. Не треба изгубити из вида да је свима, па и у најстарије време, било јасно да живот на Земљи у првоме реду зависи од Сунца. Али ипак има много више празноверица о Месецу. Размотримо укратко откуда то потиче.

У време када се за писменост није знало, а и касније, све док штампани календари нису постали приступачни најширим слојевима, посматрање месеца било је далеко важније за свакидашњи живот него данас. За мерење времена људима су стајала на располагању само два сигурна показивача: Сунце и Месец. Први, својим привидним обилажењем око Земље одређиваше дан као основну јединицу, док други, својим променама које се правилно обнављају, тачно ограничаваше прву већу временску јединицу – месец. Израчунавање

52 Н. Тихинравовъ, *Памятники отреченой русской литературы II*, Москва 1863, 396, 397.,

трајања године по Сунцу и делова дана захтева већ више знања, употребу инструмената и дуготрајнија посматрања.

Мене нашега сателита служиле су као казаљке часовника за показивање дана, и то часовника приступачног погледима свих људи на Земљи. Младина, уштап, прва и последња четврт могу се довољно тачно одредити и посматрањем голим оком, те је тако време обилажење Месеца око Земље по самој природи било подељено на четири једнака дела. Није потребно наглашавати колико су Месечеве мене биле важне за људе у старо време. По њима су бројани дани, утврђивани празници, одређивани рокови. Осим тога, сви стари народи првобитно су календар регулисали по Месецу, јер је његово кретање и његове мене било лакше пратити, а тек после дужег времена чинили су напоре да месечни календар некако доведу у склад са кретањем Сунца по еклиптици. Месец је, дакле, за човеков свакидашњи живот и рад био од практичног значаја, те му је и, стога, придавана нарочита пажња. Отуда је у староме Египту Тот био, поред осталог, и бог мерења времена, календара – по њему се звао први месец у грађанској години⁵³ – док је у Кини, по предању, у време рађања цивилизације, неко симболично биће, Фо-Хи установило календар.⁵⁴

Друго, када с временом небеска тела и друге природне појаве постадоше предмет култа, ни Месец није могао остати по страни и незапажен. Он је после Сунца најважније тело на небу, не само због своје величине и сјајности, већ и због своје поменуте улоге показивача времена. Сунчева божанства била су увек у тесним међусобним везама (два брата, брат и сестра, муж и жена), а понеки народи, нарочито они који живе у жарким и сушним областима, поштоваху Месец више од Сунца. Чак и Египћани, код којих је култ

53 R. Berthelot, *La pensée de l'Asie et l'astrobiologie*, Paris 1938, 34.

54 J. Morgan, *Les premières civilisations*, 1919, 395.

Сунца био достигао врхунац, приносили су и Месецу жртве.⁵⁵

Према томе, Месец је некада имао троструки значај за људе: служио је за бројање дана, био предмет култа и утицао – тако се претпостављало – на Земљу, атмосферске промене, људе, животиње, биљке.

Овај троструки значај имао је Месец и у нашем народу, па отуда толико веровања и празноверица о њему. О његовом замишљеном утицају већ је говорено. Да је служио и за мерење времена види се по томе, што једна иста реч означаје и небеско тело и време које оно ограничава својим кретањем односно менама. Поред тога, и сама реч Месец потиче од корена који значи мерити.⁵⁶ Додајмо да у народним песмама има спомена да се доба ноћи оцењује по Месецу, Даници, Влашићима.⁵⁷

Прва појава узаног Месечевог српа на западном небу, после његове конјукције са Сунцем, уједно је и појава која се може одредити са највећом тачношћу. Осим тога, ако се Месец замишља као живо биће, божанство, то је тренутак његовог рођења, почетак живота. Отада он почиње расти и старити. Пошто је Месец у то време и најближи Сунцу, може се замислити да му је и утицај тада најјачи. Све то учинило је да се највећа пажња обрати на младину, тј. на прво појављивање Месечевог српа, које наступа нешто после астрономске младине, па је оно узето као полазна тачка за бројање дана, при чему је једна од младина служила и као почетак године у лунарним календарима.

Прво појављивање Месечевог српа многи народи свечано су прослављали, приносећи Месецу жртве,⁵⁸ а важност, коју су стари Јевреји придавали пролећној младини, преузета је и од стране хришћанских наро-

55 Херодот, *Еуџеџија*, 47.

56 F. Miklosich, *Etymologisches Woerterbuch der slavischen Sprachen*, Wien 1858, с. в.

57 В. Караџић, *Српске народне њјесме* II, бр. 46.

58 Pauly-Wissowa XVII, 2, 1937, 1293.

да, те се и данас покретни празници одређују према положају Месеца.

Доста сачуваних података потврђује да је и у нашем народу Месец био предмет култа, иако име неког лунарног божанства није сачувано. Тако, на пример, Месец се апострофира када се први пут угледа његов узани срп,⁵⁹ па се том приликом изражавају жеље да се од њега добије здравље и срећа, заштита од болести, змија и друго. Ове жеље морају се тумачити као некадашње молитве упућиване божанству које се рађа, сличне онима које су упућиване Сунцу о зимском солстицију. Чак и у новије време у народу се препоручује као добро, да се човек прекрсти када угледа млади Месец,⁶⁰ при чему се, наравно, заборавља да је то заостатак паганског култа. Траг тога култа огледа се и у извесним забранама о младом Месецу: не ваља га спомињати да кућа не би била празна, не ваља га показивати прстом,⁶¹ јер се у одређене дане божанство није смело спомињати, нарочито правим именом, нити се смело гледати. Друге празноверице о томе шта је добро чинити или не чинити о младом Месецу, могу бити трагови не само некадашњег култа, већ и праксе да се млади Месец узима за почетак бројања дана, а и уверења да је тада његов утицај на земљу најјачи.

59 Зборник за народни живот I, 1896. 256; Српски етногр. зборник LXXI, 32–33.

60 Гласник Земалског музеја 1907. 311–315.

61 Ibid., Српски етногр. зборник XIX, 10–11 и LXXI, 33.

ПОВОДИ

НОВА ИШЧИТАВАЊА, НОВА ОСВЕТЉАВАЊА ЕПСКОГ МАРКА КРАЉЕВИЋА

(Поводом обележавања шестстоте годишњице његове смрти на Ровинама – 17. маја 1395)

Годишњице рођења или смрти различитих културних, политичких и друштвених посленика јесу прилика да се опоменемо њиховога живота и дела. По правилу, управо тада и тек тада, подстакнути пригодом, показујемо озбиљније и темељније интересовање за неку личност. Небригу и неинетерес који смо до јуче штедро испољавали - покушавамо да исправимо, надокнадимо све у току трајајућег дана. Тако се, на пример, збивало 1989. године поводом шестстоте годишњице Косовске битке. Једнако се догађало током 1995. и 1996. године пригодом обележавања смрти историјског краља Марка и легендарног Краљевића Марка. У току 1995. и 1996. године, у раздобљу интензивног обележавања шестоте годишњице Маркове смрти (Ровине, 17. мај 1395) одржано је више научних скупова, "округлих столова", књижевних и научних трибина на тему: Марко Краљевић у историји и легенди (у лексичким варијацијама). Међу научним и стручним окупљањима која јесу имала и вреднијих научних радова спадају и ниже поменута. Јуна 1995. одржан је међународни скуп у Прилепу (Македонија). Радови са овога скупа, за који његови бројни

учесници vele како је био интересантан и инспиративан, треба да се ускоро појаве у оквиру одговарајућег зборника. Вукова задужбина, у заједници са Институтом за књижевност и уметност и Балканолошким институтом САНУ, организовала је 17. маја 1996. на дан 601. годишњице погибије Марка Краљевића на Ровинама, у оквиру своје редовне трибине ("Четвртком у подне") једнодневни научни скуп. Идеја организатора била је да се утврди шта је неспорно, а шта још увек спорно у досадашњим испитивањима и осветљавањима историјске личности краља Марка, односно епске, легендарне личности најзнаменитијег јунака свеколиких балканских простора - Марка Краљевића. Поднето је десетак саопштења која, свако за себе, а и здружено - значајно доприносе спознавању и тумачењу историјске личности краља Марка и легендарне личности Марка Краљевића. Учествовали су: проф. др Раде Михаљчић (Презимена изведена од титула), проф. др Радмила Пешић (Проблематика епске легенде о Краљевићу Марку), проф. др Нада Милошевић Ђорђевић (Народна предања о Марку Краљевићу), др Снежана Самарџија (Народне приче о Марку Краљевићу), др Мирјана Дрндарски (Народне песме о Краљевићу Марку у Далмацији), др Миодраг Матицки (Епска вертикала - од Марка до Карађорђа), Милан Лукић (Коњи у народним песмама о Марку Краљевићу), Иван Златковић (Разноврсност тема и мотива у епским народним песмама о Марку Краљевићу), др Ненад Љубинковић (Марко Краљевић - историја, легенда, мит). Саопштења су показала да је Маркова историјска улога ипак била значајнија, него што се уобичајено мисли, да је епска легенда о Марку чврсто утемељена у епској усменој народној поезији и у народноме предању, а да је недовољно жанровски убедљива и усклађена када је реч о народним причама. Утицај писане књижевности на развој Маркове епске личности у новелистичком духу такође јесте очигледан. Епска легенда о Краљевићу Марку утицала је на обликовање епских легенди о јунацима новијих вре-

мена. Ишчитавање Маркове легенде у епским усменим народним песмама, посредством тематско-мотивске разноврсности, односно помоћу некојих атрибута Маркове епске личности - отвара бројне могућности и углове тумачења. Значајно је и упозорење да Маркову епску легенду треба проучити и у светлу узамјамности, али и међусобица српске патријаршије и византијске, односно цариградске надређене патријаршије. У раздобљу између децембра 1995, и марта 1996. значајан прилог осветљавању историјског и епског лика Марка Краљевића дала је и трибина звездарске библиотеке "Вук Караџић" (организована уз помоћ редакције часописа "Расковник"). О краљу Марку говорили су историчари (проф. др Раде Михаљчић, проф. др Момчило Спремић); историчари уметности (проф. др Миодраг Јовановић); историчари књижевности, фолклоролози и фолклористи (проф. др Јован Деретић, проф. др Нада Милошевић, др Снежана Самарџија, др Мирјана Дрндарски, проф. др Александар Јовановић, проф. др Ненад Љубинковић, мр Звонимир Костић, Иван Златковић); театролози (проф. Душан Михаиловић).

Излагања на трибини библиотеке "Вук Караџић" са Звездаре у сагласју су са саопштењима поднетим на једнодневном научном скупу под кровом Вукове задужбине. Уосталом, учествовали су углавном и исти људи. Посебно су били запажени на трибини критички осврти на студије и књиге посвећене проучавању, тумачењу, новом осветљавању историјске личности и епске величине Марка Краљевића. На предлог организатора једнодневног научног скупа, одлучено је да се у заједничком тематском зборнику посвећеном личности и делу краља Марка штампају саопштења са научног скупа, као и изванредан број излагања, редигованих, припремљених за штампу, са трибине библиотеке "Вук Караџић". Уважавајући овај договор, редакција часописа "Расковник" одустала је од намере да у оквиру повремене рубрике "Научни скуп" штампа најинтересантнија излагања (неминовно би дошло до

понављања текстова, било у целини, било у битним деловима). Извесни резултати рада трибине "Вук Карацић", део тематских излагања посвећен личности делу Марка Краљевића може се ипак сагледати у овом двоброју часописа: у одабраним песмама о Марку Краљевићу, као и у критичким приказивањима и оцењивањима најзначајнијих књига посвећених историјском и епском краљу Марку, које су наштампане поводом обележавања годишњице Маркове смрти.

Ненад Љубинковић

СВЕТИ САВА - РОДОНАЧЕЛНИК СРПСКЕ КУЛТУРЕ

(Беседа на Светосавској академији у Краљеву)

Српски народ нема друге личности која на потпунији начин од Светог Саве интегрише његову историју у трајању од 800 година. Историја и народно предање, свако на свој начин, нашли су сагласност да је овај постомак немањићке лозе постао стуб српске духовности. То је на сликовит начин исказао наш савремени песник стиховима: "Лево од њега тече време/Десно од њега тече време/..." Снага Савине личности и његов подвиг да владарску моћ размени за скрушен калуђерски живот, мирско за духовно, нашли су поштовања како у кругу двора, тако и код простог народа већ у 13. веку. Подвиг његов не би био толико вредан да се он бавио само својим уздизањем, да је заборавио своје ближње и свој народ. Напротив, цео његов живот био је усмерен, с једне стране према Богу, а с друге према свом народу. Нећемо погрешити ако кажемо да је тај народ управо кроз њега сусрео божанско. Он је био и јесте она најјача лоза на чокоту с које се гранају све друге, које и данас доносе плод.

Као млад калуђер у Светој гори, Сава је учинио значајан корак када је предложио своме оцу Стефану Немањи да на овој светој земљи, далеко од свакодневице, Срби имају своју цркву. Да сваки Србин чиста срца може прићи том непомућеном извору, без страха да га је омеђио моћник и помутила људска таштина. Са овог места које је за себе, према предању, изабрала Богородица све људске моћи су се сужавале, овозе-

маљске жеље су постајале безначајне, охолост се претварала у понизност. Људски век је постајао плитак суд пред понором времена. Савин отац, тада већ мудри старац није зажалио да своје благо троши на крају света па је од остатака старог манастира Хиландара овде створен нови. И други српски владари помагали су овај манастир, поправљали старо и дограђивали ново. Кандило које је у тамошњој цркви упалио Сава гори и данас, ускоро ће бити и пуних осам векова од тог времена. Можемо слободно рећи да се једна жила стабла српског бића налази дубоко у Светој гори. Увек када је надмоћна сила секла гране тога стабла оно се поново развијало захваљујући и тој жили. На сликовит начин ово потврђује предање о хиландарској лози. Она је израсла из зида цркве, када је Сава са тога места однео мошти свога оца, који је овде био сахрањен. Та лоза и данас расте и доноси плод. Верује се да њено грожђе и узоран хришћански живот подарују децу бешчедним родитељима.

Као што је Свети Сава знао где треба изградити цркву, он је такође знао да је неопходно да са дебла византијске цркве узме калем за своју - српску. Он то и чини, предузимајући опасан и ризичан пут у Никеју ради сусрета с цариградским патријархом, у време када је неразумна сила западних владара рушила Цариград. Он тада успева да подређену српску цркву уздигне у архиепископију и да стане на њено чело. Калем је пренет у Жичу. После су ницали многи манастири и цркве. Српски владари од Савиног времена па до комунистичке владавине, нису трошили новац на руво и раскош својих дворова, већ на задужбине, чија лепота ни данас није избледела. Сава је своје манастире и правно уредио или је дао узор за то. Описујући живот свога оца Симеона показао је изузетан књижевни таленат. Тиме је исписао и прве странице српске књижевности. Није чудо што је за њега архиепископ Никодим написао: "Сава је као каква часна пчела, сабравши од свих красних цветића, испунио своје отачаство".

Цео живот Сава је провео у борби да пренесе духовну светлост свом народу, да га учврсти у самосвојности и да га веже за културне тековине тадашње Европе. Зато га је већ почетком 14. века краљ Милутин назвао "учитељ очаства нашего". Многи, пак, и данас српски лик хришћанске вере називају "светосавље". Није чудо што је уз лик Светог Саве, на звону Велике школе у Београду почетком 19. века изливена и кошница с пчелама. Срби су тада најбоље осетили колико им је потребно заједништво, поштени рад и ред.

Када је срушена српска држава и када су нестали сви живи сведоци о њеном постојању и моћи, остала је светлост из Савиног гроба у манастиру Милешеви. Овај манастир је постао место ходочашћа за Србе, али и за припаднике других народа који су били у невољи. Савин дух господарио је над свима и онима с оружјем и над онима који га нису смели носити. Један путописац из 16. века записао је да Турци поштују овог свеца и јако га се боје. Охолој турској царевини, пред којом је дрхтала Европа тога времена, није се свидело да њени поданици царске вере клече пред моштима светитеља чији су народ одавно покорили. Послат је казнени одред у Милешеву, који је отео мошти српског светитеља, донео их у Београд и на ужас Срба спалио. Док су развејавали пепео спаљених моштију, српски душмани нису знали да ће из сваког његовог зрнциета у народу нићи предање о чудотворној моћи Светога Саве. Слично је било када су Римљани спаљивали једног мученика заједно с његовим светим свитком. Тада су га његови ученици питали: "Шта видиш"? Он је одговорио: "Свитак гори, али слова одлећу".

Не можемо са сигурношћу рећи када су се у народу почела препричавати предања о Светом Сави. Њих је до сада записано више од стотину. Она граде други, најчешће божански лик овог светитеља. Он се приказује као путник који се не раздваја од свог штапа, којим отвара изворе на сушној земљи. Он лако пада у гнев и сурово кажњава људе и животиње: нпр. претва-

ра чобанче у пса зато што је јело лежећи, свога пса претвара у вука зато што није могао да скочи на друго брдо као он; претвара богаташа у медведа, јер се овај сакрио у вуну да му не би један прамен поклониио; по-тапа манастир са завидљивим калуђерима који су га неправедно окривили за крађу петла; вози грешнике на море и тамо их потапа заједно с лађом. Из светог Симеона извлачи халу и баца је у море; окамењује аждају која је хтела да прогута момка и девојку; из царевог сина је истерао "шаровиту гују"; слепцу враћа вид; лечи од змијског уједа; порађа жену која се није могла породити девет година; ствара поједине животиње; вуковима одређује који ће им бити плен у току године; враћа сунце на небо које је украо ђаво ... Поред тога он људе поучава разним занатима, па га они славе као свога патрона - учи их како да отворе прозор на кући, како да ору, да ткају, да праве сир, да суше пастрму, да праве воденицу, да праве ужад, самаре итд.

Сумарни преглед мотива ових предања указује да се на лик Светог Саве наслојило много нехришћанског, које је испливало из далеког времена. Корене оваквих представа треба тражити у неугаслој митолошкој свести у народу и потреби за митотворством. Оваква предања као и епске песме о Сави била су распрострањена око његових манастира Студенице и Милешеве, у Шумадији, северној Србији, Срему, на југу до Призрена, у Македонији до Штипа и Кратова у Херцеговини до Неретве, у Босни и Црној Гори. Варијанте појединих предања срећемо у источној Србији и Бугарској, али место Саве јавља се Бог или други светац. Тако, у варијанти предања из околине Лесковца Свети Сава од два белутка ствара псе да би штитили овце од вукова, а у таквом истом предању из пернишког краја у Бугарској то чини Бог. На основу овакве грађе, а највише подстакнут приповетком о Светом Сави који сакупља вукове и одређује им плен, наш истакнути научник, Веселин Чајкановић, изнео је претпоставку да је Свети Сава преузео неке функције старог српског бога. По њему тај некадашњи врховни бог

произашао је из териоморфног божанства у лику хромог вука, које је првобитно сазивало вукове и одређивало им плен. То божанство касније је добило људско обележје и оно је постало "вучји пастир" и заштитник стоке, што је у ствари, хипостаса бога доњег света (какав је био грчки Хермес, германски Водан, словенски Велес). Представе о старом богу подземног света временом су пренете на Светог Саву.

Захваљујући и живом народном предању чим су Срби стали на ноге после Првог српског устанка, почели су у неким местима организовано обележавати дан Светог Саве. На примерен начин новом времену његова пастирска улога виђена је као просветна и везана за школе. Из 1817. позната је једна верзија светосавске химне "Ускликнимо с љубављу". Дошавши до сазнања да дипломатијом може постићи и више за свој народ него оружјем, кнез Милош је у Савином лику видео потврду тог опредељења. Његовом наредбом из 1823. године у Србију је уведена прослава Светог Саве. Тако је овај светитељ после двоструке смрти поново васкрснуо.

На крају, потребно је сетити се још једног подвига Светог Саве, који нас не сме оставити равнодушним. Када су се његова браћа Вукан и Стефан завадила око власти и када је хтео да удари брат на брата, свестан последица таквог сукоба за српски народ, похитао је Сава да измири браћу и да их закуне на моштима њиховог оца. И успео је да их измири. Више пута у нашој историји била је слична ситуација када су се око власти завађала браћа, очеви и њихова деца, знане и незнане душе истог народа. Ништа лакше није могло да наведе људе да изгубе или огреше душу него жеља за влашћу: мала власт увек је тежила да буде велика власт, а велика власт да прерасте у власт без контроле. И данас имамо много разлога да се сетимо Савиног подвига мирења браће, јер су многа наша браћа посвађана - неке свађе трају више од пола века а неке се нове отварају. То је и због тога што су многи зарад малих интереса заборавили на Светог Саву. Није довољ-

но да се на месту где је висила слика владара с туђом капом, постави слика Светог Саве. Делотворније је оживети његову реч из дубине векова, да је млади нараштај осети као своју. Тек толико да схвате да су и они лозе на великој лози, а не случајни пролазници кроз живот. Небо је свима заједничко а дом је само наш. Задатак је сваког да у духу Савине вере у себи открије бар зрнце љубави према човеку. Да се молимо Богу да нам подари разумну власт која ће помоћи да се расуто српско племе на Балкану и по далеком свету сети својих корена, да се сети заједништва, да се усправи до своје висине. Да рад, знање, поштење, солидарност буду на нашој застави. И да на основу тога можемо изазвати узвик и пријатеља и непријатеља наших: "Гле, Срби!"

На Светог Саву, 1997.

Љубинко Раденковић

ПОМЕНИК

ХРАСТОВИ УМИРУ УСПРАВНО

Последњи сусрет с Никитом Иљичем Толстојем

Умро је Никита Иљич Толстој, један од водећих слависта у свету, велики пријатељ српског народа. За живота је објавио преко 300 научних радова. Био је члан више националних академија наука (укључујући и САНУ). Био је уредник часописа "Вопросы языкознания" и "Живая старина", као и серије зборника под називом "Славянский и балканский фольклор". Покретач је и руководилац израде капиталног дела словенске културе у више томова, под називом "Этнолингвистический словарь славянских древностей" (до сада изашла огледна свеска и први том). Низ година радио је као професор Московског државног универзитета (МГУ) и као руководилац научних пројеката у Институту славистике и балканистике РАН у Москви. Руска академија наука издала је јубиларни зборник у његову част 1993. године под насловом *Philologia slavica*, као и његову био-библиографију.

Никита И. Толстој рођен је у Србији, у Вршцу, 1923. године у породици руског грофа, тада емигранта, Иље Иљича Толстоја, унука великог руског писца Лава Толстоја. У Србији је добио прво школовање и провео младост, а затим се породица вратила у Москву, 1944. године. Скоро нема озбиљнијег научног рада који је написао Никита Иљич а да се он није ба-

зирао и на подацима из српске народне културе или језика. Нико последњих година није у тој мери афирмисао српску народну културу у Русији као он. Као професор усмерио је и више десетина млађих истраживача према српској култури, па ће они продужити његово дело.

Никита Иљич Толстој је ценио и волео наш часопис "Расковник". Кружила је анегдота у Москви да је за време дугих седница вадио наш часопис из ташне и исписивао потребне податке из њега. "Расковник" је у више наврата штампао његове прилоге у преводу на српски језик. За време последњег боравка у Београду, Никита Иљич је посетио редакцију "Расковника" у библиотеци "Вук Караџић". Нисмо знали да се он тада заувек опростио од нас.

Последњи боравак Никите Иљича Толстоја у Србији

Стотинак километара јужно од Београда, поред магистралног пута за Ниш и Атину, налази се место, где се путници радо заустављају, а назива се "Код храста". Ту се и данас налазе остаци огромног храста. Пре неколико година, на велику жалост људи, он се почео сушити. Сваке године све мање је било зелених грана на њему, а онда се потпуно угасио. Поред њега су минулих ратова протутњале многе моћне војске - турска, немачка, руска и ниједна није била толико дрска да га посече. Умро је сам. Стоји без лишћа као огромна скулптура, као обелиск пред капијом Србије, као маштовити вез на небу.

У предвечерје 3. октобра 1995. године ту се накратко зауставио и наш караван који су чинили учесници научног скупа о "нижој" митологији балканских Словена. Међу нама је био и Никита Иљич Толстој, без чијег учешћа ова конференција и не би била одржана. Тада нисмо знали да је то његов последњи долазак у Србију. Био је то пут испуњен необичним догађајима, као да се ради о сижеу занимљиве приповетке, а не о стварном догађају. Скоро до самог почетка конферен-

ције нисмо добили потпуну подршку за њу, нити су кључни људи који о томе одлучују били на својим местима. Никита Иљич као да је предосећао такве тешкоће упутио нам је поруку да су он и његови сарадници спремни на најскромнији смештај. Убрзо се све решило на најбољи начин. Нова препрека је вребала у Москви. Тек што се вратио из иностранства, Никита Иљич није приметио да је дошло до замене пасоша на аеродрому и да он у џепу има не свој, него туђи пасош. Грешка је откривена у задњи час, на путу од куће до аеродрома. Чудом је за кратко време пронађен човек с његовим пасошем и пут за Србију био је отворен. Други део програма боравка Никите Иљича у граду Нишу био је повезан с изласком његове књиге на српском језику под називом *Језик словенске културе*. До последњег часа није се знало да ли ће издавачка кућа успети да заврши књигу у предвиђеном року. Успело се и у томе. Били смо сви срећни када је публика у препуној сали Универзитета у Нишу поздравила беседу Никите Иљича поводом изласка његове књиге.

Тај последњи долазак Никите Иљича у земљу где се родио и где је провео своју младост, поред тога што је био везан с непредвидљивим тешкоћама, имао је и ширу симболику. Следеће место на путу по Србији после старог храста био је градић са симболичким називом Соко Бања. Неколико километара од овог места на литици стене у чијим се шупљинама гнезде орлови, налазе се остаци древне тврђаве, која се назива Сокоград. Пошто до ове тврђаве нема правог пута, већ само стаза која вијуга кроз кањон, нисмо планирали да је посетимо. Бог нам је, међутим, дао предивно време, какво у Србији бива у време бербе грожђа и ми смо по завршетку планираних обавеза кренули према тврђави. Пошто се Никита Иљич претходног дана није најбоље осећао нисмо били сигурни да ли ће издржати тај пут. Издржао је без ичије помоћи. На једној стрмини испод литице благо сам га придржао да се не би оклизнуо. Гордо се одмакао од мене и ставио ми до

знања да он може сам. Стајали смо у подножју стене из чијих отвора су вирила гнезда - изнад нас птице и небо, у мрачној дубини стене слепи мишеви, испод нас река.

Да је овај последњи боравак Никите Иљича у Србији имао симболику ритуала "прелаза" – сведочи наставак овог пута. После посете летњој резиденцији римског цара Галерија, коју народ назива "Гамзиград", пут нас је одвео у живописни предео Сићевачке клисуре и реке Јерме, у посету манастиру који се назива "Поганово". За разлику од Сокограда који је на високој литици, овај мали манастир је "сакривен" поред речице у дну велике стене. Игуманија је поздравила Никиту Иљича као давног познаника, кога дуже време чека да јој дође у посету. Он је имао озарено лице детета које се после дужег лутања вратило кући својој брижној мајци.

Тако је Никита Иљич слетео из своје Велике Русије у своју Малу Србију, прошао поред великог храста који је био и на земљи и на небу, попео се на Сокоград, прошао поред гробнице римског цара, сишао у таму скривене цркvice и одлетео.

Ми смо срећни што смо за то време били поред њега.

И данас стоји онај огромни храст и изазива дивљење пролазника. Стоји и велико дело Никите Иљича Толстоја. Нема више оне безграничне љубави према Србима коју нам је увек без устезања даривао у Большој ординки у Москви. Зато имамо сећање и казујемо га другима.

Љубинко Раденковић

ОДЗИВИ

МАРКО КРАЉЕВИЋ ИЗМЕЂУ ИСТОРИЈЕ И МИТА

Јован Деретић, *Загонетка Марка Краљевића (О природи историчности у српској народној епизи)*, Мала библиотека Српске књижевне задруге, Београд 1995, 253 стр.

Књига проф. др Јована Деретића посвећена је успомени на најпознатијег епског јунака српске епске поезије Марка Краљевића, чија се шестстота годишњица смрти управо навршава. Иако је у свеукупној науци о народној епизи једна од незаобилазних тема било решавање проблема несразмере између огромне епске славе овога јунака и његовог историјског живота, проблема који је и данас изазован, није случајно што је аутор својој књизи дао наслов *Загонетка Марка Краљевића*. Књига се управо и бави односом између историје и епске поезије, а загонетка Маркова је "двострука". Она полази од два парадокса: први се састоји у томе што је песма од малог владара створила великог јунака, а други – у томе што је "слуга" владара туђег непријатељског царства постао највећи национални јунак у народу који је борбу против тог истог царства више од пола миленијума сматрао својим основним историјским задатком. Одгонетку Деретић види у постављању песама што ближе Марковом историјском времену и доступним чињеницама из Марковог живота, да би се упоредном семантичком анализом открила "језгра сличности" између историје и епске фикције. Притом издваја два податка. Један је из записа дијака Добре, Марковог савременика, који време свог преписивачког рада конкретизује позивањем на један догађај из Маркова живота, а запис гласи: "Писа се сија књига у Порече,

у сале зовом Калугерц, в дни благовернаго краља Марка, једга отдале Тодору, Гргурову жену, Хлапену, а узе жену своју првовенчану Јелену, Хлапенову дштере". Други је познати податак Константина Филозофа о смрти Марковој. Константин у *Житију десјоша Сшефана Лазаревића*, пред сам бој на Ровинама ставља у уста Марку, турском вазалу који ће ту и погинути борећи се против хришћана, чувене речи: "Ја кажем и молим Господа да буде хришћанима помоћник а ја нека будем међу првима мртвима у овом рату". "Језгро сличности", о коме је малочас било говора, Дерстић поставља, насупрот истраживањима, не на поклапања конкретних песама и историјских догађаја, (на пример на сличност песме о Краљевићу Марку и Мни од Костура за записом дијака Добре), већ на подударности свеукупне епске поезије о Марку са његовим историјским ликом. А он је у поезији пуштахија и авантуриста, с једне стране, као што је племенити бранилац националне и човечанске правде, с друге стране, о чему сведоче управо и ова два податка, контроверзна као и сама Маркова епска личност.

Књига је састављена из шест огледа, чија скица потиче још из ауторове *Историје српске књижевности*, 1983, разрађена је у његовој студији из 1987, објављеној под насловом *Песме и догађаји: историјачност у српскохрватској усменој епци* да би свој завршни облик добила у ауторовим излагањима на Коларчевом универзитету крајем 1993. године. Нит која их у овој књизи повезује је расправљање о генези историјских тема у српској епци Вукове збирке, која по аутору представља и њихов завршни облик. Како су нам праваријанте Вукових песама непознате, како у тами неизвесности леже прве спеване песме о историјским догађајима о којима је реч, а аутор се не бави, да тако кажемо, "међуваријантама" које би чиниле спону између историјских догађаја и "последње" варијанте из Вуковог "бечког" издања, он изводи закључке из односа: историјски догађај – као генератор песме и завршни писани текст. Свестан да се ради о разним сферама људског искуства он се бави принципима трансформације догађаја у песничку фикцију, и трага за распознајљивим обрисима историјског догађаја у песми. Основна тежња је откривање модела транспозиције историје у поезију, путем ретроспективе: полази се од поетског текста који се затим раслојава да би се дошло до историјског догађаја.

Притом се песме деле на три категорије, и самим тим појављују три модела. Прву категорију представљају песме које се заснивају на историјским догађајима о којима има доста чињеничких репера, другој категорији припадају песме чији су носиоци познате историјске личности, док у трећу спадају оне у којима нема стварних података ни о догађају ни о носиоцу догађаја.

За представнике прве категорије, тј. модела Деретић је олабрао три познате епске песме: Женидбу Краља Вукашина, Смрт војводе Геријезде, и Роштво Јанковић Стојана, које су заиста инспирисане стварним догађајима, да би закључио да се "стварном догађају додаје мотив који се налази у његовој непосредној семантичкој близини". Било какво сећање на збивања је у ствари у усменој култури фабуларизација збивања, јер се голе чињенице не памте, а у сваком случају нису атрактивне. Овом познатом појавом бавили су се пре Деретића и Стојан Новаковић и Герхард Геземан и Алојз Шмаус, и Радован Самарџић, а у последње време нарочито Раде Михаљчић, али Деретић процес посматра ретроспективно. То није ни враћање на романтичарску школу српске науке, иако јесте супротстављање критичкој школи, већ је то посматрање структуре уметничког текста на нивоу парадигматике и синтагматике при чему оно није доведено до краја.

У други поменути модел спадао би круг песама о Марку Краљевићу, Цару Душану, Милошу Војиновићу, Кнезу Лазару (у овом последњем има и највише подударних података у историји и епској фикцији, захваљујући средње-вековној књижевности). Но као битна се испоставља мисао о поштовању политичке идеологије одређеног доба, о праћењу историјских догађаја у виду синтезе, у којој животворност дају готове, а ја бих рекла динамичке формуле саткане од "ондашњице", прилагођене усмено поетској граматици.

Трећу категорију песама, у којој нема конкретних историјских података, Деретић оставља у главном по страни.

Пледирајући за историчност српске епске поезије, Јован Деретић се бави и врстом њеног историзма називајући га отвореном структуром, да би дисперзивност историје видео у песмама које Вук назива песмама средњих времена, у ствари у песмама о хајдуцима и ускоцима. Запажајући да је почетак српске епске повеснице у знаку

пошљедњих времена и пропасти царства, а њен завршетак у знаку обнове државе, он закључује да у нашој поезији тачка посматрања јесте истовремени поглед у напред и у назад.

Српска историја је после Стојана Новаковића и Владимира Ђоровића, али на нов начин пре свега захваљујући Радовану Самарџићу и његовим следбеницима, пре свега Радету Михаљчићу, прихватила народну традицију као извор историјских података, али не у њиховом голом, буквалном смислу. Ишчитавајући стварне историјске догађаје из усмене традиције, она је заправо дала непроцењиви допринос историји усмене књижевности, омогућујући јој да користи исти метод, али да се креће у супротном смеру. Да на основу издвојених историјских чињеница сагледа процес њиховог транспоновања у поетске чињенице, да путем компаративних истраживања установи паралеле, акултурације мотива, да сагледа типолошке сличности, али и подударности у поетици писане и усмене књижевности, да прати обликовање образаца од животних и историјских ситуација и њихово одржавање и трансформацију у поетским категоријама, посебно у епској поезији.

Књига Јована Деретића ослања се управо на оваква истраживања, али је у њој малочас поменути обрнути смер још изразитији. Она трага за историјом, полазећи од поезије, да би у песми сагледала поетску историју, читавих епоха, као историјску синтезу вишег реда.

Нада Милошевић-Ђорђевић

КРАЉЕВИЋ МАРКО У ПЕСМИ И СЛИЦИ

Антологија народних песама о Марку Краљевићу. Приредили и предговор написали Милан Лукић и Иван Златковић. Београд 1996, 552 стр.

Антологија народних песама о Краљевићу Марку коју су начинили, обликовали и богато опремили њени творци, професори књижевности: Милан Лукић и Иван Златковић - представља драгоцену новину на нашим, југословенским, али и на свеукупним балканским просторима. Досадашња пракса састављања антологија народних песама, посебно антологија епских народних песама код балканских народа подразумевала је избор песама које, по уверењу или, чешће, по жељи састављача, исказују национално биће одређеног народа. Иако је појам усменог народног стваралаштва, фолклора, односно стваралаштва становништва одређене области (раје, пука) суштински различит од националног, етно-стваралаштва, састављачи антологијских избора су настојали да начине управо националне антологије усмених песама житеља одређених простора. Намера састављача и приређивача антологија била је да докажу и примерима покажу како одређене просторе настањују припадници искључиво (или највећом већином) само једнога етноса. Песмом која је била неспорно исказ одређеног националног и верског идентитета, али у готово једнакој мери и резултат одређенога суживота са становништвом другачијих националних или верских обележја - антологичари су "доказивали" просторна власништва властитог национа. Тако је на Балкану сваки народ састављао антологију народних песама према својим потребама и претензијама. Бугари су састављали изборе бугарских народних песама, Македонци - македонских, Хрвати - хрватских, Црногорци - црногорских, Срби - српских. Дешавало се, не ретко, да

једнаке песме буду заступљене у различним националним антологијама, понеке чак и у три (хрватској, црногорској и српској, или бугарској, македонској и српској). Велики недостатак таквих цветника јесте и у чињеници да се састављачи националних антологија, по правилу, нису много мучили, већ су одбир заснивали на збирци једнога састављача, додајући (или не додајући) по нешто са стране. На српским националним просторима антологије народних песама, посебно цветници епских народних песама састављани су до данас тако што је приређивач антологије узимао или све песме, или највећи број из збирке Вука Стеф. Карацића и то из тзв. Вуковог бечког издања *Српских народних ијесама* (1842-1962). Не из свеукупног Вуковог сакупљачког опуса (пет последњих књига тзв. државног издања, V-IX; пет књига тзв. академијиног издања), већ из антологијског одабира који је начинио сам Вук. Погрешан приступ усменој народној стваралаштву одлучно исказан у националним антологијама и иним националним цветницима створио је, практично неосетно, низ аксиомских уверења, заправо предубеђења. То се можда понајбоље огледа на епској личности краља, односно Краљевића Марка и на кругу усмених народних песама о њему. Краљевића Марка готово сви балкански народи сматрају властитим националним јунаком. Бугари верују да је Бугарин, Македонци да је Македонац, Срби да је Србин. Упозорава се на његову изузетну епску популарност на хрватским, црногорским, босанско-херцеговачким просторима. Уски, штавише ускогруди приступи Краљевићу Марку, како оном епском, једнако и оном историјском, узроковали су погрешна или, пак скучена виђења, тумачења, процењивања.

Милан Лукић и Иван Златковић, аутори новог антологијског избора народних песама о Марку Краљевићу, приступили су, срећом, другачије. Имајући у виду изузетну популарност Маркове епске легенде на балканским просторима, као и множину штампаних песама о овоме епском јунаку (десетак хиљада) у различитих балканских народа, сакупљачи су у полазишту Марка сагледали као балканског епског јунака са више-мање препознатљивим обласним и националним одликама. За разлику од претходника, Милан Лукић и Иван Златковић су брижљиво настојали да прегледају стотинак познатих и доступних збирки народних песама Балкана, десетине и десетине ча-

сописа за које се зна да су у одређеним раздобљима излажења - објављивали и народне песме о Краљевићу Марку. У границама властитих могућности прегледали су и некоје рукописне збирке. Прегледали су, како сами тврде и како потврђују коришћене збирке и часописе, око десет хиљада песама, прочитали близу милион стихова. Најужи избор песама свео се на стотину и тридесет. Одабране песме записане су у разним областима Балкана, па *Анџиологија народних њесама о Марку Краљевићу* Милана Лукића и Ивана Златковића јесте прва антологија народних умотворина са простора Југосисточне Европе која може, са пуним правом да понесе епитет - балканска. Свима онима који властито поимање Маркове епске личности заснивају на једностраном извору обавештења (само збирка Вука Караџића, Матице хрватске, браћа Миладинови, Блгарско народно творчество) - *Анџиологија народних њесама о Марку Краљевићу* биће право откровење. Епска легенда о Марку исказује се сложенија, тематски богатија, разноврснија. На основу пажљивог читавања *Анџиологије* спознајемо извесност постојања различитих културних средина, различних вредносних система. Представа о томе шта је лепа епска песма није једнака у свим балканским областима. Ми, Срби, већ готово два века стварамо и обликујемо сопствено поимање лепоте народне песме, посебно епске народне песме, на примеру и узору песама из збирке Вука Стеф. Караџића. Међутим, постоје, не само на Балкану, већ и у самим српским областима и другачија поимања, ини естетски укус.

Анџиологија народних њесама о Марку Краљевићу јесте изузетна појава у балканској и српској култури. Њен значај за широки круг читалачке публике неспоран је. Међутим, *Анџиологија* ће бити од велике помоћи и свима онима који другачије, са већим и сложенијим амбицијама приступају читању и тумачењу народних песама (посебно епских!). Велику вредност *Анџиологије народних њесама о Марку Краљевићу* Милана Лукића и Ивана Златковића представља тзв. додатак антологији. У њему су саопштени бројни уобичајени, али и особени подаци о Марку Краљевићу: индекс тема и мотива, регистар побратима и посестрима Марка Краљевића, регистар противника Марка Краљевића, регистар коња и оружја. Регистри и индекси омогућавају разноврсна ишчитавања књиге, спознају једнаког материјала из различитих углова, из особених ракурса.

Они, које, на пример, интересује старо оружје сазнаће из регистра да копље јесте *војно, бојно и убојито*, а да може бити *кошмуница* или *повијено*; а тек сабља: *димискија, мисиркиња, дилленица, калакиа, гунгулача, солунска, самоковна, одмешкиња, са очима...*, али, на Балкану, увек крвава.

Књига је пропраћена и добрим, обавештавајућим, поузданим предговором у коме су аутори *Анџиологије* начинили преглед досадашњих доумица и недоумица о Марку Краљевићу придодавши, опрезно и уздржано, властита домишљања и опредељења.

Анџиологија народних њесама о Марку Краљевићу јесте изузетан допринос и култури и науци. Садржајем омогућава ученицима, студентима, свим љубитељима књиге, поштоваоцима традиције, али и захтевним стручњацима поуздано упознавање најомиљенијег балканског епског јунака - Марка Краљевића. *Анџиологија народних њесама о Марку Краљевићу* је узорит пример како убудуће треба правити веродостојне цветнике народних песама.

Помало је тужно, мада за нашу културу, а посебно за наше издаваштво карактеристично, да се ова сјајна, предрогоцена књига појављује као резултат појединачних и приватних напора. "Књига је", вели обавештење на нултом табуку, "изашла захваљујући великодушној помоћи господина Љубомира Вељића и предузећа YU GRADIS", а под уредништвом Звездана Ђурића, Миодрага Рибича и Мирославе Тадић.

Дарко Шаренац, Марко Краљевић у машти ликовних уметника, БИИИФ, Београд 1995, 1996 (друго издање једнако првом), 244 стр.

У години када је обележавана шестстота годишњица погибје Марка Краљевића на Ровинама (17. мај 1395), српска култура је обогачена и књигом Дарка Шаренца, некада сјајног спортисте, потом врсног новинара и публицисте. Књига је изазвала заслужену пажњу и стручне критике и заинтересованих читалаца. Непуну годину дана након првога уследило је и друго, а потом, у истој 1996. години, и треће, графички потпуно другачије издање.

Реч је о свакојачко необичном делу. Оно не следи уобичајене путове разматрања и тумачења историјске улоге краља Марка, нити се на познат начин бави популарисањем или преиспитивањем Маркове епске легенде. Марко

Краљевић, најгласовитији и најомиљенији епски јунак васколиких балканских простора, није представљен у књизи Дарка Шаренца ни антологијским избором народних песама, ни стручним коментарима историчара, књижевних историчара или, пак, историчара уметности. О Марковој историјској и епској личности сведоче на особан начин ликовни уметници. Фреске, уља на платну, цртежи, графике, акварели, скулптуре - казују властитим језиком како су различита времена и различити ликовни уметници другачије видели, вредновали, другачије у машти доживљавали лик, али и свеукупно дело, знаменитог балканског владара и опеваног бојовника.

Савременици, сликари који су живописали Марков ктиторски и владарски лик у црквама у Прилепу и Скопљу, приказују га с поштовањем и наклоношћу. Од Маркове милости су зависили, а Марковим новцем били су и плаћени за свој рад. Међутим, када те исте фреске, када тај ликовни предложак послужи као полазишни подстицај, као надахнуће Александру Дероку, Петру Радичевићу или Спасоју Спиrowsком, историјски краљ Марко добија и обресе и озарење епске и легендарне личности. Историјски краљ Марко израста у особени ликовни симбол балканског јунаштва и чојства.

Историјски тренуци који су се одликовали великим националним и политичким превирањима, који су претходили великим ратним сукобима, смутним и злим временима - инспирисали су уметнике да изнова призивају Марка, прослављеног народног заштитника и народног вођу. Сликали су га и вајали као да га призивају да устане и изађе из пећине у којој је уснио вишевековни сан. Тим очима Марка посматра Иван Мештровић у временима када је опсесивно и фанатично заокупљен идејом српскога Видовдана. Једнако Марка види и Мештровићев сународник и савременик, Марко Рачки. Потреба за таквим Марком јављаће се вазда изнова у метежним временима. Нимало случајно, Марко Краљевић ће паново постати опсесивна тема ликовних уметника средином девете деценије овог века.

У затишјима и предасима, у данима у којима је привремено завладавао привид мира и спокоја, ликовни уметници су се, приказујући Марка, помало изругивали генерацијама које су у апокалиптичним временима у Марку виделе и тражиле неопходну помоћ. Када, на при-

мер, стрип почиње да осваја балканске просторе, сликари, цртачи стрипа, попут Кузњецова, Јосића, Лучева, Д. Јовановића све до наших времена и до Бранка Кераца - праве од Марка класичног стрип јунака. У том погледу сјајан пример даје и Жељко Дувњак, аутор ликовног решења насловне стране трећег издања Шаренчеве књиге. Марко Краљевић је нацртан по угледу на познате стрип хероје-снагаторе, попут, примерице, Конана Варварина (односно његовог филмског дублера Арнолда Шварценегера). У левој руци му је остао препознатљиви атрибут - топуз, али у десној руци, у првом визуелном плану, јесте мач. Неспорно стриповна обрада Марка прилагођена данашњем времену и епским паровима, као што су поменути Конан Варварин и Црвена Соња.

Многа издања народних песама и прича о Марку Краљевићу била су изазов ликовним уметницима, илустраторима. Њихова појединачна виђења Марка Краљевића крећу се у распону од конвенционалног, занатског "попуњавања празног простора" до надахнутих, необичних, самосвојних виђења (Ал Ки, В. Сјуел, Ж. Жедрински, В. Поморишац, Јб. Бабић), а посебно до надахнутих карикатуралних промишљања Зуке Џумхура и Александра Класа.

После дугог и пажљивог прегледања књиге читалац, заправо гледалац, не може се отети утиску како књига не сведочи само о ликовним, уметничким виђењима и доживљавањима Марка Краљевића у различитим временима и различним пригодама. Она једнако, а можда и у већој мери, казује особене истине о Балкану, о историјским приликама и неприликама, о самим Балканцима, о нама посебно.

Дарко Шаренац је вешто избегао замку која му се испречила. Пустио је да књига "сама говори". Пропратио ју је кратким, промишљеним и уздражним коментарима, који вешто, у потребној мери, допуњују и употпуњују сложени визуелни доживљај необичне и изузетне књиге.

Срећна је била и заједничка идеја издавача и аутора ове књиге да се пропратни текст штампа двојезично (упоредо српски текст и енглески превод), јер дело *Марко Краљевић у машини ликовних уметника* много казује свакоме ко у њено прегледање и ишчитавање уложи довољно времена и потребну количину "ослобођеног размишљања".

Ненад Љубинковић

СУДБИНА ЕПСКЕ БИОГРАФИЈЕ

Ненад Љубинковић, Краљевић Марко – историја, мит, легенда, Даница – српски народни илустровани календар за годину 1995, год. II, Вукова задужбина, Београд 1994, стр. 177–188.

Проклет и благословен у стиховима Вуковог певача, Марко Краљевић је предодређен за спомињање "док је сунца и док је мјесеца". Његова поетска биографија изузетна је и по сложености и по распрострањености на јужнословенском простору, али и по бројности покушаја да се открију узроци Маркове славе и популарности, коју потврђују сведочанства старија од записа епских народних песама. Постављајући изузетно комплексан проблем Ненад Љубинковић је у својој студији згуснуто активирао питања којима се историчари и проучаваоци књижевности мање–више интензивно баве од како је 1814. у маленој напомени уз песму "Лов Марка с Турцима" Вук Караџић изложио основна запажања и недоумице о "Сербском Херкулесу".

Саопштивши најпре историјске чињенице Ненад Љубинковић их на особит начин доводи у међусобну везу, оспоравајући један од општеприхваћених ставова у нескладу историје и Маркове епске важности. У досадашњим проучавањима најчешће се преносило чуђење због "појаве" да безначајни владар попут Марка добије најоформљенију и најразгранатију епску биографију. Вреднујући (мада оскудне) историјске податке Љубинковић поступно, а тиме и уверљивије, показује да Марково добијање титуле младог краља за Урошевог живота није безначајна појединост. Она је на самом крају студије још једном наглашена, као део аргумената помоћу којих Љубинковић сагледава историју из другачијег угла. Млади краљ Марко није могао бити незнатна појава у свом времену, јер је након Маричке битке и Урошеве смрти, концем 1371. остао као "последњи правоснажни наследник династичке породице Немањића" (стр. 188). Самим тим историјска подлога потоње епске Маркове славе није за-

немарљива и могла је произаћи из судбине статуса "последњег законитог владара" (188). У ироничном следу историјских збивања краљ Марко је, међутим, најпре постао турски вазал, док су сви обласни господари претендовали не само на његово владарско место и законско право, већ се, као у народној песми, "отимљу" око посета Мрњавчевића. У том контексту, како проблем поставља Ненад Љубинковић, Вук Бранковић издао је свог владара.

Осветливши Марков историјски значај, Љубинковић је дао преглед најзначајнијих тумачења узрока Маркове епске славе. Тако побројани ови подаци имплицитно сугеришу закључак због чега се сваки од досада навођених разлога популарности могао оспоравати. Сваки од њих, појединачно, ослањао се на само једну димензију епског лика, а најчешће на најмлађи круг песама. У језгровитој интерпретацији Љубинковић показује да је разлога неминовно морало бити више, тим пре што је епска биографија један поетски организам који се развија, а тај процес зависи од низа чинилаца. Већ сама појава да једна епска биографија траје кроз векове на различитим теренима и у специфичним околностима подразумева вишеслојност Марковог лика.

То је друго упоришно место ове студије, које повезује најбоља досадашња научна осветљавања Марковог феномена. Заправо, Љубинковић је помирио тумачења заснована на историјским и митским елементима, продубивши приступе Н. Банашевића и Н. И. Кравцова. Док је Банашевић пренагласио удео ритерских сегмената, Кравцов је опрезније изнео запажање да Марков лик има и историјску и митску основу, од које се временом јако удаљио, и тиме престао да буде и митски херој и историјска личност. Ненад Љубинковић још изразитије је издвојио и објаснио четири основна слоја, који су се преплитали у певању о Марку актуално током столећа.

По Љубинковићевој подели први слој односи се на ритерске легенде о Краљевићу Марку, поникле у средишњим областима Маркове државе. У тим оквирима израсло је епско језгро и оформила се слика витеза са развијеним епским атрибутима. Другу компоненту Маркове слојевите поетске судбине Љубинковић одређује у сфери митологије. Процес пресликавања атрибута и мотива са богова и медијатора на Марка значио је развијање слике бога-коњаника-спасиоца. Истовремено овај ток је допуштао и поетско тумачење Марковог вазалства као типског кажњавања, према чијим законитостима Аполон, Посејдон

или Херкул морају да служе горег до себе. Преношење специфичних обележја са паганских богова на епског Марка подразумевали су и други проучаваоци, од М. Халанског и В. Јагића, преко В. Чајкановића до наших дана. Заправо, неразвијену аналогију наметнуо је још Вук упоредивши Марка са Херкулом. При том, подударност између Марка Краљевића и Херкула, односно Херакла, изразита је на свим нивоима њихових поетских биографија, почев од стицања снаге и атрибута, преко физичког изгледа до подвига. Узбудљивост Љубинковићеве аргументације о овом слоју Маркове судбине кулминира на самом крају студије, која се завршава констатацијом: "Једно од највећих познатих Хераклових светилишта – Хераклеја – налази се на подручју Маркове државе".

Трећи слој Љубинковић означава као лимитрофни облик Марковог епског лика, подразумевајући сложену контекстуалност сваке појаве у усменој књижевности, односно пројекцију средине у којој песма траје на лик о којем се у песми пева. Овај тип променљивости у народној књижевности издвојио је још Вук Караџић, напомињући сличности у грађењу женидбе хајдука и ускока са женидбама муслиманских јунака. Изузетно познавање богате грађе и певања о Марку из различитих времена, националних и културних средина и зона омогућили су Љубинковићу да, с правом, издвоји тај битни и врло променљив угао гледања на "исти" лик. Уосталом, при вредновању Марковог епског живота и деловања постоје ушадљива одступања и међу Вуковим певачима, те се карактеризација Марковог лика појављује као најнестабилнији сегмент, условљен тренутком и тереном, певачем и његовом публиком. Зато је и природно што се Маркова антиурска делатност наглашава у периоду ослободилачких, устаничких борби, док се у старијим записима за Марка везују омиљени интернационални мотиви (опклада у верност жене, неверство љубе, потрага за отетим братом). Такве песме, додуше, певају и Вукови певачи, али их сам Вук свесно одбацује, састављајући антологијски избор и обликујући физиономију епског Марка (која је данас позната најширој публици).

Четврти слој Марковог епског лика, у којем је он по Љубинковићевом одређењу државотворца и слободоносца, истовремено је и најмлађи. Представља последицу прилагођавања епске биографије оним захтевима које намећу времена српске револуције. Занимљиво је да управо у тим временима, која својом епском природом и историј-

ским значајем стварају просторе за нове јунаке (Бирчанин Илија, Ђорђе Ђурчија, Лазар Мутап, Стојан Чушић), Филип Вишњић опева неопозиву Маркову смрт. Степен и врста идентификације колектива са Марковим ликом отвара могућност за стављање Марка на чело бораца за слободу. "Тиме је", закључује Ненад Љубинковић овај одељак, "један тренутак историјскога и друштвеног развоја дао властито тумачење суштине Марковог епског лика" (187).

Управо овај Љубинковићев закључак могао би се, логично, уопштити до поетичких законитости – сваки тренутак историјског и друштвеног развоја давао је властито тумачење суштине Марковог епског лика. Односно, епска биографија (било ког јунака) која се гради кроз векове (и на разним просторима) мора бити слојевита, јер одражава збир елемената условљених ширим културно-историјским контекстом и степеном развоја поетског система.

Не претендујући да понуди одгонетку Марка Краљевића, Ненад Љубинковић је систематично изложио оне сегменте историје и традиције који су се током два века проучавања нетолерантно супротстављали. Потребно је поновити да је једна од предности ове особите синтезе Љубинковићево познавање грађе из различитих збирки, јер се већина проучавалаца иначе ослања на понеки старији запис и само на Вуково бечко издање друге књиге *Српских народних њјесама*. Широко постављајући, али и свеобухватно сагледавајући проблеме, Љубинковић је дао промишљен пресек кроз историју (без читавања "догађаја" у варијанте), истовремено предочавајући и поступност формирања Марковог епског лика и разноликост досадашњих приступа. Извесна лежерност излагања само је привидна, јер аутор најчешће износи само претпоследњи и последњи члан дугог ланца чињеница, ланца који он подразумева, бирајући најрелевантније елементе и допуштајући да се закључци "сами од себе" открију. Утолико су они и уверљивији. И овом приликом Ненад Љубинковић је показао како је за читање "живих палимпсеста" неопходно познавање и успостављање склада између историје, књижевне историје, народне поезије и њене особите поетике.

Снежана Самарџија

МАЛЕ ФОЛКЛОРНЕ ФОРМЕ

Biljana Sikimić, *Etimologija i male folklorne forme*, Institut za srpski jezik SANU, Biblioteka Južnoslovenskog filologa, Nova serija knj. 11, Београд 1996, 345 стр.

Књига која је пред нама заснива се на докторској дисертацији под насловом *Методолошки проблеми етимолошких исцртавања лексике народних умотворина на српскохрватском језичком материјалу*, рађеној под вођством ментора академика Павла Ивића, одбрањеној 13. X 1993. године на Филолошком факултету у Београду. У прерађеном и допуњеном виду у којем је изнет пред читалачку публику, овај темељан, методолошки промишљен рад значи свакако више од промоције у каријери свог аутора, и представља корак напред не само за нашу науку. У средишту пажње је лингвистичко истраживање најкраћих текстова усмене традиције, пре свега загонетак, које полази од српскохрватског материјала, али настоји да га сагледа на компаративном – општесловенском и балканском плану. Неке наше загонетке имају паралеле код северних Словена, и могу се сматрати општесловенским, а део њих свакако представља прасловенско наслеђе; другу велику групу чине оне чија је распрострањеност ограничена на словенски југ; многе такве срећу се и у несловенским језицима Балкана и југоисточне Европе (грчки, албански, румунски). Поређење свих расположивих варијаната загонетке у српскохрватском и другим језицима омогућава дубинско сагледавање њене првобитне структуре, сводљиве на низове бинарних опозиција. Тиме се долази до убедљиве интерпретације значења и порекла појединих етимолошки нејасних речи које се јављају само у загонеткама (ауторка их прикладно назива *џаремемама*), али још важнији резултат компаративно-структуралне анализе је могућност да се, на праје-

зичкој равни, реконструишу фрагменти везаног текста. Самим тим, реч *еџимологија* у наслову књиге не треба схватити искључиво, па ни првенствено, у традиционалном смислу тумачења поједине речи, већ се ради о веома модерном и, по нашем мишљењу, перспективном правцу истраживања који би се могао назвати *еџимологијом ѡексџа*, а који последњих деценија доживљава буран развој у разним деловима света, при чему је на западу посебно популаран рад на реконструисању фрагмената "индоевропског песничког језика", док је руска семиотичка школа на челу са Иваноновим и Голоровим развила методе реконструкције прасловенског обредно-митолошког текста. Допринос књиге Биљане Сикимић значајан је на плану међународне славистике и опште лингвистике, а онај наш читалац који учини напор да овлада њеном оправдано сложеном и добрим делом новом терминологијом, биће вишеструко награђен неочекиваним ширењем и изоштравањем својих погледа на један занимљив и свима присан сегмент фолклора.

Александар Лома

ДРАГОЦЈЕНИ ДУХОВНИ ТРАГОВИ

Српске народне пјесме из Западне Славоније у записима Милана Обрадовића, приредила Славица Гароња-Радованац, СКД "Сава Мркаљ", Топуско-Нови Сад 1995, 385 стр.

Књижевну награду "Браћа Мицић", за најзначајније остварење на тему крајишке књижевности за 1996. годину примила је у просторијама Матице српске у Новом Салу (први пут награда се додјељује ван њеног домицила, Мајских Пољана на Банији) мр Славица Гароња-Радованац, за приређивање књиге *Српске народне пјесме из Западне Славоније*, настале из рукописа Милана Обрадовића, учитеља који је у периоду од 1891. до 1901. сакупљао и као сарадник САНУ слао народне пјесме са ових терена, које се и данас чувају у Академијиној Етнографској збирци у Београду. Овај вриједни сакупљач послао је укупно 5 свезака са 1004 пјесме из подручја Западне Славоније или Мале Влашке (како су Турци прозвали Западну Славонију у 16. вијеку).

Нажалост, ове пјесме, које између осталог потврђују национални и културни идентитет Срба, никада у цјелини, а ријетко и у фрагментима, нису објављене. Овог значајног посла несебично се прихватила мр Славица Гароња-Радованац. Научно, студиозно и зналачки С. Гароња је одабрала 205 антологијских пјесама. Народне пјесме разврстане на мотивске групе: митолошке, радничке, сватовске, љубавне, баладе, породичне, граничарско-војничке, шаљиве и дјечје бројалице, тематско-мотивски потврђују свијест овог народа о припадности српској култури и српској историји, а по својим умјетничким вриједностима спадају у сам врх српске народне поезије. Пјесме је Милан Обрадовић записивао у мјестима гдје је учитељевао, а и шире, а то су Каменски крај (котар Пакрац, Пожешка "жупанија"), Ољаси код Славонске Пожеге и села котара Дарувар и Пакрац. Треба нагласити да је Западна

Славонија, односно Мала Влашка, прва етнички очишћена од Срба 1991 (180 села) о чему у овој књизи на крају постоји такође као прилог потресно документарно сведочанство. Сама књига је подијелила судбину српског народа цијеле Крајине, јер је приређена за штампу 1994. године, гдје је цијела припрема књиге и остала у метежу хрватске "Олује" 1995. године. На срећу, упорношћу антологичара, рукопис је спашен и ипак угледао (са закашњењем) свјетло дана. Ова књига је драгоцен траг о постојању Срба на овом простору. Тако је бар сачуван за потомство духовни и културни простор на којем су до недавно и територијално егзистирали Срби.

Појава ове књиге је заправо некролог српском народу из Западне Славоније и закашњела сатисфакција једном вриједном и упорном културном раднику, учитељу Милану Обрадовићу (рођен 1864. у Уљанику код Пакраца, матурирао у сремскокарловачкој гимназији, службовао по Западној Славонији и северозападној Босни, осуђен у велеиздајничком процесу Србима у Бања Луци 1915, умро 1944. г.) о чему такође сазнајемо из педантно састављене биографије Милана Обрадовића приређивача на крају књиге. Након сто година скинута је прашина са овог културног блага које је незаслужено стајало у депоима Архива Академије. Срби су, највероватније, заувјек изгубили ове просторе, остали без својих вјековних огњишта, али сама књига чуваће успомену на народ који је испјевао ове дивне и изузетне пјесме: о надметању орла и сокола, виле и дјевојке; о првом гледању; о људском страху Краљевих Марка, о испраћају граничара у царске ратове; о мудрости зреле жене која је била и са Милошем и са Јанком и са царем и која би, да "јој море на промјену бити/ Три би цара за Милоша дала!" Читаоцу ће остати у сјећању антологијске пјесничке слике/поенте, као што су: "...Сваком свату, сјајно перо / Ђувегији десно крило!", или " '...Благо води преко које с'прешли / Барем и' се вода нагледала!", или: "...Засјала се камена тавница / Од љепоте лијепе дјевојке!", или " '...Бијеле груди, ладак нележани / Чарне очи, вода непипјена / Руса коса, трава некошена ...".

"Проматрано у целини", наглашава Зоја Карановић, "антологија Славице Гароња-Радованац, сачињена према рукописима М. Обрадовића, компонована је тако да својом архитектоницом асоцира различите жанрове, али и разноврсне представе и веровања, од најархаичнијих сло-

јева наше народне лирике и лирско-епског певања све до представа које су везане за сакупљачево доба, а и једно и друго ови рукописи богато нуде". Српске народне пјесме из Западне Славоније актуелне су и кореспондентне са данашњим временом, као што је антологијски примјер бр. 165 (записана у селу Голубињак код Дарувара):

Завади се орле и соколе,
Орле вели: "Моја је планина!"
А соколе: "Моја је старина!"
Залеће се орле тица сива,
Па откину соколово крило!
Ал' говори соко тица сива:
"Тешко браци који брата нема,
И сестрици која сестре нема!"
Да ја имам брата рођенога,
Не би мене орли надвијали!"

За крај, нека нам буде допуштено да умјесто било каквог закључка наведемо још једну песму коју је Милан Обрадовић забиљежио у Врбовцу код Дарувара (у Етнографској збирци АСАНУ налази се под бројем 26), а у антологији Славице Гароња-Радованац под бр. 164:

Да је стати па чудо гледати,
Ђе се бију двије воде ладне:
Једно Сава, а друго Морава!
Сава носи дрвље и камење,
А Морава шајку оковату;
У шајки је братац и сестрица,
Сеја брата иглицом будила:
"Устај брате, Биоград изгоре!"
"Нека гори, да би изгорио!
У њем сам три љета љетов'о:
Прво љето, за оружје свијетло,
Друго љето, за врана коњица,
Треће љето за лијепу дјевојку;
Дадосе ми коња неваљала,
И оружје старо и ократко,
И дјевојку лица обљубљена!"

Вељко Стамболија

БАШТИНА ЗАНАТЛИЈСКЕ ДАРОВИТОСТИ

Изложбе народног стваралаштва у Етнографском музеју у Београду

Посвећивање пажње очувању и приказивању наслеђа, одраз је достигнутог духовног нивоа сваке земље и свих народа. То је условљено и укупним друштвеним, културним и економским развојем. Где смо и колико у томе остварили ми, посебна је тема, али је у последње време запажена појава, упркос свим недаћама и окружењу суморне нам садашњости, све веће бриге да се до сада преостало и несумњиво вредно материјално, писано или усменим предањем од памтивеска преношено културно благо из живота наших предака, примерено заштити, обради и представи. Осим истраживањима, научним скуповима, публикацијама, све чешће то се чини, за стручну и ширу јавност, и пажње вредним изложбама, од којих неке овде бележимо.

Сто десета годишњица рођења сликара, педагога и колекционара Христифора Црниловића (Власотинци, 1886–1963), била је повод да се у простору Манакове куће приреди изложба *Из занатлијске прошлости Балкана*, која траје до краја фебруара 1997. године. О делу овог преданог истраживача наше традиционалне народне културе, посебно оне између два светска рата, говорили су проф. арх. Зоран Петровић и књижевник Ђорђе Јањић, 17. децембра на отварању ове изложбе.

Изложбу чини преко 200, већином до сада неизлаганих предмета, алата и прибора; Црниловићевих фотографија, скица, цртежа и записа, који се односе на уметничке занате балканске градске културе у 19. и почетком 20. века. Реч је о вредним делима нашег етнографског наслеђа. Црниловић је проучавао порекло и развој ових заната, центре распрострањања, извођаче (углавном печалбари, еснафски неорганизовани), технолошку и уметничку

страну, алате и готове занатске производе. Посебним сегментима изложбе обухваћено је следећих шест заната: *дунђерсиџво* (народно градитељство), *дограмаџилук* (грађевинска столарија), *коџаниџа* (уметнички дуборез), *зографија* (поствизантијско црквено сликарство), *куџунџилук* (израда старинског накита) и *џерџиџски занџи* (израда градске ношње). Студиозни пратећи каталог садржи: Црниловићеве непубликоване рукописе о томе, као и упоредне коментаре и белешке кустоса Драгане Стојковић, уједно и аутора ове изложбе.

Подсећања ради, потоње је само делић велике и драгоцене *Етнографске сџомен збирке Христиџфора Црниловића*, завештањем поклоњене граду Београду, коју Етнографски музеј трајно чува у Манаковој кући. Већи део ове збирке од 1968. године представљен је сталном изложбом насловљеном *Народне ношње и накитџ центџрално балканског џодручја из 19. и џрвих деџениџа 20. века*, док је обрада збирке и поставка поверена вишим кустосима Ратислави Вукотић и Јасни Бјеладиновић-Јергић, која је и аутор текста каталога. Збирка садржи 2.600 предмета велике културне вредности, 1.617 негатив-плоча снимљених на терену, око 23.000 страница рукописне грађе са изводима из литературе или новинских чланака и 711 књига и часописа, претежно историјско-етнографског садржаја. Осим већ споменутог, збирка још садржи: покућство, посуђе, ћилиме; приборе за писање, пушење, чешљање, предење, ткање, бојење; затим оружје; делове коњске опреме; музичке инструменте, црквене реликвије и обичајне предмете.

Дан Етнографског музеја, 20. септембар, био је и ове године повод да се отвори и стална поставка, 1993. године дарована, *Поклон збирке Секе Мишевић-Мијатиновић* (Вукосава Мишевић-Мијатовић рођена је 1923. у Рогатици, почасни је члан УЛУПУДС-а и Драгачевске задруге жена), колекционара разних предмета, стваралаштва анонимних мајстора грнчара и ковача, као и ткаља и везиља из наших села. Од укупно 805 предмета збирке народне грнчарије Југославије и других земаља света, те посуда од неплеменитих метала и дрвета, делова народних ношњи и посебна колекција звона, сада их се око 300 може видети на сталној изложби. Аутор изложбе је кустос Надежда Вулетић, сарадник је кустос Јелена Тешић, а аутор поставке наведених изложби је арх. Бранка Боројевић-Џокић.

Због недостатака простора није могуће приказати и остале раније одржане изложбе у Етнографском музеју, па их само набрајамо и наводимо имена аутора: *Преслица у традиционалној култури Србије* (др Братислав Владић-Крстић); *Рукоради са разбоја*, Драгачевска задруга жена "Рајка Боројевић" из Доњег Дубца (Б. Боројевић-Цокић); *Мисирија накија* (Гордана Љубоје); *Злајовез* из Народног музеја Врања (Ива Лакарц); *Зооморфни мотиви у традиционалној култури* из Народног музеја Крушевца (Драгана Савковић); *Орнаментика на надгробним споменицима* из Народног музеја Чачка (Невенка Бојовић); *Обућа у Србији* (Вера Шарац-Момчиловић).

Димитрије Стефановић

НОВЕ КЊИГЕ О НАРОДНОЈ КУЛТУРИ

Мила Босић, *Годишњи обичаји Срба у Војводини*, "Прометеј" – Нови Сад, "Монада" – Сремска Митровица, 1996, 490 страна

Наталија Николаевна Велецкаја, *Многобожачка симболика словенских архајских ритуала*, "Просвета", Ниш 1996, 246 страна.

Никола Дудић, *Сипара гробља и надгробни белези у Србији*, Републички завод за заштиту споменика културе – "Просвета", Београд 1995, 492 стране.

Ласта Ђаповић, *Земља. Веровања и ритуали*, Етнографски институт САНУ, Београд 1995, 274 стране.

Етно-културолошки зборник, књ. II, *Традиционална култура у годишњем циклусу обичаја*, Сврљиг 1996, 323 стране.

Зоја Карановић, *Анџологија српске лирске усмене поезије*, "Светови", Нови Сад 1996, 335 страна.

Културна ризница Србије, "Идеа" и др., Београд 1996, 642 стране.

Милан Лукић, Иван Златковић, *Анџологија народних ђесама о Марку Краљевићу*, издање аутора, Београд 1996, 558 страна.

Право и лажно народно ђесништво (Дани српског духовног преображења III, Научни скуп – Деспотовац, 26–27. 08. 1995), Деспотовац 1996, 220 страна.

Љубинко Раденковић, *Народна бајања код Јужних Словена*, "Просвета", Балканолошки институт САНУ, Београд 1996, 346 страна.

Љубинко Раденковић, *Симболика светиња у народној магији Јужних Словена*, Балканолошки институт САНУ – Београд, "Просвета" – Ниш, 1996, 386 страна.

Ана Радин, *Мошћив вамѣира у мѣшу и књижевносѣи*, "Прo-света", Београд 1996, 244 стране.

Снежана Самарѣја, *Срѣске народне загонейке. Анѣологија*, "Гутембергова галаксија", Београд 1995, 197 страна.

Biljana Sikimić, *Etimologija i male folklorne forme*, Institut za srpski jezik SANU, Beograd 1996, 345 str.

ИЗВЕШТАЈ О РАДУ НАРОДНЕ БИБЛИОТЕКЕ "ВУК КАРАЦИЋ" У 1996. ГОДИНИ

(Изводи)

У пркос силним трзавицама па и озбиљним сметњама које су се као пратиоци усталиле, укупни резултати Библиотеке, у 1996. години, више су него задовољавајући, имајући у виду и чињеницу да су у неким програмским активностима, због околности на које нисмо могли утицати, резултати испод плана и испод жеља и могућности самог колектива Библиотеке.

Успели смо да испунимо и премашимо план у два од неколико најважнијих сегмената основне делатности: учлањено је 7.784 читалаца, или 504 преко плана и позајмљено на коришћење 183.575 књига, или 43.463 преко плана. Мање од плана учињено је у кључном сегменту делатности – у набавци нових књига и у реализацији информативних и културно-образовних програма. И, на жалост, још неколико невеселих констатација: у претходној (1995) години, у "Години културе" и на педесетогодишњицу (1945–1995) Народне библиотеке "Вук Карацић", а затим у овој (1996) години, у "Години српских читалишта", библиотеке (па и наша) биле су сиромашније него икада раније: није било разумевања за прославу вредног јубилеја, све је мање нових књига, у њима и све мање других програма (васпитних, образовних, књижевно-културних!). Наравно, оваквим стањем (које није узроковано само глобалним невољама!) нико не може бити задовољан: ни читаоци, јер више и не купујемо нове књиге за њих, ни корисници пратећих програма (јер се у Би-

блиотеци ништа или ретко кад што догађа), ни колектив.

Опет, колектив Библиотеке "Вук Караџић" је по број традицији радио као да је све у реду и постигао максимум у датим условима:

– Увећали смо књижни фонд за 2.693 књиге: примили смо на поклон од читалаца и пријатеља Библиотеке 2.155 а купили свега 389 (чак шест пута више поклона од купљених књига!). Вредност набављених књига (али не прецизна, јер нису познате цене неких поклоњених књига од МКРС) износи 62.644 динара, а само поклони процењени су: на 33.260 динара. Дародавци већих колекција књига су М. Пешић, Д. Ђоинчевић, М. Дачић, Б. Ђурица и Д. Павловић;

– Библиотека (и њена мрежа огранака и одељења за децу) располаже књижним фондом од 199.002 књиге;

– Уписали смо 7.784 читаоца, 504 преко плана и 98 више но претходне године (важна напомена: нисмо зарачунали све оне читаоце који су као чланови других библиотека користили наше фондове и друге програме). Посета огранцима и програмима Библиотеке већа је од 120.000;

– Читаоци су позајмили на коришћење 183.575 књига, 43.463 више од плана и 7.263 више но прошле године (у овај број нису урачунате јединице референтног фонда, сликовнице, часописи и штампа);

– Реализовано је 146 програма: васпитних, за децу предшколског узраста – 70 ("Срицање сликовнице", посете, ликовне изложбе дечјих радова); образовних, за ученике – 31 ("Жива лектира", песничка штафета, такмичарски део – углавном у сарадњи са Дечјим савезом Звездаре); Трибина "Караџић" – 6; ликовних изложби – 4 и 35 изложби књига.

Издвајамо циклус разговора о Марку Краљевићу (довршење програма), затим изложбе "Марко Краљевић у машти ликовних уметника" Д. Шаренца, "Мали Пјер" и "Борхес и српски постмодернизам", као и традиционални међународни сусрет писаца – "Песници света Звездари".

– штампана су два двоброја (81–82/1995. и 83–84/1996) часописа ”Расковник” и припремљена свеска за јесен – зиму 1996.

ПЛАН РАДА БИБЛИОТЕКЕ ЗА 1997. ГОДИНУ

(Изводи)

Свесни обавезе да програмске обавезе треба испунити и да ваља ићи колико-толико укорак с временом, колектив Библиотеке, у 1997. години, планира следеће програмске активности и њихов обим:

– Куповину компјутера и терминала за библиотечку мрежу Звездаре, обуку кадра, обезбеђење функционалног програмског пакета и почетак уношења података о Библиотеци;

– Набавку неопходне техничке опреме, поправку простора огранака ”Б. Миљковић” и ”Б. Шћепановић”;

– Набавку - 3.700 примерака књига (око 1.500 наслова) – куповином 3.000, разменом и поклоном још 700, као и 20 наслова часописа (око 150 свезака), штампе – 20 наслова (3.000 примерака дневних листова и ревијалне штампе);

– Израду каталожских информација – око 5.000 листића (за централни каталог и каталоге огранака, за стручни и предметни каталог);

– Правну и физичку заштиту фонда, као и расходовање око 1.000 књига;

– Упис од око 9.200 читалаца; укупан број корисника – око 50.000; око 200.000 посета (посете чланова приликом позајмице књига и посете програмима Библиотеке);

– Програме ”Срицање сликовнице” (упознавање деце предшколског узраста са Библиотеком и њеним програмима) и ”Жива лектира” – 21 (предавања и књижевни програми у основним и средњим школама); програме трибине ”Карацић” и трибине Научног друштва за словенску митологију и фолклор; ликов-

но-књижевни програм "Један сликар – један песник" (реализује се у Малој галерији "Миљковић"); изложбе библиотечког материјала као и дечјег ликовног стваралаштва;

– Издавање часописа "Расковник" (два двоброја) и монографска дела у едицији Посебна издања (Мирко Скакић: *Књижевно дјело Новака Симића и Критичка огледања*, као и монографије о Библиотеци поводом јубилеја 1945 - 1995);

– Годишње наградне конкурсе из области карикатуре, литерарног и музичког стваралаштва, као и из области ораторства за ученике Звездаре (у сарадњи са Дечјим савезом Звездаре); доделу годишње награде најбољим читаоцима Библиотеке – 7 (за све категорије читалаца по једна);

И у овој години, планирамо сарадњу са предшколским установама, основним и средњим школама, другим библиотекама, УПЦ-ом "В. Караџић", СО Звездара, Синдикатом Звездаре, Друштвом пријатеља деце Звездаре, Министарством културе Републике Србије, Секретаријатом за културу Београда, УКС-ом, УЛУС-ом, КПЗ-ом Србије, Књижевним клубом "Бранко Ћопић" и другим традиционалним сарадницима.

Извештај и План сачинио
Добривоје Младеновић

САДРЖАЈ

- 3 НАРОДНЕ УМОТВОРИНЕ**
- 3 Необјављене песме о Марку Краљевићу
из рукописних збирки Архива САНУ
(Милан Лукић и Иван Златковић)
- 9 Божићне песме из Поморавља (Стојан Ж.
Михајловић)
- 10 Предања из Босне (Момчило Спасојевић)
- 14 Народне пословице и изреке из Бијелог
Поља и околине (Јован Челебић)
- 16 НАШ НАРОДНИ ЖИВОТ**
- 16 Народна радиност и занати на Кордуну
(Вукосава Опачић-Лекић)
- 33 Воденице на Градашничкој реци код Пирота
(Драгољуб Златковић)
- 40 Љубавне чини у неготинској крајини
(Златимир Пантић)
- 43 Народна веровања из чачанског краја
(Гроздана Комадинић)
- 48 Веровања о Тиодору у северном Банату
(Даница М. Кнежевић)
- 49 СВЕДОЧЕЊА**
- 49 Казивања о вилама – из околине Тополе
(Татјана Стојановић)
- 59 РАСПРАВЕ**
- 59 О. Н. Трубачов: Беседа о црном и белом хлебу
(превео Љубинко Раденковић)
- 63 Александар Лома: Просо

- 67 Љубинко Раденковић: Хлеб у народној
магији балканских Словена
- 83 Ненад Ђ. Јанковић: Веровања и
празноверице о Месецу
- 95 **ПОВОДИ**
- 95 Нова ишчитавања, нова осветљавања епског
Марка Краљевића (Ненад Љубинковић)
- 99 Свети Сава – родоначелник српске културе
(Љубинко Раденковић)
- 105 **ПОМЕНИК**
- 105 Храстови умиру усправно
(Љубинко Раденковић)
- 109 **ОДЗИВИ**
- 109 Марко Краљевић између историје и мита
(Нада Милошевић-Ђорђевић)
- 113 Краљевић Марко у песми и слици
(Ненад Љубинковић)
- 119 Судбина епске биографије (Снежана
Самарџија)
- 123 Мале фолклорне форме (Александар Лома)
- 125 Драгоцјени духовни трагови (Вељко
Стамболија)
- 128 Баштина занатлијске даровитости
(Димитрије Стефановић)
- 131 Нове књиге о народној култури

**Штампање ове свеске Часописа помогли су
Министарство културе Републике Србије и
Вукова задужбина.**

Уредници "РАСКОВНИКА"
Добрица Ерић (1968 - 1975)
Драгиша Витошевић
(1975, 1980 - 1982)
Љубинко Раденковић
(1982 -)

На насловној страни
"Петро" Ивана Рабузина

Корице и опрема
Радоје М. Кавецкић

Часопис за културу и књижевност „Расковник“ превасходно објављује, подстиче и вреднује све облике народне културе и изворног стваралаштва, не само у сеоској већ и градској средини, у Србији, као и на целом српском језичком подручју, а појединим прилозима и ван њих оквира. „Расковник“ настоји да одслика појаве у народном животу, како савремене иако и прошле. Странице часописа су отворене за прилоге из народног живота и културе, за стваралаштво песника села и самоуких сликара, за исписиваче у подручју књижевности, језика, фолклора, митологије, етнологије, историје...

